اندیشه توسعه و برنامه ریزی در ایران

و چگونگی تشکیل سازمان برنامه

احمد تابش

بسم الله الرحمن الرحيم

مجموعه برنامه و بودجه – ۳۲

اندیشه توسعه و برنامه‌ریزی در ایران

و

چگونگی تشکیل سازمان برنامه

اندیشه توسعه و برنامه‌ریزی در ایران

و

چگونگی تشکیل سازمان برنامه

نویسنده: احمد تابش

انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور ۸۳/۰۰/۶۹

۱۳۸۳

فهرست‌برگه

تابش، احمد

اندیشه توسعه و برنامه‌ریزی در ایران و چگونگی تشکیل سازمان برنامه/ نویسنده احمد تابش.- تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور اداری، مالی و منابع انسانی، مرکز مدارک علمی، موزه و انتشارات، ۱۳۸۳.

۱۷۴ ص. - (مجموعه برنامه و بودجه؛ ۳۲) (انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور؛ ۸۳/۰۰/۶۹)

ISBN 964-425-563-3

کتابنامه: ص. ۵۸-۶۰؛ همچنین بصورت زیرنویس

۱. برنامه‌ریزی – ایران – تاریخ. ۲. ایران – سیاست اقتصادی – تاریخ. ۳. سازمان برنامه. الف. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. مرکز مدارک علمی، موزه و انتشارات. ب. عنوان. ج. فروست.

HC ۴۷۵ /۸ الف ۱۷ت/ ۱۳۸۳

شابک ۳-۵۶۳-۴۲۵-۹۶۴ ISBN 964-425-563-3

اندیشه توسعه و برنامه‌ریزی در ایران و چگونگی تشکیل سازمان برنامه

ناشر: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور اداری، مالی و منابع انسانی، مرکز مدارک علمی، موزه و انتشارات

چاپ اول، ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۹۰۰۰ ریال

تاریخ انتشار: سال ۱۳۸۳

لیتوگرافی: قاسملو

چاپ و صحافی: تک گل

دفتر انتشارات علمی و مدارک تخصصی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور بـه منظـور انعکاس مناسب نتایج پژوهش‌های داخلی و تجارب علمی و عملی پژوهشگران خارجی در زمینه برنامه‌ریزی و توسعه و نیز برای تدارک منابع و متون علمی مورد نیـاز کارشناسـان، دانشگاهیان و سایر دانشوران اقدام به انتشار کتاب می‌نماید.

از همه صاحب نظران، کارشناسان و پژوهشگران دعوت می‌شود دیدگاه‌ها، پیشنهادها و تجارب تألیفی و ترجمه‌ای خود را به منظور گسترش مناسب این فعالیت‌ها در موضـوعاتی چون فرآیند برنامه‌ریزی، ارزشیابی و نظارت، شیوه‌ها و تجارب و سیاست‌های برنامه‌ریـزی و توسـعه، برنامـه‌ریـزی بخشـی و منطقـه‌ای، برنامـه‌ریـزی بلندمـدت (آینـده پژوهـی)، بودجه‌ریزی و نیز پژوهش‌های کاربردی و موردی در مسائل اقتصادی و اجتمـاعی ایـران، در اختیار این دفتر قرار دهند. گفتنی است آثار منتشر شده لزوماً دربرگیرنـده دیـدگاه‌هـای سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور نیست و صـرفاً بـرای کمـک بـه تجربـه انـدوزی و دانش پژوهشی کارشناسان و دانشوران، انتشار یافته است.

دفتر انتشارات علمی و مدارک تخصصی

دفتر انتشارات علمی و مدارک تخصصی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور از همکاران ذیل به خاطر تلاش و کوششی که در آماده سازی و انتشار کتاب **"اندیشه توسعه و برنامه‌ریزی در ایران و چگونگی تشکیل سازمان برنامه"** به کار بسته‌اند، صمیمانه سپاس‌گزاری می‌کند:

۱. آقای مجتبی امیرحسینی	کارشناس و هماهنگ کننده فنی امور چاپ
۲. خانم معزز پرنیان	ویراستار
۳. خانم مرضیه پورشه	صفحه‌آرایی
۴. خانم مریم صادقیان	حروفچینی
۵. خانم محبوبه عرب	حروفچینی
۶. آقای شهرام عظیمی	طراح روی جلد
۷. خانم زهرا کاشانی	ویراستار فنی، نسخه‌پرداز
۸. آقای علی کفاشیان	ویراستار فنی، نسخه‌پرداز و کنترل نهایی

فهرست مطالب

عنوان | **صفحه**

عنوان | صفحه

پیش گفتار

در یکی از روزهای زمستان سال ۱۳۸۱، زنده یاد استاد فرزانه دکتر حسین عظیمی، ریاست اسبق مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، از اینجانب خواستند که پژوهشی در زمینه سابقه برنامه‌ریزی و شکل‌گیری سازمان برنامه انجام دهم. منظور ایشان این بود که تحقیق مذکور برای بیان تصویری پیشینه برنامه‌ریزی در ایران مورد استفاده قرار گیرد. اینجانب این مطالعه را در اوایل اردیبهشت سال ۱۳۸۲ به اتمام رساندم و خدمت استاد تقدیم نمودم و از ایشان درخواست کردم که در صورت امکان برای چاپ آن اقدام نمایند.

متأسفانه چندی بعد خبر جانکاه درگذشت این دانشمند فرهیخته منتشر شد و روح پر فروغ وی به ابدیت پیوست. اینجانب با توجه به تغییراتی که در مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی در جریان بود، چاپ این مطالعه را به دفتر انتشارات علمی و مدارک تخصصی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، پیشنهاد نمودم، که پس از بررسی با موافقت این دفتر رو به رو شد و با کسب مجوز از مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی مقدمات چاپ آن فراهم گردید.

در ابتدای شروع این تحقیق مصمم بودم تنها به تاریخچه برنامه‌ریزی اکتفا نمایم و به خاستگاه تاریخی اندیشه ترقی نپردازم، اما با آغاز کار، دریافتم که بدون پرداختن به ریشه‌ها، این پژوهش از کیفیت مناسبی برخوردار نخواهد شد، از این رو از ریشه ها آغاز کردم که به گمان بسیاری از صاحب‌نظران از تثبیت حکومت قاجار و ایجاد روابط پیوسته با دنیای غرب نشأت می‌گیرد. در این پژوهش، به نکات جدیدی اشاره می‌شود از جمله *کمیسیون اقتصادیات* که در سال ۱۳۰۳ در پنجمین دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی تشکیل شد و سلف شورای اقتصاد کنونی است. این موضوع به همراه مباحث دیگر مرا بر آن داشت تا بر این نکته پافشاری نمایم که اقدامات اولیه در زمینه "توسعه برنامه‌ریزی شده" با فروپاشی حکومت ایلی قاجار و ظهور حکومت پهلوی شکل می‌گیرد. همچنین با بررسی گام‌های مهمی که پس از پایان جنگ جهانی دوم درباره تدوین برنامه برداشته می‌شود، رابطه

میان تشکیل سازمان برنامه و بانک صنعتی و معدنی ایران را پُررنگ یافتم، و نیز تلاش کردم نقش نهادهای دولتی و غیردولتی امریکایی را در تهیه برنامه هفت ساله، البته واقع بینانه ترسیم نمایم و دیگر آن که، برای نخستین بار در پیوستی جداگانه مقاطع مهم تاریخی یا تقویم توسعه و برنامه‌ریزی را تنظیم و ارائه کردم. در پایان، ضمن سپاسگزاری از همکاران محترم معاونت انتشارات دفتر انتشارات علمی و مدارک تخصصی به خاطر زحماتشان برای انتشار این پژوهش، بار دیگر یاد و خاطره شادروان دکتر حسین عظیمی را که بانی و مشوق تدوین این اثر بود، گرامی می‌دارم.

احمد تابش

پاییز ۱۳۸۳

مقدمه

اندیشه ترقی و پیدایش نهضت بیداری در ایران از اوایل قرن نوزدهم میلادی در نتیجه گسترش ارتباط سیاسی و اقتصادی با مغرب زمین، در حال گذار از انقلاب صنعتی[۱] شکل گرفت.

«دهها سال طول کشید تا انقلاب صنعتی منتشر شود اما این انقلاب به دلیل دگرگون کردن عمیق اروپاییان و جامعهٔ آنها و ایجاد تحول در مناسباتشان با سایر ملل به معنای کامل انقلابی دگرگون‌ساز به شمار می‌آید». (اشپیل نوگل، ۱۳۷۹-۱۳۸۰، ص ۹۰۵)

انقلاب صنعتی و رشد نظام سرمایه‌داری در اروپا، رقابت برای تسلط بر بازارهای جهانی را پدید آورد و استعمار و تسلط بر ملل توسعه نیافته را در دستور کار کشورهای اروپایی قرار داد، و در این میان کشور ایران نیز با توجه به موقعیت ویژهٔ جغرافیایی خود و منابع با ارزشش تحت تأثیر سیاست‌های استعماری قرار گرفت. روسیهٔ تزاری دست‌اندازی به نواحی قفقاز و آذربایجان را شروع نمود که شکست سپاهیان حکومت قاجار از لشکریان روسی، منجر به پذیرش عهدنامه‌های ذلت‌بار گلستان و ترکمانچای شد. انگلستان نیز که بر هندوستان استیلا یافته بود و نیروی دریایی‌اش در خلیج فارس و دریای عمان جولان می‌داد، در همسایگی ما به سر می‌برد. این دو کشور بزرگ استعمارگر، ایران را صحنهٔ کشمکش‌های سیاسی و اقتصادی خود قرار دادند و زمینه‌های دخالت مستقیم در امور این کشور را فراهم آوردند. شکست‌های خفت‌بار ایران در جنگ با روسیه تزاری و ضعف شدید در مقابل قدرت استعمارگران انگلیسی که نمایندگان مدنیت غربی بودند، سبب بیداری ایرانیان، لزوم کسب دانش جدید و اندیشهٔ ترقی شد.

---

۱. انقلاب صنعتی، این اصطلاح به دوره‌ای از تاریخ انگلستان تقریباً از ۱۷۵۰-۱۸۵۰ اطلاق می‌شود که طی آن تغییرات اساسی و مهمی در ساختمان اقتصادی انگلستان به وجود آمد و آن کشور از مرحلهٔ کشاورزی و بازرگانی به مرحله صنعتی به معنای نوین آن تحول یافت. انقلاب صنعتی که از انگلستان شروع شده بود، کم‌کم جهانگیر شد.

تجدد خواهی و توسعه در دورهٔ قاجاریه

روابط نزدیک و پیوسته میان ایران و غرب با پایان یافتن جنگ‌های ایران و روسیه، در دوره سلطنت فتحعلیشاه قاجار آغاز گردید. «ذهن ایرانیان در نخستین برخورد با مدنیت غربی به کار افتاد، به حدی که اغلب بینندگان فرنگی را به شگفت انداخته است. سرجان ملکم[۱] می‌نویسد اگر این حکومتی که ایرانیان دارند در لوای آن باید روزگار به سر آرند، تشویقی از اهل علم می‌کرد و هوش هنرپرورشان را می‌پروراند مردم ایران در فنون اروپایی به پایهٔ ما می‌رسیدند ... در ایران مانند دیگر جامعه‌های آسیایی کانون اصلی اندیشه‌های اصلاح‌طلبانه نخست در دستگاه دولت به وجود آمد و نوآوران اولیه از زمامداران و وزیران برخاستند که مسئولیت ادارهٔ کشور را به گردن داشتند و به همین سبب در ایران چون دیگر کشورهای مشرق زمین با اصلاحاتی که به دست رجال فرزانه صورت گرفت اندیشه‌های جدید به پیکر اجتماع سرایت یافت و بدین طریق صنف تازه‌ای از مردم روشن‌بین و ترقی‌خواه به وجود آمد که به نوبت خود در سرنوشت جامعه تأثیر بخشیدند. چنان که دیدیم پیشروان اصلاح و ترقی جدید، عباس میرزا و میرزا بزرگ[۲] بودند و جانشین آنان قائم مقام دوم بود[۳] و میراث همگی به میرزا تقی خان (امیرکبیر) رسید». (آدمیت، ۱۳۷۸، ص ۱۶۳-۱۶۴)

عباس میرزا، قائم مقام، امیرکبیر و سپهسالار[۴] به تقلید از تنظیمات عثمانی به اصلاحات پرداختند. «اندیشگران ما ترقی فنی مغرب را می‌دیدند، خواهان پیشرفت اقتصادی بودند اما گویا به عمق مطلب پی نبردند که نظام اجتماعی و سیاسی کهنه اروپا وقتی در هم ریخت که نظام اقتصادی آن دگرگون گشت». (آدمیت، ۱۳۵۱، ص ۴۵) البته «نباید به هیچ وجه اقداماتی را که توسط این مردان بزرگ انجام گرفت، کم ارج دانست، اما باید به خاطر داشت که در این دوره هنوز درک واقعی از نیازهای جامعه و در نتیجه اندیشه روشنی درباره آینده ایران وجود نداشت و جامعه ایرانی هنوز در گیجی برخورد با غرب به سر می‌برد». (بهنام، ۱۳۷۵، ص ۶۹)

---

۱. سرجان ملکم (SirJohn Malcolm) ژنرال، دیپلمات و تاریخ‌دان انگلیسی و سفیر حکومت انگلیس در هند در زمان فتحعلیشاه قاجار.

۲. میرزا عیسی فراهانی ملقب به میرزا بزرگ وزیر عباس میرزا نایب السلطنه

۳. ابوالقاسم بن عیسی قائم مقام فراهانی وزیر عباس میرزا و محمد شاه قاجار

۴. حسین خان قزوینی مشیرالدوله سپهسالار اعظم، صدراعظم دوره ناصرالدین شاه

مرحله بعدی فکر نوسازی در ایران از نیمهٔ دوم سلطنت ناصرالدین شاه قاجار و در دهه‌های پایانی قرن نوزدهم میلادی شکل می‌گیرد. «در میان سال‌های ۱۸۸۰-۱۹۰۰/۱۳۰۰-۱۳۲۰ق، در تهران، اسلامبول، قاهره، تفلیس و کلکته آثار نسلی از نویسندگان و پویندگان انتشار یافت که جملگی در سال‌های ۱۸۲۰ تا ۱۸۴۰ زاییده شده بودند. این گروه که از نویسندگان، مأموران سیاسی و حتی بازاریان روشنفکر تشکیل می‌شد، از طریق مقاله و رساله و کتاب گاه آشکار و گاه در پنهان به ترویج افکار جدید و مبارزه با استبداد و عقب‌ماندگی برخاستند و کوشش ایشان بر آن بود تا یک پایه فکری و ایدئولوژیک برای تغییرات و اصلاحات به وجود آورند. و آنچه را که در گذشته انجام نگرفته بود، جبران کنند». (همان منبع، ص ۶۹)

شخصیت‌های اصلی این گروه عبارت بودند از: ملکم خان ناظم‌الدوله، سید جمال‌الدین اسدآبادی، آخوندزاده، میرزا آقاخان کرمانی، طالبوف، مستشارالدوله و زین‌العابدین مراغه‌ای. حاصل اندیشه این اصلاح‌طلبان شکل‌گیری جریان‌های احیای تفکر اسلامی و تکوین ایدئولوژی جنبش مشروطیت و تقویت تفکر توسعهٔ ملی است. فکر تجدید حیات اسلام و ایجاد ترقی در میان مسلمانان در بین اندیشمندانی چون سید جمال‌الدین اسدآبادی جان گرفت. او «نخستین کسی بود که در پایان قرن نوزدهم مباحثی چون پاک کردن اسلام از خرافات، لزوم آشنایی مسلمانان با ترقیات علمی و فنی جدید و وحدت مسلمانان را مطرح کرد. او ساخت‌های سیاسی کهنه و استبداد فرمانروایان کشورهای اسلامی را سد راه تحول می‌دانست و به همین جهت نیز مبارزهٔ خود را در زمینهٔ فکری و سیاسی آغاز کرد». (همان منبع، ص ۹۳)

روشنفکران مشروطه‌طلب خواهان گسستن بندهای استبداد، دستیابی به دموکراسی و توسعهٔ ملی بودند. «در مرکز تعقل اجتماعی این زمان دموکراسی سیاسی قرار دارد که نیرومندترین عناصر ایدئولوژی حرکت مشروطه‌خواهی را می‌سازد و حاکم بر هیئت مجموع عقاید و آرای سیاسی است». (آدمیت، ۱۳۵۵، ص ۱۹۳)

در جنبش مشروطیت «بین این دو تفکری که از ابتدا شروع شده بود (تفکر احیای اسلامی و تفکر توسعهٔ ملی) برای زمان کوتاهی تلفیقی ایجاد شده و توفیقی حاصل شده و ضمناً خواستار عدالت‌خانه‌اند که ساختاری از هویت ملی – اقتصادی است. در تمامی این مدت نکتهٔ مهم این است

که پشتوانهٔ مردمی نهضت یا اساساً مفقود است و یا اگر وجود دارد تصادفی و خواسته شده است، یعنی دستوری است. به عبارت دیگر هنوز طبقهٔ اجتماعی خواهان توسعه، ایجاد نشده است. به هر حال در جریان مشروطیت اتحاد دو گرایش اشاره شده صورت می‌گیرد. دخالت خارجی و ضعف حمایت مردمی نهایتاً جریان مشروطهٔ ایران به اولین تحول بنیانی در مسیر توسعه‌ایران می‌انجامد و این تحول بنیانی ... عوض شدن ساختار حکومت از حکومت ایلی به غیرایلی است. یعنی حکومت ایلی به طور کلی کنار می‌رود». (عظیمی، ۱۳۷۸، ص ۵۵).

در جمع‌بندی از تحولات توسعهٔ ایران در دورهٔ قاجاریه، پژوهش جون فوران[1] استاد جامعه شناسی دانشگاه کالیفرنیا دارای اهمیت است. او می‌نویسد:

«ایران دورهٔ قاجار هم رشد و توسعه را تجربه کرده است و هم محدودیت‌های رشد و توسعه را. رشد اقتصادی و وابستگی به خارجیان، افزایش مطلق در شاخص‌های خاص اجتماعی چون جمعیت، تولید ناخالص داخلی و دادوستد خارجی را گذرانده است. اما همهٔ اینها بر سطح زندگی، موازنه پرداخت‌ها، تورم، بودجه دولتی، اشتغال در صنایع دستی و بومی و ... تأثیر منفی بر جای نهاده است.

سازوکار (مکانیسم) توسعه وابسته توجیه و تبیین غنی‌تری از این فرایندهای تحول و توسعه به دست می‌دهند. امری که تا این زمان در نوشته‌های مربوط به دورهٔ قاجار سابقه نداشته است.

تحول ایران دورهٔ قاجار تا چه اندازه گسترده بود؟ این تحول از چه سنخی بود؟ پاسخ من آن بود که تماس ایران با اقتصاد جهانی عامل قاطع و تعیین‌کننده عناصر تحول و دگرگونی در ایران در چرخش قرن حاضر بوده است». (فوران، ۱۳۷۱، ص ۲۷-۶۸)

برنامه‌ریزی و توسعه در دوره رضاشاه

«از انقلاب مشروطیت تا سلطنت پهلوی (۱۹۰۶-۱۹۲۵/ ۱۳۲۴-۱۳۴۴ق) هرج و مرج است؛ استبداد صغیر و سپس جنگ اول بین‌الملل و شورش‌ها و ناامنی‌های همراه با آن، تصرف موقتی قسمتی از ایران به وسیلهٔ قوای خارجی و سرانجام ورود افکار سوسیالیستی (پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ در

---

1. Joan Foran

روسیه) به ایران رسماً هیچ اقدامی در جهت نوسازی (مدرنیزاسیون) انجام نمی‌گیرد. ولی روزبه‌روز بر عدهٔ تحصیل‌کردگان در فرنگ اضافه می‌گردد. و آداب و رسوم فرنگی همراه با کالاهای ساخت غرب وارد ایران می‌شود. ... با آغاز سلطنت پهلوی امپراتوری عشایری قاجار جای خود را به دولت جدید ملی می‌دهد. ***اقتصاد ایران که مدتی است به کُندی وارد مرحله کاپیتالیستی خود شده به یک نوع اقتصاد ارشادی دولتی بدل می‌شود».*** (بهنام، ۱۳۷۵، ص ۱۲۹-۱۳۳)

با تأمین نسبی امنیت توسط رضاخان، گام‌هایی به منظور کاهش مشکلات کشور و توسعه اقتصادی برداشته می‌شود. در سال ۱۳۰۳ شمسی و دوره پنجم قانونگذاری مجلس شواری ملی[۱] در زمانی که رضاخان به عنوان رئیس‌الوزرا مشغول به کار است. «به خاطر هماهنگی در تنظیم برنامه‌های اقتصادی و عمرانی مملکت در مجلس کمیسیونی به عضویت هفت نفر از وکلاء به ریاست تقی‌زاده[۲] به نام ***کمیسیون اقتصادیات*** تشکیل شد که اولین کار آن تنظیم برنامهٔ درازمدت برای امور راه‌سازی و پیشنهاد مالیات‌های جدید برای انجام این برنامه‌ها بود (که) بدون فوت وقت به وسیله دولت قبول شد». (میلسپو، ۱۳۵۶، ص ۲۰۹)

کمیسیون اقتصادیات «عوارض راهداری را که برای حفظ و نگهداری راه‌ها در دروازهٔ شهر وصول می‌شد، لغو کرد. در سال ۱۹۲۴ (۱۳۰۳ش) تهران شهری بود که دور آن را دیواری می‌پوشاند. پیشرفت وسایل حمل و نقل از طریق کشیدن راه‌های اسفالت جدید و احداث راه‌های کامیون‌رو صورت گرفت. وضع محصولات کشاورزی بهتر شد، وصول عوارض گمرکی از کالاهای وارداتی که می‌بایست به مصرف طرح‌های جاده‌سازی و خدمات حمل و نقل برسد، لغو گردید. *فعالیت‌های این کمیسیون نمایانگر آغاز سنت تشکیل نهادهایی بود که بیرون از مجلس و هیئت وزیران و در جهت گسترش سیاست‌های توسعه اقتصادی فعالیت می‌کردند».* (آوری، ۱۳۷۷، ص ۳۸)

---

۱. دوره پنجم قانونگذاری مجلس شورای ملی در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ شمسی افتتاح شد و در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۰۴ شمسی خاتمه یافت. مهم‌ترین اقدام در این دوره تغییر سلطنت قاجار و برقراری سلطنت پهلوی در ۱۹ آبان ۱۳۰۴ شمسی می‌باشد.

۲. سید حسن تقی‌زاده (۱۲۵۶-۱۳۴۹ش) در شهر تبریز متولد شد. او از مشروطه‌خواهان تبریز بود که در اولین دورهٔ مجلس شورای ملی به نمایندگی انتخاب شد. او در چندین دوره نماینده مجلس بود. مدتی وزیر دارایی و در اواخر عمر نیز ریاست مجلس سنا را برعهده داشت.

یحیی دولت‌آبادی[1] در خاطرات خود به نام *«حیات یحیی»* درباره چگونگی تشکیل و فعالیت‌های این کمیسیون در دوره پنجم قانونگذاری مجلس شورای ملی می‌نویسد: «من در خدمت نمایندگی خود در دو راه بیشتر قدم خواهم زد، یکی در راه معارف برای روشن کردن دماغ‌ها دیگر در اقتصادیات برای سیر کردن شکم‌ها که چون قومی راه را از چاه خواست تمیز بدهد و رو به سعادت خود رهسپار گردد، باید شکمش سیر و دماغش روشن بوده باشد و چون کمیسیون معارف در مجلس موجود است اما کمیسیون مخصوص برای اقتصادیات وجود نداشته است، لهذا پیشنهاد می‌کنم انتخاب اعضای این کمیسیون به موجب مادهٔ دوم نظامنامه مجلس با انتخاب جمعی صورت بگیرد و هر دو پیشنهاد من پذیرفته می‌شود. انتخاب جمعی به واسطه اشکالی که دارد تاکنون برای هیچ موضوع در مجلس سابقه نداشته است، در این موضوع عملی شده. با وجود مخالفت‌هایی که از اشخاص حسود می‌شود یک عده از بهترین اشخاص برای این کمیسیون انتخاب می‌شوند. نگارنده هم به مناسبت اینکه پیشنهادکننده هستم به عضویت آن منتخب می‌گردم. کمیسیون اقتصاد دایر می‌شود میلسپو[2] رئیس مستخدمین آمریکایی وجود این کمیسیون را در مجلس مغتنم شمرده و غالباً در جلسات آن حضور می‌یابد و در کارهای اقتصادی با اعضای کمیسیون تبادل‌نظر می‌کند. کمیسیون نیز در گذرانیدن لایحه‌های اقتصادی از مجلس، کمک می‌نماید. از قبیل آزاد گذاردن طرق و شوارع از گرفتن راهداری‌ها که به صورت خجالت‌آوری در تمام راه‌های مملکت و دم دروازه‌های هر شهر برقرار بود و از قبیل شوسه کردن راه‌ها و زیاد کردن وسایل نقلیه و برداشتن گمرک از آنچه برای این مصرف به مملکت وارد می‌شود و توسعه کار فلاحت و زراعت و غیره.

همچنین اضافه می‌نماید «ولی کار کمیسیون اقتصاد هم مانند دیگر کمیسیون‌های مجلس در موقع تشنج‌های سیاسی و کشمکش تغییر سلطنت دچار وقفه می‌گردد. با اینکه کمیسیون مزبور مورد

---

۱. یحیی دولت‌آبادی از رجال دوره قاجاریه و پهلوی بود. وی از پیشقدمان آزادی و مروج فرهنگ جدید است و در چند دوره در مجلس شورای ملی سمت نمایندگی داشت.

۲. دکتر میلسپو (آرثرچستر میلزپو) متخصص آمریکایی در علوم سیاسی در ۱۳۰۱ ش بنا به دعوت دولت ایران با سمت مستشاری مالی به ایران آمد و توفیق یافت که سروسامانی به وضع آشفته خزانه آن روز ایران با عنوان رئیس کل مالیه بدهد. در زمان جنگ جهانی دوم او مجدداً با سمت مستشار مالی آمریکا به ایران آمد اما این بار نتوانست کار مؤثری انجام دهد.

توجه خاص شاه کنونی و رئیس دولت آن روزی (رضاشاه) شده، خودش گاهی در آنجا حاضر می‌شود و در مذاکرات شرکت می‌نماید و به هر حال کمیسیون اقتصاد آنچه از دستش برمی‌آید می‌کند و البته به تمام آرزوهای خودش نمی‌رسد، چه آنها وقت و فرصت بیشتر لازم دارد». (دولت آبادی، ۱۳۷۱، ص ۳۹۵-۳۹۶)

به نظر می‌رسد تشکیل کمیسیون اقتصادیات و اقداماتی که با توجه به تصمیمات متخذه در آن صورت می‌گیرد، سرآغاز و نطفه «توسعه برنامه‌ریزی شده» به مفهوم اخیر آن باشد. در تأیید این مطلب دکتر فرشاد مؤمنی پیرامون نقطه عزیمت «توسعه برنامه‌ریزی شده» در ایران با درج نظرهای پاره‌ای از صاحب‌نظران در این باره نتیجه می‌گیرد «اگر بیشترین فراوانی را به عنوان یک ضابطه در کنار سایر ضوابط از قبیل سازگاری، استمرار و تداوم و نیز انسجام اقدامات انجام شده قرار دهیم در آن صورت می‌بایست نقطه عزیمت خود را برای آغاز بحث‌های مربوط به توسعه تا آنجا که به برنامه‌های عمرانی قبل از پیروزی انقلاب اسلامی مربوط می‌شود، سرآغاز سلسله پهلوی قرار دهیم. این مسئله‌ای است از یک سو طرفداران بیشتری در میان طیف‌های وسیع و متنوع دیدگاه‌های فکری دارد و از سوی دیگر با موازین و شواهد تاریخی نیز به سادگی و سهولت بیشتری قابل دفاع است ... برای مثال جهانگیر آموزگار[1] در مقاله‌ای که در سال ۱۹۵۷ میلادی به نگارش درآمده، دقیقاً مطلبی را به رشته تحریر درآورده که چند دهه بعد میشل فوکو[2] با یک چارچوب تحلیلی اساساً متفاوت، دقیقاً همان را تکرار کرده است. ***آموزگار می‌نویسد: از اوایل دهه ۱۹۲۰ دولت ایران درگیر یک برنامه در سطح ملی برای صنعتی شدن و عمران اقتصادی بوده است»***. (مؤمنی، ۱۳۷۸، ص ۷۰-۷۱)

در تأیید آنکه عمران اقتصادی در سرلوحهٔ برنامه‌های حکومت رضاشاه بوده است، لازم است به اندیشه‌ها و تفکرات علی‌اکبر داور[3] به عنوان یکی از نزدیک‌ترین تحصیل‌کردگان حامی رضاشاه و

۱. جهانگیر آموزگار متولد ۱۲۹۸ شمسی اقتصاددان و نویسنده چندین کتاب و ده‌ها مقاله دربارهٔ ایران، مشاور سازمان برنامه در سال ۱۳۳۵ و وزیر بازرگانی و دارایی در کابینه دکتر علی امینی.

۲. میشل فوکو (۱۹۲۶-۱۹۸۴) نویسنده فرانسوی، که مجموعه مقالاتی از او درباره ایران به نام «ایرانی‌ها چه رؤیایی در سر دارند» در سال ۱۳۵۷ ترجمه و به چاپ رسیده است.

۳. علی‌اکبر خان داور از رجال دوره رضاه شاه، وی به وکالت مجلس شورای ملی رسید. همچنین مدتی در وزارت عدلیه و وزارت مالیه عهده‌دار مسئولیت بود. او در بهمن ماه ۱۳۱۵ شمسی خودکشی کرد.

وزیر مالیهٔ او توجه کافی مبذول شود. «اولویت مطلق اقتصاد به مثابه شالودهٔ هرگونه تغییر و تحولی رکن اصلی اندیشه داور را تشکیل می‌دهد. در اکثر نوشته‌هایش این پرسش مطرح است که چگونه زعمای قوم و قائدین سیاسی ایران برخلاف تجربه دنیا، مخالف اصول مسلم علمی مغرب زمین، اصلاحات اقتصادی را شرط اول و قطعی اصلاحات اداری و سیاسی ندانسته، گمان می‌کنند که با وجود فقر می‌توان آدم شد». (بیات، ۱۳۷۲، ص ۱۱۷)

رضاشاه نیز به این دیدگاه پراگماتیسمی اعتقاد داشت و برای پیشبرد امور اقتصادی به دو چیز اهمیت بسیار می‌داد، یکی امنیت و دیگری راه. از این رو، به وزارتخانه‌های جنگ و راه توجه زیادی داشت. او «اهمیت وزارت راه را کمتر از وزارت جنگ نمی‌دانست. وزارت جنگ از نظر برقراری امنیت در کشور و حفظ حدود و ثغور مملکت و وزارت راه از جنبه احداث راه‌های شوسه و آهن. تا اینکه وسیله نقلیه ارتش از روی آنها عبور نمایند و مال‌التجاره از این سوی به آن سوی حرکت داده شود و اقتصاد مملکت و در نتیجه احداث شوارع رونق یابد». (سجادی، ۱۳۴۶، ص ۱۹۹)

کسانی از میان تحصیل‌کردگان علاقه‌مند به پیشرفت ایران، با تأمین امنیت در کشور و توجه دولت به اصلاحات اقتصادی درصدد تهیه نقشه یا برنامه‌ای مدون برای توسعهٔ صنعتی و اقتصادی کشور برمی‌آیند. مهندس علی زاهدی که تحصیلات خود را در زمینهٔ معدن در فرانسه به سال ۱۳۰۸ شمسی با موفقیت به اتمام رسانده و در تیرماه ۱۳۰۹ به ایران مراجعت نموده است، در اسفند ماه ۱۳۱۰ برای اولین بار به تهیه برنامه‌ای هفت ساله (۱۳۱۰-۱۳۱۶) برای توسعه صنعتی کشور اقدام می‌نماید و آن را در نوشته‌ای با نام «لزوم پروگرام صنعتی» ارائه می‌دهد. او در این باره می‌نویسد: «غرض مَن از این سلسله مقالات این بود که لزوم یک پروگرام اقتصادی را واضح و روشن کنم و قدم‌های اولیه را با رعایت مسائل و مقتضیات مملکت تشخیص دهم و یک پروگرامی که متناسب با وضعیت اقتصادی ما باشد، پیش پا بگذارم و طرز اجرای پروگرام و وضع تشکیلات آن را هم متذکر شوم. این منظور را تا اندازه‌ای که به فکرم می‌رسد تشریح و به نظر خوانندگان محترم رساندم و امیدوارم آقایان مطلعین و متخصصین موضوع را حلاجی کنند، پیشنهادی بهتر و کامل‌تر طرح نمایند و در آخر کار یک فکر پخته بی‌عیبی را تحت توجه هیئت محترم دولت قرار دهند». (زاهدی، ۱۳۴۲، ص ۶۷)

دکتر حسین عظیمی درباره پروگرام صنعتی مهندس زاهدی می‌نویسد: «برنامهٔ مورد بحث مشتمل بر تعدادی پروژه مهم صنعتی و زیربنایی است که در آن زمان برای ایجاد مبانی اولیه توسعه صنعتی کشور لازم بوده است. در هر حال باید تأکید کنم که در آن زمان در حول و حوش سال ۱۳۱۰ شمسی (۱۹۳۰ میلادی) که آقای زاهدی برنامه توسعه مورد بحث را برای اقتصاد ایران تنظیم کرده بود، هنوز برنامه توسعه به مفهوم کنونی در هیچ کجای جهان مطرح نبود، هر چند برنامه‌نویسی به مفهوم ادارهٔ یک نظام کمونیستی پس از انقلاب بلشویکی که در دهه ۱۹۲۰ میلادی شروع شده بود که البته این نوع برنامه توسعه کاملاً متفاوت است» و ادامه می‌دهد «به هر صورت و در حدی که ما اطلاع داریم برنامه مطرح شده آقای زاهدی هیچ‌گاه به صورت رسمی مورد توجه مقامات کشور قرار نگرفت و در شورای اقتصاد نیز مطرح نشد». (عظیمی، ۱۳۷۷، ص ۶۷-۷۲)

شخصیت دیگری که در پیشبرد برنامه‌ریزی در ایران چه در دورهٔ رضاشاه و چه بعد از آن، نقش تعیین‌کننده‌ای داشته است، ابوالحسن ابتهاج است.

عبدالمجید مجیدی از رؤسای اسبق سازمان برنامه و بودجه دربارهٔ ابتهاج می‌گوید:

«ابتهاج در بانک شاهنشاهی ایران[1] یعنی بانک انگلیسی‌ها کارش را شروع کرد و از اول با انگیسی‌ها کار کرد و طبعاً نحوه کارش نحوه کار سنتی ایران نبود. بعد هم که بانک ملی ایران به وجود آمد. بانک ملی ایران اولین رئیسش آلمانی بود و بانکی بود که براساس سیستم بانکی اروپایی اداره می‌شد و سازماندهی شده بود. ابتهاج در بانک ملی ایران در واقع در یک دستگاه مدرنی کار کرد. بعد هم که سفیر ایران در فرانسه شد و سپس در صندوق بین‌المللی پول استخدام شد که باز در یک دستگاه خارجی بود. وقتی که برگشت به ایران، تقریباً تمام مدت کاریش و خدمات قبلی‌اش یا در دستگاه خارجی بود یا در دستگاه ایرانی که شکل کار خارجی را داشت و طبق روش مدرن و دنیای غرب عمل می‌کرد، لذا خودش یک ساخته شده و شکل یافته تمدن غربی بود. طبعاً کارهایی که می‌کرد کارهایی بود که خیلی فرق داشت با شکل کار سنتی که در ایران وجود داشت». (برنامه‌ریزی عمرانی و تصمیم‌گیری سیاسی، ۱۳۷۸، ص ۲۴۶).

---

۱. بانک شاهنشاهی، بانک انگلیسی بود که به موجب امتیازی که به سرمایه‌دار انگلیسی پ.ی.رویتر توسط ناصرالدین شاه داده شده، در سال ۱۸۸۹ میلادی در ایران تأسیس گردید، و در سال ۱۳۳۱ شمسی توسط دولت دکتر محمد مصدق بساطش برچیده شد.

به گفته مدیران انگلیسی بانک شاهنشاهی (بانک شاهی) ابتهاج «دارای اندیشه‌های بالا و اهمیت زیادی بوده است.» (قاسمی، ۱۳۶۹، ص ۷۶۳)

در سال ۱۳۱۵ شمسی با معرفی و حمایت علی‌اکبر خان داور، ابتهاج به خدمت وزارت مالیه (دارایی) درآمد و به عنوان مفتش دولت در بانک فلاحتی و شرکت‌های دولتی وابسته به آن مشغول به کار شد. او درکتاب خاطرات خود افکارش را دربارهٔ برنامه‌ریزی در ایران می‌نویسد: «من از سال‌ها پیش یعنی درست از همان زمانی که در شرکت‌های دولتی با علا[1] کار می‌کردم، عقایدم را در مورد مشکلات اقتصادی ایران با او در میان می‌گذاشتم و تأکید می‌کردم که تا زمانی که برای کارهایمان نقشه‌ای نداشته باشیم (کلمه برنامه هنوز در آن زمان مصطلح نشده بود) وضع مملکت درست نخواهد شد. اصولاً از زمانی که در بانک شاهی بودم تا روزی که در سازمان برنامه شروع به کار کردم بیش از سی سال در فکر برنامه‌ریزی برای اصلاح وضع اقتصادی و اجتماعی ایران تأکید می‌کردم. چون معتقد بودم که کشوری مانند ایران با امکانات مالی و نیروی انسانی محدود و احتیاجات نامحدود باید دارای برنامه باشد ... من افکار و عقایدم را راجع به لزوم تمرکز مطالعات و فعالیت‌های اقتصادی و داشتن برنامه برای علا تشریح می‌کردم و به منظور رسیدن به این هدف پیشنهاد کردم که هیئتی مأمور انجام این امور بشود. علا با نظر ما کاملاً موافقت کرد. چندی بعد روزی به دفتر من آمد و گفت اعلیحضرت (رضا شاه) نظر شما را نسبت به لزوم داشتن برنامه قبول کردند».[2] (ابتهاج، ۱۳۷۱، ص ۲۹۷-۲۹۸) با نظر موافق رضاشاه «شورای اقتصادی تشکیل می‌شود و اساسنامه آن در ۱۱ فروردین ۱۳۱۶ برحسب پیشنهاد اداره کل تجارت به تصویب هیئت دولت می‌رسد. (پیوست شماره ۲)

---

۱. حسین علا در سال ۱۲۶۱ شمسی در تهران متولد شد. در هفده سالگی به عنوان وابسته سفارت ایران در لندن به استخدام وزارت امور خارجه درآمد و از این زمان به بعد زندگی سیاسی او شروع شد. وی در چندین کابینه به عنوان وزیر عضویت داشت و در سال‌های ۱۳۲۹ و ۱۳۳۳ به نخست‌وزیری رسید. او در سال ۱۳۴۳ درگذشت.

۲. ابتهاج در مقاله‌ای در بیست و یکمین شماره سالنامه دنیا می‌نویسد: من در تیرماه ۱۳۱۵ از بانک شاهی استعفا دادم و از طرف مرحوم علی اکبر داور وزیر دارایی وقت در بانک فلاحتی و صنعتی و همچنین سرپرستی شرکت‌های دولتی تعیین گردیدم. پس از چند ماه حسین علا که به تازگی از سفارت ایران در لندن مراجعت کرده بود به سمت رئیس نظارت بر شرکت‌ها منصوب گردید. در اولین ملاقاتی که علا پس از انتصاب به این سمت با من کرد گفت: که به این شرط این شغل را پذیرفته است که من با او همکاری نمایم.

مهم‌ترین وظایف این شورا عبارت بوده است از:

- مطالعه در کلیه طرح‌های اقتصادی که از طرف وزارتخانه‌ها و ادارات مربوط تهیه می‌شود.
- طرح نقشه‌های اقتصادی و ارائه طریق در اجرای آنها.

در این اساسنامه برای اولین بار دولت ایران به طور رسمی و مدون از طرح نقشه‌های اقتصادی و یا بهتر بگوییم برنامه‌های اقتصادی سخن به میان آورده و فکر برنامه‌ریزی را مورد تأیید قرار داده است.

اولین جلسه شورای اقتصادی در دوم اردیبهشت ۱۳۱۶ تشکیل می‌شود و ابتهاج به ریاست دبیرخانه این شورا منصوب می‌گردد. او در همان جلسه به اعضای شورا می‌گوید: «اگر بقالی بخواهد یک اتاق گلی بسازد قبلاً با بنای محل صحبت می‌کند و با راهنمایی او نقشه اتاق و هزینه آن را تعیین می‌نماید و پس از اطمینان از این که آن اتاق نظرش را تأمین و او از عهده مخارج آن برمی‌آید اقدام به ساختمان می‌کند. آیا هیچ دلیلی دارد که دولت شاهنشاهی دست به صدها کار بزرگ و مختلف بزند و به خودش هیچ زحمت ندهد که این اصول لازم و واجب را رعایت کند؟ گفتم همین الان اگر از آقای وزیر مالیه سؤال کنید که چقدر تعهدات ارزی کرده‌اند و در مقابل موجودی ارزی کشور چه میزان است ایشان نمی‌توانند به شما جوابی بدهند». (همان منبع، ص ۳۰۰) جلسات شورای اقتصادی ادامه پیدا می‌کند و دهمین جلسه آن با حضور رضاشاه در اول تیرماه ۱۳۱۶ برگزار می‌شود. پس از این جلسه با توجه به تذکراتی که شاه می‌دهد، ابتهاج مشغول تهیه مقدمات برنامه می‌شود، اما با کارشکنی‌ها و موانع چندی روبه‌رو می‌گردد و در این مقطع زمانی کار برنامه‌ریزی به نتیجه نمی‌رسد (درباره موانع برنامه‌ریزی در دوره رضاشاه در ادامه این تحقیق سخن خواهیم گفت).

ابتهاج در سال ۱۳۱۸ بار دیگر برای پیشبرد امر برنامه‌ریزی در کشور تلاش می‌کند. او پس از مشورت با احمد متین دفتری[1] نخست وزیر وقت، نظرهای خود را در نامه‌ای برای او ارسال می‌نماید.

او در این نامه می‌نویسد «اگر بخواهیم علت مغشوش بودن وضع اقتصادی کشور را به طور اختصار بیان کنیم به جرأت می‌توان گفت که دلیل عمده آن:

---

۱. احمد متین دفتری در سال ۱۲۷۵ شمسی در تهران متولد شد و در سال ۱۲۹۴ در وزارت خارجه آغاز به کار کرد. او در آبان ۱۳۱۸ به نخست‌وزیری رسید. انتخاب وی به این مقام توسط رضاشاه برای جلب توجه آلمان‌ها به ایران بود.

۱. نداشتن برنامه اقتصادی

۲. نبودن مرکزیت در کارهای اقتصادی

است». (همان منبع، ص ۳۰۵) و ادامه می‌دهد «مادامی که برنامه‌ای برای عملیات اقتصادی دولت تهیه نشده و معلوم نگردیده است کارهایی که شروع شده و در نظر است آغاز گردد چه مدت لازم دارد و هزینه انجام آنها چیست و درآمد دولت در آن چه میزان است. همیشه احتمال می‌رود درآمد جاری تکافوی پرداخت‌های لازم را ننماید یا آنکه به جای انجام کارهای ضروری درجه اول اقدام به عملیاتی شود که چندان ضرورت نداشته و یا لااقل دارای درجه اول اهمیت نباشد». (همان‌جا)

اقدام ابتهاج در این مقطع نیز بی‌نتیجه می‌ماند. متین دفتری عین نامه ابتهاج را به وسیله دفتر مخصوص برای رضاشاه ارسال می‌دارد، اما جوابی دریافت نمی‌کند.

موانع تکوین فکر برنامه‌ریزی در دوره حکومت رضاشاه

ابوالحسن ابتهاج در مورد موانع پیشرفت و تکوین فکر برنامه‌ریزی در زمان رضاشاه به موردی جالب و عمیق اشاره می‌کند. او می‌گوید: در هنگامی که مشغول تهیه مقدمات برنامه برای کشور شدم، در عمل دیدم هر جا که کار ما به وزارت مالیه برمی‌خورد با کارشکنی بدر[1] (کفیل وزارت مالیه) مواجه می‌شوم. ناچار به علا گفتم که استنباط می‌کنم بدر با کارهایی که ما در نظر داریم انجام بدهیم، موافق نیست و چون نقش وزارت مالیه در کارهای ما خیلی مؤثر است خواهش می‌کنم به دیدن بدر برویم و موضوع را با او مطرح کنیم شاید راه‌حلی پیدا شود. علا قبول کرد و دو نفری به دفتر بدر رفتیم همه دلایلی را که در جلسات قبل در حضور خودش گفته بودم دوباره تکرار کردم و لزوم تهیه برنامه بلندمدت را برای عمران مملکت یادآور شدم. بدر گفت: *شما ایران و ایرانی را نمی‌شناسید ولی من می‌شناسم. اصلاً برنامه بلندمدت یعنی چه؟ جواب دادم در کارهای مربوط به مملکت نباید روزمره و بدون برنامه زندگی کرد. بدر گرفت: من اعتقاد دارم در ایران باید روزمره زندگی کرد. من فکر فردا*

۱. محمود بدر متولد ۱۲۷۱ شمسی است. داور در سال ۱۳۱۵ او را به معاونت خود در وزارت مالیه برگزید. بدر پس از خودکشی داور به کفالت این وزارتخانه رسید و پس از آن تا سال ۱۳۱۸ به عنوان وزیر مالیه کار مشغول بود. او در سال ۱۳۴۷ در سن ۷۶ سالگی درگذشت.

را هم نمی‌توانم بکنم. آن وقت شما می‌خواهید نقشه تهیه کنید که پنج سال دیگر چکار بکنید؟ انجام این کار در این مملکت غیرممکن است و این فکر اصلاً عملی نیست.

وقتی از دفتر بدر بیرون آمدیم به علا گفتم من دیگر دنبال این کار را نخواهم گرفت وقتی کفیل وزارت مالیه عقیده دارد که باید روزمره زندگی کرد و نظرش درست مخالف فلسفه برنامه‌ریزی است، تلاش ما به جایی نخواهد رسید. ...

شکست فکر برنامه‌ریزی در این مرحله به این علت بود که اصولاً رضاشاه به تمرکز کارهای عمرانی اعتقاد نداشت. به عقیده او کلیه کارهایی که در راه اصلاحات صنعتی و اقتصادی ایران لازم بود به عمل آید، می‌بایستی به ابتکار و دستور او باشد. به طور کلی چون رضاشاه به استخدام متخصص اعتقاد نداشت، اغلب کارهای بزرگی که در زمان او انجام شد، معایب بزرگی هم داشت که در بعضی موارد طرح را غیرقابل استفاده کرده بود. از آن جمله می‌توان سد کرخه را نام برد که پس از اتمام آن هنگامی که می‌خواستند مخزن سد را پر کنند. معلوم شد باید از همان آبی استفاده کنند که قرن‌ها به مصرف مشروب کردن مزارع اطراف سد رسیده است و چنانچه بخواهند آن را به مصرف سد برسانند قرائی که از قرن‌ها پیش از این آب، مشروب می‌شدند، خشک خواهند شد. از این رو سد کرخه به عنوان مجسمه‌ای از کارهای ناصحیح در جای خود باقی ماند. نمونه دیگر کارخانه قند چغندری بود که در شاهی (قائم‌شهر) نصب شد و پس از احداث معلوم شد که در آنجا محل مناسبی برای کشت چغندر وجود ندارد و کارخانه را بعد از تحمل خرج زیاد برچیدند و به اراک منتقل کردند... در ساختمان راه‌آهن سرتاسری ایران که بدون شک از کارهای برجسته رضاشاه بود نیز مسئله تأمین هزینه اجرای آن که تأثیر عمیقی در وضع مالی و اقتصادی ایران داشت مورد توجه قرار نگرفت. هزینه اجرای طرحی مانند راه‌آهن که برای استفاده نسل‌های آینده احداث می‌شود نمی‌بایستی بر یک نسل تحمیل شود. این اصل مهم در مورد ساختمان راه‌آهن ایران رعایت نشد و نتیجه این بود که کلیه هزینه آن به صورت عوارض قند و شکر به یک نسل و آن هم به بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان قند و شکر که ضمناً فقیرترین طبقه جامعه بودند، یعنی کشاورزان و طبقات کارگر تحمیل شد و در نتیجه اثرهای تورم برای اولین بار در زندگی مردم آشکار گردید و هزینه زندگی به طور نامعقولی ترقی کرد». (همان منبع، ص ۳۰۳-۳۰۴)

در زمینه عمران روستاها و کاهش فقر کشاورزان نیز گامی برنداشته شد «روستاها در این دوره تقریباً از تحولات برکنار ماندند و شاید بتوان گفت یگانه تأثیر تحولات این دوره بر زندگی روستایی سربازگیری اجباری بود. لیکن از حیث شیوه‌های تولید، روستاها تقریباً دست نخورده باقی ماندند». (حسامیان، ۱۳۶۳، ص ۳۹)

حکومت رضاشاه مشروعیت خود را در نوسازی اقتصادی و احیای ناسیونالیسم ایرانی با تکیه بر دیوان‌سالاری اداری و نیروهای نظامی جست‌وجو می‌کرد. این دولت با ایجاد امنیتی نسبی و انتخاب سیاست اقتصاد ارشادی در زمینه توسعه کشور گام‌هایی برداشت. اما این امر نه براساس برنامه و نقشه‌ای آگاهانه بلکه بر پایه اراده و تصمیم شخصی شاه به اجرا درمی‌آمد که البته زیان‌های بسیاری نیز به همراه داشت.

سمت‌گیری در زمینه برنامه‌ریزی در بحبوحه جنگ جهانی دوم و اشغال ایران

با ورود قوای متفقین یعنی نیروهای روسی، انگلیسی و امریکایی به ایران در شهریور ۱۳۲۰، و به همراه آن استعفا و برکناری رضاه شاه، تمدن امریکایی رواج پیدا می‌کند و افکار سوسیالیستی نیز نه تنها روشنفکران بلکه بخشی از طبقات متوسط را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد. تورم به شدت افزایش یافته، اوضاع اقتصادی بحرانی می‌شود. «در یک دوره پنج ساله (۱۳۲۰-۱۳۲۵) سطح عمومی قیمت‌ها بین ۶۰۰ تا ۸۰۰ درصد افزایش می‌یابد و بر اثر بدی اوضاع اقتصادی و ضعف حمل و نقل و وسایل ارتباطی، کشور با کمبود جدی مواد غذایی مواجه می‌شود که شورش‌های پراکنده مردمی را به همراه دارد. بسیاری از صنایعی که در دوره رضاشاه به بهره‌برداری رسیده بود بر اثر کمبود مواد اولیه و قطعات یدکی و مهارت مدیریتی اجباراً تعطیل شدند. واردات مواد و کالاهای اساسی کاهش یافته و بیکاری افزایش می‌یابد». (بالدوین، ۱۹۶۷، ص ۲۴)[1]

---

1. Baldwin, George B. (1967). Planing and Development ın Iran Baltimore: The Johns Hopkins Press. p.24.

این بحران کابینه‌های متعددی را، که در این دوره بر سر کار می‌آیند، نگران ساخت تا بالأخره در مرداد ماه ۱۳۲۳ در زمان نخست‌وزیری ساعد مراغه‌ای[۱]، دولت تصمیم می‌گیرد برای اصلاح اوضاع اقتصادی و مالی کشور به طور جدی وارد عمل شود، لذا به فکر تشکیل *شورای عالی اقتصاد* می‌افتد. هیئت وزیران در جلسه ۲۳ مرداد ۱۳۲۳ برای استفاده از نظریه‌ها و اطلاعات اشخاص بصیر و با صلاحیت به منظور بررسی و نظارت در امور اقتصادی کشور و تهیه برنامه‌های اقتصادی و مالی اساسنامه شورای عالی اقتصادی را تصویب می‌نماید. (پیوست شماره ۳)

در ماده ۹ این اساسنامه تهیه طرح برنامه اقتصادی را وظیفه اصلی شورا محسوب می‌نمایند و در بند «ن» ماده ۹ شورای عالی اقتصادی موظف می‌شود پیش‌بینی‌های لازم را برای اعاده اوضاع اقتصادی و مالی کشور به حال طبیعی بلافاصله بعد از جنگ به عمل آورد.

در دوره نخست‌وزیری ساعد، شورای مزبور جلسه‌ای تشکیل نداد. پس از تصویب قانون هجده دی ماه ۱۳۲۳ و الغای اختیارات دکتر میلسپو، مرتضی قلی‌خان بیات[۲] نخست‌وزیر وقت، تجدید نظری در تصویب‌نامه مرداد ماه ۱۳۲۳ مربوط به شورای عالی اقتصادی به عمل آورد و هیئت وزیران در جلسه ۸ فروردین ماه ۱۳۲۴ خود متن اساسنامه قبلی را با تغییراتی برای اجرا مورد تصویب قرار داد. (پیوست شماره ۴) مهم‌ترین تغییر در اساسنامه شورای عالی اقتصادی نسبت به قبل افزایش تعداد اعضای شورا از ۲۴ به ۲۵ نفر است. همچنین مشخص کردن عنوان تعدادی از اعضای شوراست.

---

۱. محمد ساعد مراغه‌ای در سال ۱۲۵۹ شمسی در یکی از دهات اطراف مراغه متولد شد. او تحصیلات عالی خود را در لوزان سویس به پایان رساند. پس از مراجعت به ایران به استخدام وزارت خارجه درآمد و برای اولین بار در اواخر اسفند ماه ۱۳۲۲ مأمور تشکیل کابینه شد. سومین کابینه او نیز در اسفند ۱۳۲۸ معرفی گردید. ساعد در سال ۱۳۵۲ در سن ۹۳ سالگی درگذشت.

۲. مرتضی قلی‌خان بیات در سال ۱۲۶۶ شمسی در اراک متولد شد و در اولین کابینه محمدعلی فروغی در سال ۱۳۰۴ سمت وزیر مالیه را یافت. در دوره‌های چهارم تا سیزدهم مجلس شورای ملی نیز نماینده مردم اراک بود و در کابینه ساعد وزیر مشاور شد و پس از سقوط این کابینه در ۱۵ آذر ۱۳۲۳ به عنوان نخست‌وزیر مأمور تشکیل کابینه جدید گردید. او در کابینه قوام‌السلطنه وزیر دارایی و نایب نخست‌وزیر بود. مرتضی‌قلی‌خان بیات در سال ۱۳۳۶ درگذشت.

گام‌های اساسی در راه برنامه‌ریزی پس از پایان جنگ

جنگ جهانی دوم خاتمه یافت. اثرهای نامطلوب این جنگ و آشفتگی فوق‌العاده ناشی از آن بر اقتصاد ایران لزوم تهیه برنامه‌ای برای برون رفت از بحران و بهبود اقتصادی را به طور جدی در دستور کار دولت ایران قرار داد. ابتهاج می‌نویسد «قوام‌السلطنه»[1] قبل از تشکیل کابینه ششم خود درباره مشکلات اقتصادی ایران با من مذاکره نمود و نظر مرا راجع به این موضوع خواستار گردید. در این ملاقات که در منزل وی صورت گرفت نظر خود را راجع به لزوم تهیه برنامه اقتصادی به طور خلاصه برای قوام تشریح کردم و گفتم چنانچه پس از عهده‌دار شدن زمام امور مملکت مایل باشد با کمال اشتیاق حاضر خواهم بود در راه اجرای نقشه همه‌گونه همکاری بکنم. قوام‌السلطنه در ۷ بهمن مأمور تشکیل دولت گردید و در ۲۵ بهمن ۱۳۲۴ ششمین کابینه خود را معرفی نمود ...

یک هفته پس از تعیین اعضای کابینه و انتصاب سهام‌السلطان بیات (مرتضی قلی‌خان بیات) به وزارت مالیه نظر به سوابق ممتدی که با مرحوم بیات که سال‌ها عضو شورای عالی بانک ملی ایران بود، داشتم به ملاقات وی رفتم و افکار خود را همان‌طور که برای نخست‌وزیر شرح داده بودم، بیان کردم. خوشبختانه نه تنها قوام بلکه بیات هم به من اعتقاد داشت و با فکر تنظیم برنامه کاملاً موافق بود در واقع افکاری که چندین سال بود به تواتر به متصدیان امور عرضه می‌کردم و چند بار سعی نمودم آنها را به مرحله عمل برسانم و هر بار به اشکالی برخورد می‌کرد این بار خوشبختانه به واسطه روی کار آمدن دولتی که هم رئیس و هم وزیر مالیه آن به این فکر معتقد بودند برای اولین دفعه به طور بسیار جدی مورد قبول قرار گرفت و در راه اجرای آن قدم‌های مؤثری برداشته شد». (ابتهاج، ۱۳۷۱، ص ۲۹۷-۲۹۸)

با استقبال قوام نخست‌وزیر و وزیر مالیه او در تهیه برنامه اقتصادی برای کشور، شورای عالی اقتصادی که مدت‌ها بود فعالیتی نداشت، در فروردین ۱۳۲۵ به ریاست نخست‌وزیر تشکیل جلسه داد.

---

۱. احمد قوام (قوام‌السلطنه) متولد ۱۲۵۳ شمسی از رجال و وزرای عهد مشروطیت در ایران و برادر کهتر وثوق‌الدوله بود. او در دولت مستوفی‌الممالک (مرداد ۱۲۸۹) وزیر جنگ بود و در سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۱ دو بار به نخست‌وزیری رسید. در زمان محمدرضا پهلوی او سه بار مأمور تشکیل کابینه گردید که آخرین بار در ۲۵ تیر ۱۳۳۱ بود. قوام‌السلطنه در سال ۱۳۳۴ درگذشت.

قوام در این جلسه در سخنانی ابراز داشت: «وضع اقتصادی ایران امروز از هر حیث بحران‌آمیز و موجب نگرانی است، واحد سطح زندگانی توده‌های عظیم ملت ایران، هر چند قبل از جنگ بی‌اندازه پست بوده ولی امروز بر اثر عوامل جنگ تنزل بیشتری کرده است. اکثر این توده‌های ایرانی حتی از داشتن نعمت حوائج اولیه که خوراک، پوشاک و مسکن کافی باشد، محروم مانده‌اند. هزینه زندگانی در سنوات اخیر به قدری بالا رفته است که مسبب بزرگ‌ترین انحطاط اخلاقی جامعه شده است. قوه تولید نسبت به زمان قبل از جنگ نقصان فاحشی یافته ولی کاهش قوه خرید و مصرف مالی به طور کلی خیلی بیشتر محسوس گشته است. خرابی وضع اقتصادی در تمام شئون زندگانی اجتماعی و سیاسی مملکت اثر شومی از خود باقی گذاشته است. و تعادل واردات و صادرات مملکتی بر اثر جنگ به کلی از بین رفته است. از این جهت است که از شما آقایان دعوت شده شورای عالی اقتصادی مملکتی را تشکیل دهید و وظایف سنگینی را برعهده گیرید. و لذا لازم می‌دانم که حدود وظایفی را که برعهده می‌گیرید، خاطرنشان ساخته و کلیات خط مشی و روش اقتصادی را که باید تعقیب شود، یادآور شوم. سیاست اقتصادی دولت در روی محور اساسی حیات اقتصادی مملکت قرار گرفته و لذا باید دو اصل زیر مورد توجه قرار گیرد:

۱. بالا بردن واحد سطح زندگانی چه از لحاظ فراهم آوردن وسایل ازدیاد تولید و چه ازدیاد مصرف؛

۲. تعدیل در توزیع ثروت تولیدی.

شورای عالی اقتصادی باید این هدف کلی سیاست اقتصادی دولت را نصب‌العین خود ساخته و برای رسیدن به آن مطالعات کافی نموده و نقشه‌های اساسی طرح و پیشنهاد نماید ...

به وزارتخانه‌ها و ادارات مربوطه دستور لازم صادر شده است که هرگونه اطلاعاتی که لازم باشد و داشته باشند در اختیار شورای عالی اقتصادی بگذارند و شورا می‌تواند از متخصصین فنی وزارتخانه‌ها و کلیه مطلعین، کمیسیون‌های فرعی برای مطالعات خود تشکیل دهد و شورای عالی اقتصادی دارای دفتر مخصوص در نخست‌وزیری خواهد بود و نیز لزوماً تذکر می‌دهم که از وجود شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متفق[1] هم می‌توان کاملاً استفاده کرد. و در صورت لزوم کمیسیونی هم از

1. The Economic and Social Council (United Nations)

متخصصین برای مشاوره و طرح نقشه دعوت کرد و دولت وسایل این کار را برحسب احتیاج فراهم خواهد کرد. *منظور دولت این است که شورای عالی اقتصادی یک نقشه پنج‌ساله‌ای در حدود مسائلی که فوقاً ذکر شد تهیه نماید».* (تاریخچه تنظیم برنامه هفت ساله عمران و آبادی ایران، ۱۳۲۷، ص ۱۸-۱۹).

اولین جلسه *کمیسیون تهیه نقشه اقتصادی* در ۸ فروردین ۱۳۲۵ برگزار شد و بالأخره در ۱۷ فروردین آن سال هیئت دولت در تصویب نامه‌ای تشکیل *هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور* را اعلام نمود. (پیوست شماره ۵) در بند اول این تصویب نامه آمده است: برای تهیه و تنظیم برنامه چند ساله اصلاحاتی که در وزارتخانه‌ها و امور عام‌المنفعه کشور لازم است به عمل آید، هیئتی به نام هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور به انتخاب و تحت ریاست عالیه شخص وزیر دارایی تشکیل می‌شود ... کارمندان هیئت به موجب احکام رسمی که از طرف وزارت دارایی صادر شده بود، مشغول کار شدند. هر یک از وزارتخانه‌ها مأموریت یافت که برنامه عمل خود را توسط یک نفر از کارکنان هیئت تهیه برنامه اصلاحی و عمرانی کشور به آن هیئت ارائه دهد. دکتر علی امینی[۱] به عنوان دبیر کل هیئت منصوب گردید و اعضای دیگر آن نیز تعیین گردیدند که عبارت بودند از:

دکتر ضیاءالدین ابوالضیا (پایور بانک ملی)، دکتر علی اصغر خشایار، دکتر عبدالمجید زنگنه، دکتر کریم سنجابی، سید جلال شادمان، دکتر حسن صفوی، دکتر غلامرضا کیان، دکتر علی اکبر مدنی (پایور بانک ملی) و منوچهر نیک‌پی.

مصادف با شروع کار هیئت تهیه برنامه اصلاحی و عمرانی کشور «دو فکر تقویت می‌یافت و در بین مطلعین اقتصاد هر یک به نوبه خود طرفدارانی پیدا کرده و برای عملی شدن این دو فکر فعالیت می‌شد. نظر اول تأسیس بانک صنعتی و معدنی ایران و نظر دیگر فکر تبدیل شورای عالی اقتصاد به هیئت عالی برنامه بود، که دو فکر به مرحله اجرا درآمد». (ماهنامه سازمان برنامه، ۱۳۳۲، ص ۶۹)

---

۱. علی امینی فرزند محسن خان امین‌الدوله در سال ۱۲۸۵ شمسی در تهران متولد شد. او دکترای اقتصاد خود را در اروپا گرفت و پس از بازگشت در گمرک وزارت دارایی مشغول به کار شد. در سال ۱۳۲۱ از طرف قوام‌السلطنه به سمت معاونت نخست‌وزیر منصوب شد. او در اردیبهشت ۱۳۴۰ مأمور تشکیل کابینه شد. دولت او در تیرماه ۱۳۴۱ سقوط کرد.

برای اصلاح و بهبود وضع کارخانه‌های دولتی که بر اثر جنگ و اشغال ایران با کمبود مواد اولیه و لوازم یدکی روبه‌رو بود و اغلب آنها تعطیل شده بود، بانک صنعتی و معدنی ایران تأسیس گردید. وظایف این بانک بر طبق اساسنامه آن (پیوست شماره ۶) عبارت بود از:

۱. اداره کردن مؤسسات صنعتی و کارخانجات و معادن دولتی؛
۲. اجرای سیاست کلی صنعتی کشور؛
۳. سعی در ایجاد صنایع جدید و فراهم آوردن تسهیلات لازم برای صنایع کشور؛
۴. تشکیل شرکت و یا مشارکت در عملیات اکتشافی معادن؛
۵. تشکیل شرکت‌های بهره‌برداری معادن و تهیه اعتبار برای شرکت‌های خصوصی که برای این منظور تأسیس می‌شوند.

در مجموع پنجاه و دو کارخانه دولتی و یازده معدن تحت اداره بانک صنعتی و معدنی[1] ایران قرار گرفت. (پیوست شماره ۷)

از جانب دیگر هیئت تهیه برنامه اصلاحی و عمرانی کشور با وجود فقدان آمار و اطلاعات صحیح، گزارش خود را در پایان خرداد ماه ۱۳۲۵ تهیه، و به نخست‌وزیر (قوام‌السلطنه) تقدیم کرد. در این گزارش ضمن برشمردن موانع تهیه برنامه برای کشور اعلام می‌دارند «هیئت تهیه برنامه موفق شده است در ظرف مدتی کمتر از سه ماه برنامه‌های اصلاحی و عمرانی نسبتاً جامعی برای امور مربوط به یازده وزارتخانه و پنج اداره کل و سه بانک و دو بنگاه دولتی تهیه و تنظیم نماید».[2] (پیوست شماره ۸)

تشکیل هیئت عالی برنامه و عملکرد آن

به استناد گزارش هیئت تهیه برنامه اصلاحی و عمرانی کشور، قوام‌السلطنه نخست‌وزیر دستور داد که طرح سازمان وزارتخانه‌ها به فوریت تهیه و تصویب شود همچنین هیئت وزیران در تاریخ ۱۹ مرداد ۱۳۲۵ تصویب‌نامه‌ای صادر نمود که به موجب آن هیئتی به نام هیئت عالی برنامه تشکیل شود. در مصوبه مذکور وظایف و اختیارات زیر برای این هیئت تعیین گردید:

۱. محل اداری این بانک در ساختمان واقع در نبش خیابان استخر و امام خمینی (سپه سابق) بود که بعداً به عنوان اولین محل سازمان برنامه تازه تأسیس مورد استفاده قرار گرفت.
۲. ر.ک. تاریخچه تنظیم برنامه هفت ساله عمران و آبادی ایران، ۱۳۲۷، ص ۱۸-۱۹.

۱. تعیین توانایی مالی کشور در مدت اجرای برنامه؛
۲. مطالعه و پیشنهاد طرق تأمین وسایل مالی برای اجرای برنامه از قبیل تهیه وجوه لازم در داخله کشور از راه مالیات، قرضه داخلی و غیره و جلب سرمایه‌های خارجی و دریافت اعتبارات از خارجه به هر نحوی که ممکن و مقتضی باشد؛
۳. تطبیق ارقام هزینه برنامه با توانایی مالی کشور و اعتبارات ممکن الحصول داخلی و خارجی، اصلاح و تغییر برنامه‌ها، و کسر کردن اقلام آنها، تشخیص ضرورت و تقدم اجرای هر یک با رعایت اصل الاهم فی‌الاهم؛
۴. تفکیک آن قسمت از برنامه که دولت انجام آن را مستقیماً عهده‌دار می‌شود از کارهایی که ممکن است به کمک و راهنمایی دولت توسط افراد انجام پذیرد؛
۵. تهیه قانونی که فعلاً به تصویب هیئت وزیران و بعد به تصویب مجلس شورای ملی خواهد رسید، دایر بر این که کلیه اعتبارات مربوط به اجرای برنامه باید صرفاً برای این منظور مصرف و هیچ‌گونه هزینه دیگری از محل اعتبارات مزبور قابل پرداخت نباشد؛
۶. تهیه طرح قانونی برای تشکیل هیئتی جهت نظارت در اجرای برنامه؛
۷. مطالعه و پیشنهاد هرگونه اقدامی‌که برای پیشرفت اجرای برنامه‌لازم باشد. (پیوست شماره ۹)

دکتر علی امینی به موجب تصویب‌نامه هیئت وزیران به سمت دبیرکل ثابت هیئت عالی برنامه انتخاب شد. او در عین حال نیز از تاریخ ۲۰ آبان ۱۳۲۵ ریاست هیئت مدیره بانک صنعتی و معدنی ایران را برعهده داشت، اداره کل آمار و بررسی‌های وزارت دارایی از حیث انجام وظیفه تابع هیئت عالی برنامه گردید و مدیر کل آن دکتر محمود کیهان در پست معاونت دبیرکل مشغول به کار شد. هیئت عالی برنامه مجموعاً دارای بیست و هشت عضو بود که «از تنوع تخصصی در حد ظرفیت‌های تخصصی آن زمان برخوردار بود. حضور اساتید دانشگاه، حقوقدانان، کارشناسان نظامی، فرهنگی، صنعتی، مالی، بهداشتی، تجاری و بانکی تنوع تخصصی در حد ممکن مطلوبی را در هیئت عالی برنامه گرد آورده بود. در این میان زیرک‌زاده یکی از پنج فارغ‌التحصیل ایرانی پلی تکنیک فرانسه،

دکتر کریم سنجابی و دکتر زنگنه از برجسته‌ترین حقوقدانان، فتح‌اله نفیسی کارشناس وزین مالیه و دکتر ابوالضیا رئیس اداره بررسی‌های اقتصادی و مالی بانک ملی ایران از جمله چهره‌های شاخص و کارآمد حوزه‌های تخصصی خود بودند. هیئت عالی با دعوت از مهندس علی زاهدی، مدیر کل سابق وزارت پیشه و هنر و مستشار بانک صنعتی و معدنی، به تجربه قبلی بها داد. حضور زاهدی در افزایش وزن تجربی — تخصصی هیئت مؤثر بود». (صابری، ۱۳۷۷، ص ۵). بنابه گفته ابوالحسن ابتهاج، این افراد به پیشنهاد او و دکتر علی امینی و تصویب قوام‌السلطنه انتخاب شدند.

اولین جلسه هیئت عالی برنامه در پنجم شهریور ۱۳۲۵ به ریاست قوام‌السلطنه نخست‌وزیر و دبیری دکتر علی‌امینی در کاخ وزارت خارجه تشکیل گردید.

در این جلسه بجز اعضای هیئت، عبدالحسین هژیر[۱] وزیر دارایی و ابتهاج رئیس کل بانک ملی ایران نیز حضور داشتند. در این جلسه پس از صحبت‌هایی که پیرامون فلسفه تهیه برنامه عمرانی بیان گردید. اعضای هیئت عالی برنامه به پنج کمیسیون به شرح زیر تقسیم شدند:

- کمیسیون بهداری، فرهنگ و دانشگاه
- کمیسیون کشور، جنگ و خارجه
- کمیسیون کشاورزی، پیشه و هنر (صنایع)
- کمیسیون راه، پست و تلگراف
- کمیسیون دارایی، بازرگانی و شرکت‌های دولتی

بتدریج که نقشه‌های وزارتخانه‌ها (برنامه‌ها) به کمیسیون می‌رسید، مورد رسیدگی قرار می‌گرفت و بالأخره براساس این برنامه‌ها، برنامه‌ای شامل دو بخش اقتصادی و اجتماعی از طرف هیئت عالی برنامه تنظیم شد. «در آن ایام هنوز نه مدت برنامه به طور قطع معلوم شده بود و نه هیچ‌گونه رقم قطعی برای جمع کل هزینه برنامه ممکن بود تعیین گردد. نباید فراموش کرد که در آن ایام وسایلی

۱. عبدالحسین هژیر متولد ۱۲۸۱ شمسی در تهران پس از گذراندن مدرسه عالی علوم سیاسی، مترجم سفارت شوروی شد و پس از آن در دورهٔ رضاشاه امور مربوط به حساب‌های مالی او را پی‌گیری می‌کرد. در چندین کابینه پس از جنگ به وزارت برگزیده شد و در ۲۳ خرداد ۱۳۲۷ مأمور تشکیل دولت شد. او در آبان ۱۳۲۷ استعفا داد و در سال ۱۳۲۸ وزیر دربار شد و سرانجام در ۱۳ آبان آن سال به وسیله یکی از اعضای فداییان اسلام ترور شد.

که امروز تا حد زیادی وجود دارد، یافت نمی‌شد. عده اقتصاددانان انگشت‌شمار بود و مرکز مطالعات اقتصادی شاید حقیقتاً منحصر به بانک ملی بود و آن هم بسیار ناقص. روی فرضیاتی که هیچ‌گونه پایه عملی نداشت بلکه برمبنای حدسیات قرار گرفته بود هزینه کل برنامه در حدود پانزده هزار میلیون ریال که به نرخ آن روز یعنی هر دلار ۳۲/۵ ریال در حدود ۴۶۱ میلیون دلار می‌شد پیش‌بینی می‌گردید و مدت برنامه از ۵ سال تا ۷ سال در نظر گرفته شده بود. آنچه مسلم بود مملکت توانایی تخصیص حتی این مبلغ جزئی برای اجرای حداقل اصلاحات اقتصادی و اجتماعی ضروری را نداشت». (ابتهاج، ۱۳۴۳، ص ۱۴۴)

دولت قوام با توجه به ضعف مالی کشور، به منظور تأمین قسمتی از هزینه‌های برنامه ارائه شده توسط هیئت عالی برنامه، تصمیم گرفت که از *بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه (بانک جهانی)*[1] وامی دریافت نماید. از این رو، در سوم آبان ماه ۱۳۲۵ (۲۴ اکتبر ۱۹۴۶) سفارت ایران در امریکا به دستور دولت تقاضای مبلغ ۲۵۰ میلیون دلار وام از بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه به عمل آورد. اما این بانک اعلام کرد هر کشوری که تقاضای وام می‌کند باید به بانک اطلاع بدهد که وام مورد تقاضای او برای چه منظور است؟ نوع و هزینه تقریبی عملیاتی که قرار است انجام بگیرد چیست؟ چه مبلغ از هزینه به پول محلی و چه مبلغ به ارز باید مصرف شود؟ برنامه سالیانه مصرف چیست و استهلاک وام دریافتی در چه مدت زمان انجام خواهد گرفت؟

دولت پس از اطلاع از شرایط بانک تصمیم گرفت طرح‌هایی را که قبلاً از طرف هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور و نیز هیئت عالی برنامه تهیه شده بود، توسط گروهی از متخصصان خارجی مورد مطالعه مجدد قرار دهد و برنامه‌ای با تمام اطلاعات لازم تهیه کند و برای دریافت وام به بانک جهانی ارائه دهد. بدین‌منظور از طریق سفارت ایران در امریکا با سه شرکت مشاور امریکایی وارد مذاکره شد و سرانجام قراردادی با شرکت موریسن نودسن[2] در تاریخ ۲۶ آذر ۱۳۲۵ (۱۷ دسامبر

۱. بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه (بانک جهانی) در سال ۱۹۴۴ میلادی به منظور تأمین منابع مالی مورد نیاز برای بازسازی و توسعه کشورهای جهان به ویژه رفع آثار ویرانگر جنگ جهانی دوم تأسیس گردید و در حال حاضر بیش از ۱۸۰ کشور جهان عضو این سازمان بین‌المللی اقتصادی که مرکز آن در واشنگتن است، می‌باشند.

2. Morrison Knudsen International

۱۹۴۶) منعقد گردید. ابتهاج در این باره می‌گوید: «هیئت مهندسین شرکت موریسن نودسن پس از چند ماه توقف در ایران و با استفاده از آمار و اطلاعاتی که هیئت عالی برنامه جمع‌آوری کرده بود و پس از مسافرت به نقاط مختلف کشور کارهای خود را در اردیبهشت ۱۳۲۶ خاتمه داد و در مرداد همان سال گزارش خود را درباره عمران ایران در ۳۲۰ صفحه به وسیله من به دولت تقدیم کرد. همان‌طور که به آنها دستور داده شده بود شرکت موریسن نودسن دو برنامه عمرانی جداگانه تهیه نمود که هزینه یکی به مبلغ ۵۰۰ میلیون دلار و دیگری ۲۵۰ میلیون دلار بالغ می‌گردید. ولی آنها در گزارش خود یادآور شدند که حتی مبلغ ۵۰۰ میلیون دلار هم با توجه به احتیاجات کشور کافی نخواهد بود». (ابتهاج، ۱۳۷۱، ص ۳۲۴) (پیوست شماره ۱۰ – خلاصه متن گزارش شرکت موریسن نودسن)[۱]

گزارش دکتر حسن مشرف نفیسی راجع به برنامه هفت ساله

پس از آنکه شرکت موریسن نودسن گزارش خود را ارائه داد، قوام نخست‌وزیر در ۱۱ آبان ۱۳۲۶ به دکتر حسن مشرف نفیسی[۲] مأموریت داد که با سمت وزیر مشاور و رئیس هیئت عالی برنامه، برنامه نهایی را تهیه نموده و امکان اجرای آن را فراهم آورد. مشرف نفیسی در این باره می‌نویسد: «در ماه ژوئن ۱۹۴۷ مسوده این گزارش (گزارش موریسن نودسن) را به واشنگتن آوردند. در آن موقع من از مسافرت دور امریکا مراجعت کرده بودم. باز از تهران از من خواهش شد که قبل از اینکه متن نهایی

---

۱. متن کامل گزارش نهایی شرکت موریسن نودسن با عنوان «گزارش نهایی شرکت بین‌المللی مهندسی موریسن نودسن مربوط به برنامه توسعه و عمران ایران» در دو جلد به زبان فارسی در سال ۱۳۲۶ در تهران به چاپ رسید.

۲. دکتر حسن مشرف نفیسی معروف به مشرف‌الدوله در سال ۱۲۷۶ متولد شد. درجه دکترای حقوق و اقتصاد خود را در اروپا گرفت. او در تأسیس شرکت سهامی بیمه ایران مشارکت داشت و در شهریور ۱۳۲۰ از طرف محمدعلی فروغی به سمت وزیر دارایی برگزیده شد. مدتی نیز به عنوان عضو علی‌البدل در هیئت مدیره بانک جهانی در واشنگتن فعالیت می‌کرد. او توسط قوام به سمت رئیس هیئت عالی برنامه برگزیده شد و پس از تصویب قانون برنامه نیز مدتی رئیس سازمان برنامه بود.

گزارش به تهران فرستاده شود من آن را بخوانم و اگر اشتباهاتی در آن هست به رئیس شرکت موریسن نودسن موسوم به «دون» تذکر دهم. شاید گزارش هیئت در نظر خود آنها خیلی خوب بود ولی در نظر من بسیار سطحی و ناقص جلوه کرد. قرائت آن مرا چنان آشفته کرد که فوراً قلم برداشتم و کاغذی به رفیق خود آقای ابتهاج نوشتم. ایشان چند هفته قبل به من نوشته بود که آقای قوام‌السلطنه درصدد تأسیس وزارتی است که کلیه امور اقتصادی در آن متمرکز باشد و مرا برای تصدی آن وزارتخانه نامزد کرده است. ابتهاج از من خواسته بود که قبولی خود را توسط ایشان اطلاع دهم ... به ایشان نوشتم که اگر آقای نخست‌وزیر می‌خواهد از وجود من استفاده کند، من اگر مأمور تهیه برنامه شوم، خدمت بزرگ‌تری می‌توانم به کشورم بکنم و برای انجام این خدمت نه حقوق می‌خواهم و نه مقام و نه امتیازی. این را نوشتم و چون قبلاً هم از شغل خود از بانک و صندوق بین‌المللی (صندوق بین‌المللی پول) استعفا داده بودم پس از چند روز عازم پاریس شدم. در آنجا آقای ابتهاج جواب موافقت نخست‌وزیر را برایم آورد. من در آبان ۱۳۲۶ برای تصدی این خدمت رهسپار تهران شدم». (نفیسی، ۱۳۴۰، ص ۷۰)

مشرف نفیسی پس از مطالعه گزارش‌هایی که هیئت عالی برنامه تهیه کرده بود، دهم آذرماه ۱۳۲۶ گزارش ۶۶ صفحه‌ای[1] خود را درباره برنامه هفت ساله، به نخست‌وزیر تقدیم کرد. او درباره چگونگی تهیه این گزارش می‌نویسد: «به مرحوم قوام‌السلطنه قول دادم در مدت کمتر از یک ماه گزارش جامعی حاوی تمام رشته‌های اقتصادی که پایه برنامه هفت ساله قرار گیرد برای ایشان بیاورم. در آن موقع در کوچه امیری منشعب از خیابان حافظ در عمارت کوچکی از دو سال قبل گروهی از دانشمندان و رجال کارآزموده، که بسیاری از آنها سابقه وزارت داشتند، می‌نشستند و هیئت عالی برنامه را تشکیل می‌دادند و هر روز در ضمن مصرف چای، قهوه و سیگار بسیار، مطالبی هم می‌گفتند که زیادتر آن در حاشیه بود و کمتر آن در متن. اما بین کمیسیون‌ها هماهنگی نبود و نویسندگان برنامه کار خود را تابع هیچ برنامه‌ای قرار نداده و امکانات را در نظر نگرفته بودند. بدین طریق کمیسیون کشاورزی نمی‌دانست کمیسیون صنعتی چه می‌کند و کمیسیون فرهنگ از بهداری خبر نداشت. ناچار

۱. گزارش مشرف نفیسی راجع به برنامه هفت ساله ۱۳۲۶. تهران: چاپخانه مجلس، ص ۶۶

اغلب مطالعات آنها ضد و نقیض بود و اگر کسی به خود زحمت می‌داد (چنانکه من به خود دادم) که آمال و آرزوهای پراکنده آنها را جمع و خلاصه کند، به این نتیجه می‌رسید که اگر به تعداد تمام سکنه ایران، اشخاص درس خوانده و تحصیل‌کرده وجود می‌داشت باز آنها از عهدهٔ مشاغل فنی برای انجام برنامه برنمی‌آمدند و اگر در مدت پنجاه سال نه تنها درآمد بودجه کشور، بلکه تمام درآمد ملی کشور را جمع می‌زدند، باز از رقم احتیاجات مالی برنامه کمتر بود. برای اینکه رنجشی پیش نیاید و آغاز ضدیتی نشود من ناچار تمام این نظریات را گوش دادم و تصدیق کردم و وعده دادم که آنچه خواهم نوشت عصاره و دست‌چینی از افکار اعضای هیئت عالی برنامه خواهد بود. خوشبختانه موفق شدم چنین تعهد مشکلی را انجام دهم و روزی که گزارش مقدماتی برنامه حاضر شد تمام اعضای هیئت مندرجات آن را منطبق با افکار خود یافتند و آن را با کمال شعف امضا کردند». (همان منبع، ص ۳۵)

«در گزارش مشرف نفیسی هزینه اجرای برنامه عمرانی هفت ساله کشور ۲۱ هزار میلیون ریال در حدود ۶۵۰ میلیون دلار به نرخ رسمی آن روز برآورده شده بود که ۶۷۰۰ میلیون ریال آن در حدود ۲۰۰ میلیون دلار می‌بایست از محل وام بانک جهانی تأمین گردد. تمام عایدات ایران از نفت به مخارج عمرانی تخصیص داده شده و به دولت اجازه داده می‌شد ۴۵۰۰ میلیون ریال از بانک ملی قرض کند. در این گزارش به این نکته اشاره نشده بود که طبق مطالعات کمیسیون‌های هیئت عالی برنامه هزینه برنامه عمرانی هفت ساله می‌بایست ۶۲۰۰۰ میلیون ریال باشد. ولی نه تهیه چنین وجهی در این مدت میسر بود و نه وسایل فنی لازم برای مصرف این مبلغ به طرز مفیدی وجود داشت».[۱] (پیوست شماره ۱۱ – قسمتی از گزارش مشرف نفیسی)

مقارن زمانی که متن گزارش به چاپ رسید، کابینه قوام‌السلطنه سقوط کرد و حکیم الملک[۲] به جای او به نخست‌وزیری برگزیده شد. در کابینه جدید عبدالحسین هژیر که وزیر مشاور بود، به شدت

۱. ر.ک. ابوالحسن ابتهاج، ۱۳۷۱، ص ۳۲۵.

۲. ابراهیم حکیمی ملقب به حکیم‌الملک در سال ۱۲۵۰ شمسی متولد شد. او تحصیلات خود را در رشته طب در فرانسه به اتمام رساند و در سال ۱۲۷۸ به عنوان طبیب مظفرالدین شاه مشغول به کار شد. حکیمی در حیات سیاسی خود چهار بار وزیر دارایی، هشت بار وزیر فرهنگ، یک بار وزیر دادگستری، یک بار وزیر خارجه، یک بار وزیر دربار و سه بار نخست وزیر شد. او در سال ۱۳۳۸ درگذشت.

با مشرف نفیسی و برنامه او به مخالفت برخاست، ولی مشرف نفیسی با پشتیبانی شاه که برادر خود عبدالرضا[1] را به نمایندگی خود در دستگاه برنامه انتخاب نموده بود، به کار خود ادامه داد.

براساس گزارش مشرف نفیسی، طرح لایحه برنامه هفت ساله اقتصادی تهیه، و پس از تصویب هیئت دولت در ۱۴ اردیبهشت ماه ۱۳۲۷ تقدیم مجلس شورای ملی شد. همچنین به منظور تکمیل گزارش ارائه شده دکتر مشرف نفیسی و تدوین برنامه تفصیلی، به مطالعه بیشتر به ویژه در سطح استان‌ها و شهرهای کشور نیاز بود. و وجود تشکیلاتی در این باره و اعتباراتی که هزینه‌های لازم را تأمین نماید، ضروری به نظر می‌رسید. «لذا برای اینکه تأخیری در فراهم آوردن مقدمات اجرای برنامه پیش نیاید دولت در جلسه دوم شهریور ماه ۱۳۲۷ ضمن ماده واحده مربوط به اعتبار یک دوازدهم مرداد ماه ۱۳۲۷ تقاضای مبلغ ۲۵ میلیون ریال اعتبار نمود. پس از تصویب اعتبار مزبور از طرف مجلس دولت درصدد برآمد برای تهیه مقدمات کار برنامه به تشکیل کمیسیون و اعزام هیئت‌هایی از اشخاص مطلع و بصیر به نقاط مختلف کشور اقدام نماید. تأمین هیئت‌ها با مشاوره و همکاری متخصصین خارجی کیفیت اجرای برنامه عمران را در هر استان و یا شهرستان تعیین و پیشنهادهای لازم را تقدیم هیئت مرکزی برنامه عمران! (هیئت عالی برنامه) بنمایند. برای انجام این منظور *دولت در پنجم مهر ماه ۱۳۲۷ به موجب تصویب‌نامه شماره ۱۳۰۶۲ اداره‌ای به نام اداره دفتر کل برنامه تحت ریاست آقای دکتر مشرف نفیسی تأسیس نمود که وظیفه آن تهیه برنامه تفصیلی هفت‌ساله برای تقدیم به دولت و تهیه مقدمات اجرای برنامه پس از تصویب قانون آن بوده است. این اداره بعداً به‌نام سازمان موقت برنامه‌نامیده شد*». (تاریخچه تنظیم برنامه هفت ساله عمران و آبادی ایران، ص ۷۱)

«سازمان موقت برنامه با اختیاراتی که به آقای دکتر مشرف نفیسی تفویض شده بود شروع به کار نمود. و از طرف دولت به وزارتخانه‌ها ابلاغ شد که کلیه اطلاعات و آمار و مدارک مورد نیاز را در اختیار سازمان موقت برنامه بگذارند. ضمناً علاوه بر تشکیلات اداره کل آمار و بررسی‌های وزارت دارایی که همچنان با سازمان مزبور همکاری می‌نمود، چنانچه کارمندانی مورد احتیاج بودند اعم از

۱. عبدالرضا پهلوی برادر ناتنی محمدرضا پهلوی تحصیلات خود را در رشته اقتصاد در امریکا به پایان رسانده بود. او به نمایندگی شاه در شورای عالی برنامه منصوب شد.

دفتری و متخصص از سایر وزارتخانه‌ها و بنگاه‌های دولتی بـه سـازمان موقـت برنامـه منتقـل شـوند. اطلاعات و آماری که از طرف وزارتخانه‌ها می‌رسید به وسیله کمیسیون‌هایی بـه شـرح زیـر کـه جنبـهٔ مشورتی داشت مورد مطالعه قرار می‌گرفت:

۱. کمیسیون اصلاحات و شهرسازی به ریاست مرحوم فهیم‌الملک
۲. کمیسیون امور استخدامی و اداری و تشکیلات به ریاست آقای نجم‌الملک
۳. کمیسیون بهداری به ریاست آقای لقمان‌الملک
۴. کمیسیون کشاورزی به ریاست آقای احمدحسین عدل
۵. کمیسیون اقتصادی به ریاست آقای فضل‌ا... بهرامی
۶. کمیسیون آبیاری به ریاست آقای محمود فاتح
۷. کمیسیون نظام به ریاست مرحوم سرلشگر ریاضی
۸. کمیسیون فرهنگ به ریاست آقای دکتر جزایری
۹. کمیسیون حقوقی متشکل از آقایان دکتر خشایار، دکتر جزایری، دکتر سنجابی، دکتـر ملکـی و دکتر کیهان
۱۰. کمیسیون مالی متشکل از آقایان دکتر فضل ا... مشاور، دکتر مسعود ملکی، احمد داراب
۱۱. کمیسیون امور معادن متشـکل از آقایـان مهنـدس فـتح ا... نفیسـی، مهنـدس زیـرک‌زاده و مهندس حسیبی». (ماهنامه سازمان برنامه، ۱۳۳۲، ص ۶۹)

سازمان موقت برنامه تا هنگام تصویب قانون برنامه و تأسیس سازمان برنامه به فعالیت خود ادامه داد.

طرح لایحه قانون برنامه هفت‌ساله در مجلس شورای ملی

در ۱۴ اردیبهشت ماه ۱۳۲۷ لایحه برنامه هفت ساله عمرانی از طرف دولت حکیم‌الملک و توسط وزیر دارایی، ابوالقاسم نجم[۱]، تقدیم مجلس شورای ملی شد و در همان جلسه نسبت بـه یـک فوریـت ایـن

۱. ابوالقاسم نجم معروف به نجم‌الملک در سال ۱۲۷۱ در یک خانواده منجم متولد شد. پس از فـارغ‌التحصـیل شدن از مدرسه عالی علوم سیاسی به خدمت وزارت خارجه درآمد. در ۱۳۲۴ در کابینه حکیم‌الملک وزیر پیشه و هنر شد. در کابینه بعدی وزارت امور خارجه را به عهده گرفت. مدتی در شورای عالی برنامه مشغول به کار شـد و سرانجام در ۱۳۲۶ به وزارت دارایی منصوب شد. آخرین سمت او استانداری خوزستان بود.

لایحه بحث و مذاکره به عمل آمد و از طرف نمایندگان مجلس در رد یا قبول آن صحبت شد. یکی از نمایندگان به نام **دکتر عبده**[1] در موافقت با یک فوریت لایحه برنامه ابراز داشت: «چرا ما پیشنهاد یک فوریت می‌دهیم از دو جهت است، اولاً برای اینکه مستحضرید که در دو سال اخیر در اطراف برنامه هفت ساله از طرف عده‌ای کاردان و یک عده متخصصین خارجی به اندازه کافی بررسی شده است و این کار هم به نظر بنده جنبه فنی دارد و در مجلس هم از نظر اصول فقط رسیدگی در این لایحه خواهد شد و چون به قدر کافی‌در اطراف این برنامه مطالعه شده به نظر من، ما چیزی کم نمی‌کنیم ...

نماینده دیگری به نام اردلان[2] در مخالفت چنین گفت: برای بنده مشکل بود رأی بدهم، برای اینکه این لایحه خوانده نشد و متوجه نشدیم که چه هست؟ ولی جناب آقای وزیر دارایی در ضمن بیاناتشان اشاره فرمودند که قسمتی مربوط به کشاورزی و قسمت دومش مربوط به صنعت است (وزیر دارایی: چند فصل است) عرض کنم از همین چند کلمه که جناب آقای وزیر دارایی فرمودند برای بنده این موضوع پیش آمد که بنده اینجا عرض می‌کنم اگر جواب بنده را فرمودند بنده با میل به فوریتش رأی می‌دهم و اگر جواب ندادند سایر آقایان هم رأی ندهند، بنده می‌گویم مملکت ما یک مملکتی نیست که بتواند صنعتی شود. بنابراین اگر شما در ضمن یک برنامه هفت ساله‌ای که برای مملکت تقدیم می‌کنید اسم می‌برید صنعتی کردن ایران به نظر من این کار عبث و بی‌حاصل است و به زیان مملکت ایران. به نظر من ما یک مملکت داریم در حدود فرض بفرمایید سی کرور جمعیت دارد، البته ما، آمار حسابی نداریم (یکی از نمایندگان: چرا شانزده میلیون) جمعیت ایران در این چند سال چیزی اضافه نمی‌شود بنابراین اگر بخواهید مملکت را صنعتی بکنید لازمه‌اش این است که یک نفر کشاورز را از پشت گاوآهن بردارید ببرید توی کارخانه. این است که بنده عقیده دارم که ما اگر بخواهیم به فوریت این لایحه رأی بدهیم، بگذاریم در خود کمیسیون، شاید اصلاً قسمت صنعتی کردن ایران پس از مطالعه در این خصوص حذف شود و صرفاً تمام قوای مملکت را جمع بکنیم که کشاورزی ایران را ترقی بدهیم». (روزنامه رسمی کشور، ۱۳۲۷، ص ۲۹۶۴)

و بالأخره رأی‌گیری شد و یک فوریت این لایحه به تصویب رسید. پس از آن یکی از نمایندگان دیگر به نام نبوی پیشنهاد کرد «نظر همه آقایان این است که این لایحه به سرعت بگذرد، همان‌طور که دکتر عبده فرمودند در اطراف این برنامه مطالعات لازم شده، اگر به طور عادی بخواهیم جریان به

---

۱. دکتر جلال عبده متولد ۱۲۸۸، فارغ التحصیل حقوق و دادستان دادگاه سرپاس مختاری در سال ۱۳۲۱ و نماینده مجلس شورای ملی در دوره چهاردهم و پانزدهم.

۲. ناصرقلی اردلان متولد ۱۲۷۳ نماینده مجلس شورای ملی در دوره پانزدهم و شانزدهم و عضو هیئت خلع ید از شرکت نفت در دوره نخست وزیری دکتر محمد مصدق.

این لایحه بدهیم باید به چندین کمیسیون برود و این نظر تأمین نخواهد شد یعنی باید به کمیسیون راه برود، به کمیسیون دارایی، به کمیسیون اقتصاد ملی و این مخالف نظر آقایان است. این است که بنده استدعا می‌کنم کمیسیون مخصوصی برای این کار انتخاب بشود و از هر شعبه دو نفر برای این کار نماینده تعیین کنند و این موضوع را در آن کمیسیون رسیدگی کنند. با تصویب پیشنهاد بنده این برنامه به یک کمیسیون خواهد رفت ولی اگر به طور عادی جریان پیدا کند، به چندین کمیسیون می‌رود». (همان منبع، ص ۲۹۶۵)

پیشنهاد نبوی[1] با این تغییر، که از هر کمیسیون مجلس سه نفر برای شرکت در ***کمیسیون برنامه*** انتخاب شوند، به تصویب نمایندگان رسید. این کمیسیون هیجده نفره، که امیر اشرف افخمی ریاست و شهاب خسروانی مخبر آن بود، هفته‌ای سه بار با حضور دکتر مشرف نفیسی برای رسیدگی به لایحه برنامه هفت ساله تشکیل جلسه می‌داد و این جلسات نزدیک به چهار ماه ادامه یافت. ابتهاج می‌نویسد: «در خرداد ۱۳۲۷ عبدالحسین هژیر مأمور تشکیل کابینه گردید و خود عهده‌دار وزارت مالیه هم شد. در جریان رسیدگی به لایحه در کمیسیون مخصوص برنامه مجلس شورای ملی، من به دعوت رئیس کمیسیون در جلسه ۱۷ خرداد ۱۳۲۷ آن حضور یافتم و در دفاع از لایحه اظهاراتی کردم». (ابتهاج، ۱۳۷۱، ص ۳۲۶)

در ۴ شهریور ۱۳۲۷ لایحه برنامه هفت ساله با اصلاحاتی که از طرف کمیسیون برنامه مجلس و با موافقت دولت در آن به عمل آمده بود، به ضمیمه گزارش کمیسیون برنامه برای تصویب تقدیم مجلس شورای ملی گردید. (پیوست شماره ۱۲ – گزارش کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی) (پیوست شماره ۱۳ – مقررات گزارش شماره ۱ مورخه ۱۳۲۷/۶/۴ کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی)

مهم‌ترین اصلاحاتی که در لایحه دولت به عمل آمد، در مورد مواد ۸ تا ۱۲ و همچنین افزودن ماده ۱۳ و ماده ۱۴ به لایحه دولت بود که محتوای اصلی همه آنها مربوط به عنوان و وظایف دستگاه مسئول اجرای برنامه است. در ماده ۸ لایحه دولت آمده بود:

«تهیه مقدمات و لوازم اجرای برنامه و مراقبت در حسن جریان کارها و ایجاد هماهنگی و همکاری فی‌مابین دستگاه‌های اجراکننده و به طور کلی نظارت در اجرای برنامه به عهده هیئتی

۱. سید حسن نبوی متولد ۱۲۸۰ نماینده مجلس شورای ملی از دوره چهاردهم تا دوره هجدهم و از طرفداران دکتر محمد مصدق.

مرکب از ۵ نفر خواهد بود که برحسب پیشنهاد دولت و تصویب اعلیحضرت همایونی به موجب فرمان منصوب می‌شود». اعضای این هیئت موظفاً خدمت خواهند کرد و جز انجام این وظیفه، شغل عمومی یا آزاد دیگری را موظفاً یا مجاناً مجاز نیستند دارا باشند. براساس این ماده و مواد ۹ تا ۱۲ هیئتی به نام هیئت نظارت و مسئولیت اجرای برنامه ۷ ساله را به عهده خواهد داشت.

اما در **لایحه مصوب کمیسیون برنامه که به مجلس تقدیم گردید «نظارت و مراقبت در اجرای برنامه به وسیله سازمان مخصوصی که به اسم سازمان برنامه تأسیس می‌شود انجام خواهد گرفت و این برای اولین بار است که رسماً از تشکیلاتی به نام سازمان برنامه نام برده می‌شود.**

یکی از مباحث مهم دیگری که در کمیسیون برنامه مجلس به دقت بررسی شده بود «این بود که این برنامه به وسیله چه مقاماتی اجرا و پول به دست چه اشخاصی خرج شود. در این مورد دو راه‌حل افراطی وجود داشت. یکی اینکه برای اجرای برنامه دستگاه مخصوصی ایجاد شود که از سازمان‌های دولتی کنونی به کلی مجزا باشد، دیگر آنکه برنامه به دست وزارتخانه‌ها و ادارات موجود اجرا شود و سازمان جدیدی تأسیس نگردد. هر یک از این دو طریق افراطی دارای معایبی بود که می‌بایستی با اختلاط و امتزاج دو رویه اصلاح شود. از یک طرف اجرای برنامه که با تمام شئون اجتماعی ایران تماس دارد باید با کمک و همکاری ادارات و بنگاه‌های دولتی و یا سازمان‌های وابسته به دولت انجام گیرد و اگر قرار باشد سازمان مستقلی به تنهایی و بدون رابطه با مقامات دولتی مأمور اجرای آن گردد، دائماً با مقامات و سازمان‌هایی که عملیات مشابه انجام می‌دهند، اصطکاک پیدا می‌کند و کارش فلج می‌شود. از طرف دیگر، اگر عملیات موضوع برنامه هم ضمیمه کار وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی می‌شد، منظور اساسی از اجرای برنامه که تکان دادن به اقتصاد کشور باشد، حاصل نمی‌گردید و این عملیات هم مانند سایر عملیات زیر بار مقررات و فرمالیته‌ها و کاغذپرانی‌ها و لوث بودن مسئولیت دچار کُندی می‌شد و بدون رعایت شرایط زمان و مکان به طور متفرق و پراکنده قسمتی انجام می‌گرفت و قسمی از دایره نقشه و نوشته روی کاغذ تجاوز نمی‌کرد. بنابراین منطق کمیسیون با موافقت دولت که به نقص مندرجات لایحه پیشنهادی کابینه سابق پی برده و متن جدیدی پیشنهاد کرده بود، رویه میانه‌روی اتخاذ کرده و مقرراتی تصویب نموده که به موجب آن اجرای برنامه از طریق همکاری بین دوایر دولتی و سازمان‌های وابسته به دولت از یک طرف و سازمان مخصوصی به نام سازمان برنامه انجام خواهد گرفت.

اصولاً وظیفه اجرای برنامه در قسمتی که مربوط به دولت می‌باشد به عهده وزارتخانه‌ها و ادارات و بنگاه‌هایی محول خواهد بود که وظایف مشابهی انجام می‌دهند. مثلاً ساختمان راه به عهده وزارت راه و ساختمان سد به عهده بنگاه کل آبیاری و اعطای وام به کشاورزان به عهده بانک کشاورزی خواهد بود. *اما در کلیه اموری که جزء برنامه قرار داده شده، سازمان مخصوصی مأمور تهیه نقشه‌ها و طرح‌ها و برنامه کار و تدوین مقررات و تعیین تاریخ آغاز به عمل و پس از اجرا مأمور نظارت در عمل از لحاظ فنی و مالی خواهد بود و کلیه پرداخت‌ها و محاسبات، تحت نظارت آن انجام خواهد گرفت.*

این سازمان دارای شخصیت حقوقی و استقلال مالی خواهد بود و می‌تواند در حدود اعتباراتی که به آن داده شده و طبق برنامه نهایی که به تصویب کمیسیون برنامه مجلس رسیده باشد با رعایت قوانین و نظامات مربوطه سیاست اجرای برنامه را به بهترین طریقی که مقرون به مصلحت بداند، انجام دهد. این سازمان دارای یک مدیرعامل و دفتر فنی خواهد بود که کلیه طرح‌ها را با همکاری متخصصین وزارتخانه‌ها و بنگاه‌های دولتی تهیه و به یک شورای عالی مرکب از ۷ نفر اشخاص متخصص و بصیر و مطلع در رشته‌های مختلف امور اقتصادی پیشنهاد می‌کند. شورای عالی پس از رسیدگی، اجازهٔ اجرای طرح را می‌دهد. و طرح مزبور با نظارت دفتر فنی سازمان به وسیله دستگاه‌های دولتی به موقع اجرا گذارده می‌شود. و هزینه آن از طرف سازمان پرداخت می‌شود. یک هیئت *نظارتی که از طرف مجلس شورای ملی انتخاب خواهد شد هم مأمور خواهد بود در طرز کار و انجام وظایف سازمان برنامه مراقبت نماید و هم به حساب‌ها و طرز عمل دستگاه‌های اجرایی رسیدگی کند».*
(تاریخچه تنظیم برنامه هفت ساله عمران و آبادی ایران، ۱۳۲۷، ص ۸۱–۸۲)

انعقاد قرارداد استفاده از خدمات تخصصی شرکت مشاوره ماوراء بحار[1]

پس از آنکه لایحه قانونی برنامه هفت ساله در کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی بعد از تقریباً چهار ماه بحث و مذاکره با اصلاحاتی تصویب شد و به مجلس شورای ملی تقدیم گردید، دولت هژیر

۱. ترجمه نام شرکت مشاوره ماوراء بحار (Overseas Consultants Incorporated) به صورت شرکت مشاوره ماوراء دریاها نیز آمده است.

درصدد برآمد برای تأمین بخشی از هزینه‌های برنامه از بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه (بانک جهانی) بار دیگر درخواست وام کند و برای اینکه بانک مزبور نسبت به برنامه اطمینان حاصل نماید، تصمیم گرفت با شرکت مشاوره ماوراء بحار که از جانب این بانک توصیه شده بود، قراردادی منعقد نماید. شرکت مشاوره ماوراء بحار مجموعه‌ای از یازده شرکت مهندسی صنعتی امریکایی بودند که در آن سال‌ها درباره اوضاع اقتصادی ژاپن پس از جنگ، مطالعاتی انجام داده و برنامه‌هایی ارائه کرده بودند که مورد توجه محافل بین‌المللی قرار گرفته بود. ابتهاج در این باره می‌نویسد: «موقعی که به عنوان نماینده دولت در جلسات سومین مجمع عمومی بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول که در ماه سپتامبر ۱۹۴۸ در شهر واشنگتن تشکیل می‌شد، رهسپار امریکا بودم از طرف نخست‌وزیر عبدالحسین هژیر به موجب نامه ۱۴ شهریور ۱۳۲۷ به من مأموریت داده شد از یک طرف به اتفاق آقای علا سفیر کبیر ایران در واشنگتن قراری با شرکت نامبرده بگذارم و از طرف دیگر با مقامات بانک جهانی درباره دریافت وامی به مبلغ ۲۵۰ میلیون دلار وارد مذاکره شوم. در هر دو مورد در مدت توقف خود در واشنگتن اقدام به عمل آوردم». (ابتهاج، ۱۳۴۳، ص ۱۵۱)

در تاریخ ۷ اکتبر ۱۹۴۸ قراردادی به نام «قرارداد خدمات تخصصی» با شرکت ماوراء بحار منعقد گردید که به موجب آن شرکت مزبور تعهد نمود گزارش برنامه هفت ساله را با دقت مورد بررسی قرار داده و دیدگاه‌های خود را دربارهٔ آن ارائه نماید. شرکت مشاوره ماورابحار «در ۲۳ آبان ۱۳۲۷ یک عدهٔ ۵ نفری از مدیران خود را به تهران اعزام کرد. این اشخاص به نواحی مختلف کشور مسافرت نموده و پس از مشاهده عملیات کشاورزی و بازدید کارخانه‌ها و غیره گزارش خود را در ۱۲ ژانویه ۱۹۴۹ (۲۲ دی ۱۳۲۷) به دولت تقدیم کردند. در این گزارش اصول برنامه هفت ساله را که از طرف کارشناسان ایرانی تحت سرپرستی دکتر مشرف نفیسی تهیه شده بود تأیید نموده و چنین اظهار عقیده کردند که ***اقتصاد ملی ایران در صورتی می‌تواند بار اجرای برنامه را تحمل کند که اجرای این برنامه به وسیله اشخاص لایق و درست کار انجام گیرد و انجام این کار موقعی میسر خواهد بود که به یک هیئت برنامه مقتدر و با کفایت و امین اختیارات تامی داده شود و آنها را کاملاً مسئول عملیات ناشی از آن اختیارات بدانند»***. (همان منبع، ص ۱۵۲) (پیوست شماره ۱۴)

دکتر حسن مشرف نفیسی سرپرست سازمان موقت برنامه درباره شرکت مشاوره ماوراء بحار می‌نویسد: «روزی آسمان پاره شد و شخصی در تهران ظهور کرد. این شخص که ترجمه تحت‌اللفظی اسمش کوه تیغ (ماکس وستون تورنبرگ Max Weston Thornburg) است نمی‌دانم از کجا آمد و به چه وسیله در تمام محافل دولتی و دیپلماسی و ملی و اشرافی پایتخت رخنه کرد و چگونه بدون اینکه من خبردار شوم، سایه خود را بر سر سازمان موقت برنامه انداخت. این شخص مدعی بود که در خلیج فارس از شیخ بحرین یک جزیره خریده و در آنجا فرمانروایی یا سلطنت دارد و برای اغلب ممالک برنامه نوشته است. بعدها معلوم شد که عامل سیاسی یکی از شرکت‌های بزرگ نفتی دنیا است. برای اینکه دل من را هم به دست آورد یک نسخه از ترجمه گزارش مقدماتی برنامه را در دست گرفته، هر کجا می‌رسید می‌گفت که در ۲۶ مملکت آسیایی و اروپایی و آمریکایی مسافرت کرده و برنامه‌های آنها را خوانده، هیچ‌کدام مثل برنامه ایران کامل و روشن و منطقی و عملی نیست. و مصمم است تمام قوا و نفوذی را که در اختیار دارد برای اجرای آن به کار برد. او آنقدر دوندگی کرد و گفت و شنید و سور خورد تا موفق شد اولیای دولت را متقاعد سازد که از چند نفر آمریکایی برجسته که اخیراً هیئتی به اسم ماوراء دریاها (ماوراء بحار) تأسیس کرده بودند برای مطالعه برنامه به ایران دعوت شوند. چندی بعد چهار نفر به ایران آمدند و در باشگاه افسران از آنها پذیرایی شد. باید تصدیق کرد این چهار نفر اشخاصی بسیار مطلع و روشنفکر و برجسته بودند. بعضی از زمرهٔ کسانی به شمار می‌رفتند که در یک نسل، کشور آمریکا را به اوج ترقی رساندند. آنها مدت دو هفته در ایران توقف کردند و همه روزه چندین ساعت با آنها بحث می‌کردم و برای آشنایی به اوضاع ایران آنها را به مازندران و گیلان و اصفهان بردم. در مراجعت از اصفهان در کاشان برای ناهار توقف کردند. آن روز مصادف با روزی بود که آمریکایی‌ها از نعماتی که خداوند به آنها اعطا فرموده شکرگزاری می‌کنند و شگون آنها این است که آن روز حتماً سر میزشان خوراک بوقلمون باشد. در راه شنیدم بین خود اظهار ناراحتی می‌کردند که در چنین روز میمونی برای اولین مرتبه در عمرشان از انجام این مراسم محرومند و تعجب آنها را قیاس کنید که وقتی به کاشان رسیدند و در منزلی که مخصوص پذیرایی آنها آماده و مبله شده بود سر میز ناهار رفتند، ظروف متعدد خوراک بوقلمون جلوی خود دیدند. هنوز بعد از پانزده سال یکی از آنها مرتباً به من کاغذ می‌نویسد و از لذیذترین بوقلمونی که در عمر خود در کاشان خورده یاد می‌کند. این اشخاص در نتیجه مطالعه پانزده روزه گزارش و لایحه قانونی برنامه را

صددرصد پسندیدند و اظهار تمایل کردند پس از دو ماه بار دیگر به معیت چند کارشناس به ایران مراجعت کنند و در تهیه برنامه‌های تفصیلی و اجرایی با ایرانی‌ها تشریک مساعی نمایند. گزارش آنها در هیئت وزیران مطرح و پیشنهاد آنها پذیرفته شد». (نفیسی، ۱۳۴۰، ص ۷۱) در ۱۲ بهمن ۱۳۲۷ مجدداً قرارداد دیگری بین دولت ایران و شرکت مشاوره ماوراء بحار منعقد شد که به موجب آن شرکت مزبور متعهد می‌گردید برای تهیه برنامه تفصیلی در حدود لایحه مصوب در کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی به سازمان موقت برنامه یاری رساند. طی سه ماه از تاریخ مزبور درباره دستگاه‌های صنعتی، کشاورزی، امور اجتماعی و فرهنگی، امور بهداشتی و امور شهری و آبیاری بررسی‌های کافی به عمل آورد و یک ماه پس از تکمیل مطالعات محلی نظریه و پیشنهادهای خود را به سازمان برنامه تسلیم نماید.

گزارش نهایی شرکت مشاوره ماوراء بحار در سال ۱۳۲۸ به دولت ایران ارائه گردید.[۱] «این گزارش بلافاصله پس از وصول در دست ترجمه قرار گرفت ...

برای استفاده از اطلاعات و تجربیات کارشناسان شرکت در رشته‌های مختلف به عنوان مشاور سازمان برنامه بنا به موافقت هیئت دولت در تاریخ سوم مهرماه (۱۳۲۸) قراردادی به منظور استخدام دوازده تن کارشناسان در رشته‌های مختلف با آقای تورنبرگ نماینده شرکت منعقد نمود که به موجب آن کارشناسان نامبرده طبق شرایطی برای مدت یک سال در تهران بوده و کلیه معلومات و اطلاعات خود را در شقوق مختلف مورد نیاز به اختیار سازمان برنامه گذراند. با انعقاد این قرارداد ... نه نفر از مشاورین برای رشته‌های زیر:

آقای هلماکوست	مشاور در قسمت صنایع
آقای کولی	مشاور در قسمت برق
آقای میچل	مشاور در قسمت راه‌آهن
آقای تاکر	مشاور در قسمت تلفن و تلگراف و بی‌سیم (ارتباطات)
آقای گالسپی	مشاور در قسمت محاسبات
آقای دیک	مشاور در قسمت راه

۱. متن کامل گزارش نهایی شرکت مشاوره ماوراء بحار با عنوان:

Report on Seven Year Development Plan for the Plan Organization of the Imperial Government of Iran.

در ۵ جلد به زبان انگلیسی در سال ۱۹۴۹ میلادی در نیویورک به چاپ رسید.

آقای کمپ	مشاور در قسمت کارهای اداری شرکت
آقای کمپ بل	مشاور در قسمت بنادر
آقای زهندر	مشاور در قسمت امور خرید

به تهران وارد شده و مشغول کار گردیدند.» (ماهنامه سازمان برنامه، ۱۳۳۲، ص ۷۴)

«در ۳۰ دی ماه ۱۳۲۷ تحریکاتی که از چندی پیش از آن علیه مشرف نفیسی شروع شده بود باعث برکناری او گردید. نه تنها از زحماتش قدردانی به عمل نیامد، بلکه طرز برکناری او به هیچ‌وجه برازنده نبود». (ابتهاج، ۱۳۴۳، ص ۱۵۲).

در این باره مشرف نفیسی می‌گوید: «در منزل مرحومه فخرالدوله[۱] شام می‌خوردم که نامه فوری از نخست‌وزیری به دستم دادند در آنجا منشی نخست‌وزیر با امضای خود به من ابلاغ می‌کرد که چون هیئت دولت تصمیم گرفته است که سازمان برنامه ضمیمه بانک ملی شود، ادامه خدمت من در آن دستگاه دیگر مورد ندارد». (نفیسی، ۱۳۴۰، ص ۷۲)

سازمان موقت برنامه چند روزی بی‌سرپرست ماند، لیکن پس از یک هفته به موجب ابلاغ نخست‌وزیری سرپرستی امور به عهده ابوالحسن ابتهاج قرار گرفت. اما او از قبول آن امتناع کرد و فقط در امور مربوط به شرکت مشاوره ماوراء بحار همکاری نمود. بعد از چند روز ***احمد حسین عدل*** وزیر سابق کشاورزی و عضو هیئت عالی برنامه به ریاست سازمان موقت برنامه منصوب شد. در خلال این احوال بحث و گفت‌وگو درباره لایحه قانونی برنامه هفت ساله و گزارش کمیسیون برنامه در جلسه علنی مجلس شورای ملی آغاز گردید.

تصویب نهایی لایحه قانون برنامه اول هفت ساله عمرانی در مجلس شورای ملی

در روز پنج‌شنبه ۲۱ بهمن ماه ۱۳۲۷ گزارش کمیسیون برنامه درباره لایحه قانونی برنامه هفت ساله جزء دستور جلسه علنی مجلس شورای ملی به ریاست سردار فاخر حکمت[۲] قرار گرفت. در این جلسه

---

۱. خانم فخرالدوله دختر نهم مظفرالدین شاه و همسر محسن خان امین‌الدوله و مادر دکتر علی امینی و مادر زن دکترحسن مشرف نفیسی

۲. رضا حکمت معروف به سردار فاخر متولد ۱۲۶۹ در شیراز چندین دوره نماینده مجلس شورای ملی بود و مدتی نیز ریاست آن را برعهده داشت. او در سال ۱۳۵۶ در سن ۸۷ سالگی درگذشت.

گروهی از نمایندگان، ماده واحده‌ای را با قید دو فوریت تقدیم مجلس کردند. دکتر فلسفی از جانب این گروه ابراز داشت «خاطر محترم آقایان نمایندگان مستحضر است که در ۱۴ اردیبهشت امسال دولت لایحه راجع به برنامه هفت ساله عمرانی کشور را به مجلس شورای ملی تقدیم نموده و در نتیجه کمیسیون خاصی مرکب از ۱۸ نفر از آقایان نمایندگان از طرف شعب به نام کمیسیون برنامه انتخاب گردید و کمیسیون فوق نیز در ظرف مدت چند ماه و در طی جلسات طولانی با حضور هیئت دولت و اشخاص مطلع گزارشی در تاریخ ۴ شهریور ماه ۱۳۲۷ حاوی ۱۵ ماده و یک تبصره به مجلس شورای ملی تقدیم نموده است که هم اکنون در جزء دستور مجلس شورای ملی است. امضاکنندگان پس از دقت در گزارش کمیسیون برنامه و مطالعه در ***وضعیت اسف‌بار کنونی کشور معتقدند که بهبود وضع امروز ایران و رهایی از وضعیت کنونی به هیچ نحو میسر و مقدور نیست مگر آنکه برنامه هفت ساله تصویب و به موقع اجرا گذارده شود، لیکن چنانچه ملاحظه می‌فرمایید با نهایت علاقه‌مندی که عموم نمایندگان به تصویب گزارش برنامه هفت‌ساله داشته و دارند، مع‌هذا از شهریور ماه تاکنون با اینکه گزارش فوق در جزء دستور مجلس می‌باشد، حتی شور در کلیات آن مورد بحث واقع نگردیده و در مقابل روز به روز وضعیت کشور بدتر و تعداد بیکاران زیادتر و فقر و ناتوانی مردم رو به فزونی می‌گذارد.*** و چون مجلس شورای ملی فرصت بحث و تصویب گزارش برنامه را علی‌الظاهر ندارد و از طرفی در ماده دوم گزارش کمیسیون تصریح شده است که دولت ظرف مدت چهار ماه از تاریخ تصویب، گزارش برنامه عملی هفت ساله که حاوی جزئیات کار خواهد بود تهیه و تقدیم دارد. علی‌هذا تصویب گزارش کمیسیون برنامه مقدمه اجرای یک برنامه هفت ساله عمرانی است که پس از چهار ماه صورت ریز آن باید تقدیم شود و بنابراین، شایسته است هر چه زودتر این فرصت به دولت داده شود و قدمی در اصلاح وضع کشور و جلوگیری از وقایع احتمالی برداشته شود. این است که به لحاظ معروضه فوق امضاکنندگان، طرح زیر را به قید دو فوریت تقدیم و درخواست تصویب آن را می‌نماییم.

ماده واحده *– دولت مکلف است گزارش شماره ۱ مورخ ۱۳۲۷/۶/۴ کمیسیون برنامه محتوی ۱۵ ماده و یک تبصره به موقع اجرا گذارده و طبق ماده دوم گزارش نامبرده برنامه عملی ۷ ساله را در ظرف ۴ ماه به تصویب کمیسیون برنامه برساند».* (روزنامه رسمی کشور، ۱۳۷۷، ص ۳۹۸۲)

درباره دو فوریت این طرح موافقان و مخالفان سخن گفتند. یکی از نمایندگان در مخالفت ابراز داشت «باید مجلس بگذارد که همه عقایدشان را اظهار بکنند در نتیجه یک چیز بهتری انجام شود

مسلماً صد نفر در این لایحه اظهارنظر بکنند اثرش بیشتر از این است که هیجده نفر بخواهند اظهارنظر کرده باشند ... آقایان موافقت بفرمایید که اصل لایحه در مجلس مطرح شود و تصویب شود. پنج روز جلسه بکنند کاری مهم‌تر از این نداریم نه بودجه داریم و نه لوایح مهمی داریم. دولت هر روز ساعت ۸/۵ صبح بیاید اینجا تا یک ساعت بعد از ظهر صحبت می‌کنیم». (همان منبع)

در موافقت با دو فوریت نماینده دیگری گفت: «عرض می‌کنم یک چیزی که مورد اعتقاد و اعتراف همه ماها است و همه آقایان نمایندگان اتفاق دارند این است که وضع مملکت ما و وضع ملت ایران خوب نیست. شاید دو ثلث جمعیت این مملکت یعنی ده میلیون جمعیت این مملکت در نهایت فقر و مسکنت و ذلت و بیچارگی و خواری می‌گذرانند ... از یک طرف هم به تجربه ثابت شده است با این دولت‌هایی که هر ساعت و هر روز تغییر می‌کنند و با این بودجه‌های ناقص کاری برای مردم نمی‌شود انجام داد. از سه سال پیش این فکر پیش آمد که یک کاری برای این مملکت فراهم شود و موضوع برنامه عمرانی هفت ساله پیش آمد و مسلم شد که علاج تمام دردهای ما و آخرین دوا همین برنامه هفت ساله است در این مسئله هیچ تردیدی نیست و بنده آنچه که در مجلس و در خارج دیدم من‌الباب الی‌المحراب همه متفق علیه این نظر را دارند که این برنامه بگذرد و از طریق این برنامه شاید بهبودی در وضع این مردم پیدا شود». (همان منبع)

پس از سخنان موافقان و مخالفان دو فوریت طرح نمایندگان مورد تصویب قرار گرفت. بالأخره پس از سه جلسه بحث و گفت‌وگو در مجلس در جلسه روز سه‌شنبه ۲۶ بهمن ماه ۱۳۲۷ قانون اجرای برنامه هفت ساله عمرانی کشور با اکثریت آرا به شرح زیر تصویب گردید:

قانون اجازه اجرای مقررات گزارش کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی

ماده واحده – دولت مکلف است گزارش شماره ۱ مورخ ۱۳۲۷/۶/۴ کمیسیون برنامه محتوی ۱۵ ماده و یک تبصره را به موقع اجرا گذارده و طبق ماده دوم گزارش نامبرده برنامه عملی هفت ساله را در ظرف سه ماه به تصویب کمیسیون برنامه برساند.

تبصره ۱ – شورای عالی و هیئت نظارت و مدیر عامل مطابق دستور ماده ۶ برحسب پیشنهاد دولت و تصویب مجلس شورای ملی به موجب فرمان همایونی منصوب می‌شوند.[1]

---

۱. به موجب تبصره ۳ قانون دو دوازدهم فروردین و اردیبهشت:

«تبصره یک ضمیمه قانون اجازه اجرای مقررات گزارش کمیسیون برنامه مصوب ۲۶ بهمن ۱۳۲۷ لغو و طبق مفاد ماده ۹ گزارش کمیسیون برنامه انتخاب شورای عالی و مدیر عامل بر حسب پیشنهاد دولت و به موجب فرمان همایونی به عمل خواهد آمد.»

تبصره ۲ – مطالب راجع به نفت جنوب که در مقدمه و متن لایحه برنامه منظور است تأثیرش موقت و نتیجه منوط به مذاکرات دولت با شرکت نفت است.

تبصره ۳ –*از مبلغ اعتبار اجرا برنامه جز به مستخدمین فنی که کار فنی انجام می‌دهند دیناری به عنوان حقوق یا اضافه یا پاداش و امثال آن پرداخت نخواهد شد و دولت مکلف است برای سازمان‌های اداری اجرای برنامه از کارمندان اختصاصی وزارتخانه‌ها با اعتبار حقوقی خودشان استفاده نماید.*

تبصره ۴ – دولت مکلف است در تنظیم برنامه کارهای کشاورزی و بهداشت عمومی را مقدم داشته به علاوه برنامه عمرانی مخصوصاً کشاورزی را به وسیله مردم اجرا نماید. این قانون که مشتمل بر یک ماده و چهار تبصره (و متن گزارش کمیسیون برنامه ضمیمه آن است) در جلسه بیست و ششم بهمن ماه یک هزار و سیصد و بیست و هفت به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است.

در تاریخ سوم اسفند ماه ۱۳۲۷ قانون اجازهٔ اجرای مقررات کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی به انضمام متن گزارش کمیسیون برنامه از طرف محمدرضا پهلوی توشیح گردید و هیئت دولت مأمور اجرای آن شد. (پیوست شماره ۱۵)

آغاز کار سازمان برنامه

در اردیبهشت ماه ۱۳۲۸ بنابه پیشنهاد محمد ساعد مراغه‌ای، نخست‌وزیر، اعضای شورای عالی برنامه با موافقت شاه انتخاب شدند، که عبارت بودند از:

منصورالملک (علی منصور) (رئیس شورای عالی برنامه)، ابوالقاسم نجم، احمد حسین عدل، دکتر حسن مشرف نفیسی، مهندس احمد زنگنه، دکتر شمس‌الدین جزایری و دکتر فضل الله مشاور – همچنین ***دکتر تقی نصر***[1] به سمت مدیر عامل سازمان برنامه منصوب گردید. لیکن چون برنامه عمل سازمان برنامه به تصویب مجلس شورای ملی نرسیده بود، عملاً هیچ‌گونه فعالیتی از سوی این سازمان امکان‌پذیر نبود. بالأخره در تاریخ ۱۳ تیرماه ۱۳۲۸ ماده واحده‌ای به شرح زیر در مجلس شورای ملی مورد تصویب قرار گرفت و سازمان برنامه عملاً آغاز به کار کرد.

۱. دکتر تقی نصر فارغ التحصیل حقوق و اقتصاد از دانشگاه سوربن فرانسه و وزیر دارایی در دوره نخست وزیری رزم آراء.

ماده واحده – به دولت اجازه داده می‌شود عملیاتی را که سازمان برنامه در ظرف یک سال از تاریخ تصویب این قانون مفید و بتدریج قابل اجرا می‌داند در حدود اعتبارات قانونی مصوب برای سال‌های ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ تصویب نموده و اجازه اجرای آن را به سازمان بدهد. و در پایان، گزارش این عملیات را به ضمیمه برنامه عملی سال‌های بعد که توسط سازمان تهیه شده باشد به کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی برای تصویب بفرستد.

تبصره – برای تسریع در انجام عملیات موضوع این ماده سازمان برنامه مجاز خواهد بود اساسنامه و آیین‌نامه‌های مالی و استخدامی و بودجه خود را به ترتیبی که برای حسن انجام کار لازم تشخیص شود بدون رعایت تبصره ۳[1] ماده واحده ۲۶ بهمن ماه ۱۳۲۷ تهیه و پس از تصویب شورای عالی برنامه به طور آزمایش به موقع اجرا گذارد.

در تاریخ ۲۳ تیر ۱۳۲۸ هیئت وزیران موافقت خود را با الحاق بانک صنعتی و معدنی ایران به سازمان برنامه اعلام داشت. که البته عملکرد بانک مزبور، که اغلب واحدهای صنعتی تحت پوشش آن زیان می‌دادند، در این تصمیم مؤثر بود. «طبق این تصویب‌نامه نمایندگی سهام دولت در بانک صنعتی و معدنی به سازمان برنامه واگذار می‌گردید. مجمع عمومی صاحبان سهام بانک (شورای عالی برنامه) در تاریخ ۲۸/۵/۲۲ تشکیل گردید و مدیرعامل سازمان را به سمت مدیر عامل بانک برای تصفیه و انحلال واحدهای تابع آن انتخاب نمودند». (مجله سازمان برنامه، ۱۳۲۸، ص ۱۱۳)

جعفر شریف امامی[2] در این باره می‌گوید: «در گذشته یک مؤسسه‌ای به وجود آورده بودند به نام بانک صنعتی این بانک صنعتی در واقع اداره کلیه کارخانجات دولتی را برعهده داشت. آن بانک بعداً

۱. تبصره ۳– از مبلغ اعتبار اجرای برنامه جز به مستخدمین فنی که کار فنی انجام می‌دهند دیناری به عنوان حقوق یا اضافه یا پاداش و امثال آن پرداخت نخواهد شد و دولت مکلف است برای سازمان‌های اداری اجرای برنامه، از کارمندان اختصاصی وزارتخانه‌ها با اعتبار حقوقی خودشان استفاده نماید.

۲. جعفر شریف امامی در سال ۱۲۸۹ شمسی در تهران متولد شد و در سال ۱۳۰۶ از طرف وزارت فرهنگ به اروپا عزیمت کرد و در بلژیک در رشته مهندسی مکانیک لوکوموتیو فارغ‌التحصیل شد. او در کابینه رزم‌آرا عضو شورای عالی برنامه بود و برای اولین بار در شهریور ۱۳۲۹ مأمور تشکیل کابینه شد، که دولت او کمتر از سه ماه دوام نیاورد. سال‌ها رئیس مجلس سنا بود و در شهریور ۱۳۵۷ مجدداً مأمور تشکیل کابینه شد و در ۱۴ آبان ۱۳۵۷ مجبور به استعفا گردید.

طبق قانون تبدیل شد به سازمان برنامه[1]، ولی به هر حال تمام کارخانجات دولتی را سازمان برنامه زیرنظر داشت و اداره می‌کرد». (خاطرات جعفر شریف امامی، نخست وزیر، ۱۳۸۰، ص ۱۴۱).

در مرداد ۱۳۲۸ بنا به پیشنهاد نخست‌وزیر و تأیید محمدرضا پهلوی تغییراتی در اعضای شورای عالی برنامه صورت گرفت و دکتر حسن مشرف نفیسی به سمت مدیرعامل سازمان برنامه منصوب گردید.

در تاریخ ۹ شهریور ۱۳۳۱ اساسنامه سازمان برنامه مشتمل بر چهار فصل و نه ماده در بر گیرنده وظایف مربوط به شورای عالی، هیئت نظارت، مدیر عامل و کلیات مورد تصویب دولت دکتر محمد مصدق قرار گرفت و در مورخ ۲۵ آذر ۱۳۳۱ به تأیید کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی نیز رسید. (پیوست شماره ۱۶)

تأثیر عوامل بیرونی در شکل‌گیری برنامه اول هفت ساله

تجدد خواهی و تفکر برای توسعه، از ابتدای قرن ۱۹ میلادی با گسترش روابط با ملل اروپایی در حال گذار از انقلاب صنعتی در میان اندیشمندان و صاحبان قدرت در ایران شکل گرفت. و فکر برنامه‌ریزی به مفهوم علمی آن از آغاز تشکیل حکومت پهلوی و به منظور بهره‌مند شدن از امنیت و توسعه اقتصادی پدیدار گشت. جهانگیر آموزگار پژوهشگر و اقتصاددان با تجربه می‌نویسد: «در ایران تجددخواهی به معنای به کار بستن رموز اداری و فنون مدیریت و شیوه‌های دفاع غربی برای حفظ استقلال واقعی کشور، جنگیدن با تسلط‌جویی خارجی از طریق توسل به امکانات خاص خویش و بهره‌مند شدن از مزایای اقتصادی مادی و سطح بالای زندگی در غرب صنعتی بوده است. تجدد چه قابل حصول بوده و چه نبوده باشد از آن جهت دنبال می‌شد که می‌توانست کیفیت زندگی را در داخل کشور بالا برد». (آموزگار، ۱۳۷۵، ۱۱۸)

با پایان جنگ جهانی دوم و گسترش نفوذ ایالات متحده امریکا در جهان و در ایران، نقش نهادهای دولتی و غیردولتی این کشور در روند برنامه‌ریزی در ایران برجسته می‌شود. ابوالحسن ابتهاج

---

۱. لازم است ذکر شود که سازمان برنامه تازه تأسیس در محل این بانک واقع در تقاطع خیابان استخر و خیابان امام‌خمینی کنونی آغاز به کار نمود.

یکی از اصلی‌ترین مجریان برنامه‌ریزی در ایران در خاطرات خود می‌گوید: «شاه تا قبل از سفر اول خود به امریکا در سال ۱۹۴۹ هیچ سروکاری با موضوع برنامه‌ریزی نداشت. در این سفر بود که به اهمیت داشتن یک برنامه جامع برای کارهای عمرانی در مملکت پی‌برد. و در اعلامیه مشترک شاه و ترومن[۱] رئیس جمهور امریکا بر لزوم اجرای برنامه وسیع عمرانی و کارهای اقتصادی و اجتماعی صریحاً اشاره شد». (ابتهاج، ۱۳۷۱، ص ۳۳۰)

جرج بی. بالدوین[۲] عضو گروه مشاوره دانشگاه هاروارد[۳] در کتاب خود به نام *برنامه‌ریزی و توسعه در ایران* می‌نویسد: *«در این دوره سه ساله تدارک برنامه (۱۳۲۵-۱۳۲۷) چهار منشأ خارجی در شکل‌گیری نتیجه نهایی، نقش عمده‌ای ایفا کردند که عبارت بودند از بانک جهانی، سفارت امریکا در تهران، دو شرکت مشاوره امریکایی و یک شهروند امریکایی به نام ماکس وستون تورنبرگ».* (بالدوین، ۱۹۶۷، ص ۲۵).

دولت قوام‌السلطنه در سوم آبان(۲۴ اکتبر ۱۹۴۶) توسط سفارت ایران در امریکا، تقاضای وامی به مبلغ ۲۵۰ میلیون دلار از بانک جهانی کرد و مجدداً در مرداد ۱۳۲۶ به ابوالحسن ابتهاج مأموریت داده شد که برای فراهم آوردن زمینه دریافت وام مورد نظر با مقامات این بانک وارد مذاکره شود و برای بار سوم نیز این درخواست از طرف دولت عبدالحسین هژیر به وسیله ابتهاج در ۱۴ شهریور ۱۳۲۷ برای این بانک ارسال گردید. «در اسفند ۱۳۲۷ آقای گارنر نایب رئیس بانک جهانی به ایران آمد و پس از مراجعت به واشنگتن به بانک گزارش داد که امکانات طبیعی ایران و وضع پرداخت‌های بین‌المللی او ایجاب می‌کند که تقاضای وام ایران از بانک مورد توجه واقع گردد. سه ماه بعد (اردیبهشت ۱۳۲۸) هیئتی از طرف بانک به ایران اعزام گردید تا درباره قدم‌هایی که در تشکیل

---

۱. هاری اس. ترومن متولد ۱۸۸۴ میلادی سی و سومین رئیس جمهور امریکا (۱۹۴۵-۱۹۵۲) در سال ۱۹۴۷ برای جلوگیری از گسترش نفوذ کمونیسم، دکترین خود را ارائه داد و از کنگره امریکا خواست به کشورهایی که در معرض خطر کمونیسم هستند کمک‌های اقتصادی ارائه دهد.

2. George B. Baldwin

۳. گروه مشاوره دانشگاه هاروارد در اواسط دهه ۱۳۳۰ به درخواست ابتهاج رئیس وقت سازمان برنامه به منظور ارائه کمک فنی به این سازمان در تهیه برنامه سوم عمرانی به ایران آمدند و به دلیل نبودن شرایط مناسب برای ادامه کار در سال ۱۳۴۱ کشور را ترک کردند.

دستگاه اجرایی عمرانی برداشته شده مطالعه نماید. پس از مراجعت این هیئت به امریکا بانک پیشنهاد نمود که دولت ایران با کمک شرکت مشاوره ماوراء بحار فهرست قطعی طرح‌هایی که در سال‌های اولیه برنامه هفت ساله اجرا خواهد شد. تهیه و تسلیم نماید تا مورد رسیدگی بانک قرار گیرد». (ابتهاج، ۱۳۴۳، ص ۱۵۲)

شرکت‌های مشاور امریکایی در روند تهیه برنامه هفت ساله و در جهت منافع خود و گسترش نفوذ کشورشان در این منطقه نقش فعالی داشتند «برنامه‌ریزان ایرانی برای طراحی و تعیین طرح‌هایی که پاسخ‌گوی نیازهای عمومی باشد و رضایت مردم را کسب نماید با دشواری روبه‌رو بودند. از این رو در تابستان ۱۹۴۶ و زمانی که آقای تورنبرگ در تهران بود به آقای ابتهاج و دیگر دست‌اندرکاران برنامه‌ریزی در ایران پیشنهاد نمود که با به استخدام درآوردن یک شرکت مشاور امریکایی، فهرست طرح‌های مناسب را تهیه نمایند. بدین منظور در دسامبر همان سال قراردادی با شرکت امریکایی موریسن نودسن منعقد گردید و بزودی ده مهندس از این شرکت به ایران آمدند و در طی ۴ ماه گزارش خود را ارائه کردند». (بالدوین، ۱۹۶۷، ص ۷)

برای بار دیگر نیز ماکس تورنبرگ در امور مربوط به تهیه برنامه هفت ساله دخالت نموده و شرکت مشاوره ماوراء بحار را برای پیشبرد امور فنی برنامه پیشنهاد می‌نماید. بالدوین در این باره می‌نویسد: «با پیشرفت مذاکرات نمایندگان مجلس پیرامون برنامه هفت ساله، برنامه‌ریزان ایرانی به فکر ایجاد بخش خدمات فنی برای سازمان برنامه آینده افتادند. در این مرحله آقای تورنبرگ به عنوان عضوی از گروه مشاورین غیررسمی چون بار قبل پیشنهاد نمود یک کنسرسیوم از مهندسین مشاور امریکایی همان‌گونه که در کشور ژاپن به آن عمل شده بود، برای فعالیت در ایران سازماندهی شود و آقای تورنبرگ خود در تشکیل این کنسرسیوم که مشاوره ماوراء بحار نام گرفت، نقش کلیدی داشت و هدایت این گروه را برعهده گرفت»[1]. (همان منبع، ص ۳۱)

پیتر اوری[2] استاد تاریخ دانشگاه کمبریج درباره مشاوران ماوراء بحار می‌نویسد: «در ۱۹ اکتبر ۱۹۴۸ (۲۶ مهر ۱۳۲۷) هیئتی از مهندسان امریکایی وارد ایران شدند تا در مورد طرح‌ریزی برنامه

---

1. Source 27, p.31.
2. Peter Avery

هفت ساله عمرانی کشور به بررسی بپردازند. مؤسسه امریکایی مشاوران ماوراء بحار مأمور شده بود که سنگ بنای تجدید حیات صنعتی و کشاورزی ایران را در برنامه عمرانی مزبور بگذارد. این موضوع سبب شد که دولت امریکا اعتبار دیگری به مبلغ ۲۵ میلیون دلار در اختیار ایران بگذارد. در واقع عصر برنامه‌ریزی اقتصادی ایران با یاری دلارهای امریکا با جدیت آغاز گردید». (آوری، ۱۳۷۷، ص ۳۲۷)

دکتر کریم سنجابی که در آن هنگام عضو شورای عالی برنامه بود، درباره کسانی که در این گروه مشاور فعالیت کردند، می‌نویسد: «دو هیئت از امریکا برای مطالعه این برنامه به ایران آمدند. هیئت دومی که وارد شد به نظرم همان هیئت ماوراء بحار بود. این هیئت قریب به بیست روز یا دو هفته در ایران ماندند. یکی از آنها که می‌خواست در امور حقوقی و قوانین لازم مربوط به اجرای برنامه مطالعاتی بکند خواسته بود که یک نفر از اعضای حقوقدان سازمان برنامه (سازمان موقت برنامه) با او مرتبط شود. برای این ارتباط با او مرا انتخاب کردند. آن شخص آقای آلن دالس برادر جان فاستر دالس[1] و رئیس آینده سازمان سیای امریکا بود». (سنجابی، ۱۳۶۸، ص ۸۷-۸۹)

همان‌گونه که بارها اشاره شد، یکی از امریکایی‌هایی که در امور برنامه‌ریزی و شکل‌گیری برنامه هفت ساله نقشی فعال ایفا نمود و به گفته دکتر حسن مشرف نفیسی «در تمامی محافل دولتی و دیپلماسی و ملی و اشرافی پایتخت (تهران) رخنه کرده و سایه خود را بر سر سازمان موقت برنامه انداخته بود»، ماکس وستون تورنبرگ است. حسین مکی درباره این شخص می‌نویسد «ماکس تورنبرگ که در سال ۱۳۲۱ مشاور نفتی دولت امریکا و قبلاً مدیر شرکت کالیفرنیا – تگزاس، در مهر ماه ۱۳۲۷ هنگامی که دولت مشغول مطالعه تخصیص درآمد نفت به برنامه‌های عمرانی بود، به ریاست میسیونی از طرف یک مؤسسه مشاور (Overseas Consultants) وابسته به شرکت‌های بزرگ نفت امریکا به ایران آمد و بیش از دو سال در سازمان برنامه به عنوان مشاور مشغول کار بود». (مکّی، ۱۳۶۴، ص ۱۳۰) همچنین منوچهر فرمانفرمائیان در کتاب خود به نام «ملاحظاتی چند درباره نفت» درباره تورنبرگ می‌نویسد: «شخص دیگری که در سال‌های ۲۸ و ۲۹ در دوره زمامداری رزم‌آرا در اوضاع سیاسی ایران و مخصوصاً مسئله نفت مداخله می‌کرد، ماکس تورنبرگ بود. تورنبرگ قبل از

---

۱. جان فاستر دالس (۱۸۸۸-۱۹۵۹) از رجال جمهوری‌خواه امریکا، مشاور ترومن و وزیر خارجه در دوران ریاست جمهوری ژنرال آیزنهاور بود.

اینکه به ایران بیاید سمت معاونت یکی از شرکت‌های مهم نفت آمریکا را داشت و بعد به عنوان مشاور نفت شیخ بحرین استخدام شد. شیخ بحرین که برای تجدید قرارداد نفت با کمپانی‌ها از وجود وی استفاده کرده بود، یکی از جزایر بحرین را به عنوان پاداش به تورنبرگ بخشید به طوری که شایع است، تورنبرگ در این جزیزه فعالیت زیادی کرده و آبادی و عمران قابل توجهی به وجود آورد و چون *میل داشت به فعالیت‌های سیاسی خود ادامه دهد به خدمت دولت ایران وارد شد و در سازمان برنامه با حقوق ماهیانه هفت هزار دلار استخدام گردید. ماکس تورنبرگ گرچه مستخدم ایران در سازمان برنامه بود ولی به جای رسیدگی به کارهای سازمان برنامه بیشتر به نفت ایران می‌پرداخت* و شخص گلشائیان[1] وزیر دارایی وقت در مورد قرارداد الحاقی نظریات مختلف و متعددی از تورنبرگ خواست و به این ترتیب در مسئله نفت ایران وی مورد شور دولت قرار گرفت ... پس از مدت کوتاهی قرارداد سازمان برنامه با تورنبرگ خاتمه یافت و چون سازمان حاضر نشد چنین حقوق‌های گزافی را بپردازد، عذر تورنبرگ را خواست. ولی این شخص که موقعیت برجسته در ایران داشت با اینکه بیکار بود، می‌خواست باز هم در ایران بماند و همچنان در کار نفت مداخله کند». (فرمانفرمائیان، ۱۳۳۳، ص ۱۲۴-۱۲۳)

جیمز بیل و ویلیام راجر لویس در کتاب «مصدق، نفت و ناسیونالیسم ایرانی» درباره تورنبرگ می‌نویسد: «یکی از مشاوران ایران ماکس تورنبرگ کارمند سابق شرکت نفت تگزاس و مشاور نفتی وزارت خارجه امریکا در زمان جنگ و مدیر عامل شرکت ماوراء بحار بود که مستشار برنامه‌ریزی در سازمان برنامه هفت ساله بودند. به خاطر مشارکت اجرایی در برنامه نظر مشورتی او چندان بی‌غرضانه نبود». (بیل و راجرلویس، ۱۳۶۸، ص ۲۸۱) انگلیسی‌ها برخلاف امریکایی‌ها که به شدت تلاش می‌کردند جای پای خود را در ایران مستحکم کنند و به این کشور در امر برنامه‌ریزی و توسعه اقتصادی در جهت سیاست‌هایشان برای مقابله با خطر کمونیسم یاری رسانند، ظاهراً خود را بی‌تفاوت

---

۱. عباس قلی گلشائیان در سال ۱۲۸۱ در تهران متولد شد. و دوره حقوق را در فرانسه گذراند. در شهریور ۱۳۲۰ به عنوان وزیر دارایی معرفی شد. در سال ۱۳۲۷ در کابینه ساعد وزیر دارایی بود و در همین سمت مأموریت یافت در مورد نفت ایران قرارداد جدیدی با شرکت نفت انگلیس تنظیم نماید که به قرارداد «گس – گلشائیان» معروف شد.

نشان می‌دادند. آنها سخن لرد کرزن[۱] را فراموش نکرده بودند که گفته بود «**به عقیده اینجانب برای اصلاح سریع ایران نباید درصدد نقشه‌های بزرگ افتاد که جز شکست نتیجه‌ای نخواهد داشت**». (کرزن، ۱۳۸۰، ص ۷۵۴)

«*سفارت بریتانیا با توجه به تجارب ده‌ها ساله خود در ایران، درباره روش‌ها و اقدامات دست‌اندرکاران برنامه‌ریزی در ایران به حد خودپسندانه‌ای تردید داشت و در دوره تهیه برنامه هفت ساله خود را بی‌تفاوت نشان می‌داد، اما بنا به نظر برخی از صاحب‌نظران امریکایی، بریتانیا به محض آغاز کار سازمان برنامه به تضعیف این سازمان اقدام خواهد کرد، زیرا انگلیسی‌ها چون بسیاری از ایرانیان احساس می‌کردند که تشکیل سازمان برنامه مداخله آشکاری در کسب و کار سنتی آنها در ایران خواهد بود و هرگونه تغییری را علیه منافع خود می‌پنداشتند*». (بالدوین، ۱۹۶۷، ص ۲۴)

در پایان این بخش باید خاطرنشان کرد، اگرچه نهادهای دولتی و غیردولتی امریکایی در تهیه برنامه هفت‌ساله و آغاز به کار سازمان برنامه مؤثر بودند، اما ابتکار عمل در اختیار ایرانیان بود و در این میان ابوالحسن ابتهاج نقش مهمی برعهده داشت.

موانع و تنگناها در روند برنامه‌ریزی و تهیه برنامه اول هفت ساله

همان‌گونه که در ابتدای این پژوهش آمده است، در ایران مانند دیگر جوامع آسیایی کانون اصلی اندیشه‌های اصلاح طلبانه نخست در دستگاه دولت به وجود آمد. و نوآوران اولیه از میان زمامداران و وزیرانی برخاستند که مسئولیت اداره کشور را برعهده داشتند. اما در مقابل این نوآوران گروهی نیز بودند که بر روال جاری و سنت‌های برجای مانده از گذشته اصرار داشته و با هر تغییری به مخالفت برمی‌خاستند. تفکر آنها برپایه مصلحت‌اندیشی استوار بود و با اندیشه‌ای که بر نوآوری و آینده‌نگری بنا گردیده بود، هم‌خوانی و هم‌نوایی نداشت.

---

۱. لرد جورج نتنیل کرزن (۱۸۵۹–۱۹۲۵) سیاستمدار انگلیسی، نایب السلطنه هندوستان و وزیر خارجه انگلستان. مهم‌ترین اثر کرزن کتاب «ایران و قضیه ایران» است.

«در تاریخ معاصر ایران از دوران عباس میرزا و امیرکبیر تا روزگار ما این دو نحوه فکر رو در روی هم حضور فعال داشته‌اند. در یک طرف گروهی تدبیر امور اقتصادی – اجتماعی را در قالب نگرشی بلندمدت ضروری می‌دانسته و آرمان‌نگر و توسعه خواه بودند و در طرف دیگر حتی بسیاری از دولت مردان و منتقدین بودند که متکی بر واقع‌گرایی و مصلحت‌اندیشی کاربردی، تفکر توسعه‌ای را عملاً خیالبافی تلقی می‌کردند. جالب اینجاست که طرفداران هر دو نظر مستدل و منطقی نظر می‌دادند.[1] یک گروه با بینش کارشناسانه اقتصادی با عقل درون‌نگر به منافع بالقوه، از عقب‌ماندگی رنج برده و بر لزوم فردانگری و آینده‌سازی اصرار می‌ورزیدند. گروه دیگر به جای آرمان‌خواهی و آینده‌نگری ملی تکیه بر ناپایداری ساختاری فرصت‌ها و لزوم مصلحت‌اندیشی لحظه‌ای میل داشت». (صادقی تهرانی، ۱۳۷۸، ص ۴۴)

در میان سیاستگزاران و شخصیت‌های کشور در دوران اخیر، ابوالحسن ابتهاج فردی دوراندیش و آینده‌نگر بود و با تجارب ذی‌قیمتی که از فعالیت در بانک شاهی و بانک ملی کسب کرده بود، و نیز با توجه به همکاری گسترده‌اش با صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی، با همراهی و مساعدت سیاستمداری با تجربه چون احمد قوام، نقش مؤثری در پیشبرد امر برنامه‌ریزی در ایران برعهده داشت. و هم او دربارهٔ موانع موجود در روند برنامه‌ریزی و تهیه برنامه هفت ساله می‌گوید: *«در مدت نزدیک به سه سال و نیم از اولین تقاضای کتبی من از دولت دائر بر تنظیم برنامه عمرانی تا تاریخ تصویب لایحه برنامه هفت ساله در مجلس، یعنی از شهریور ۱۳۲۴ تا بهمن ۱۳۲۷ شش کابینه روی کار آمدند، شش بار دولت‌ها ترمیم شدند و هشت بار وزیر مالیه (دارایی) تغییر کرد. در تمام این مدت اشخاص بدبین و مأیوس که با نهایت تأسف اکثریت طبقه حاکمه را تشکیل می‌دادند، از انتقاد و منفی‌بافی و ایجاد بدبینی نسبت به برنامه عمرانی خودداری نمی‌کردند».* (ابتهاج، ۱۳۷۱، ص ۳۲۷)

و در همین مورد، یعنی مشکلاتی که رو در روی پیشبرد کار برنامه‌ریزی در ایران بود، کلیفورد استرایک[2] رئیس یکی از شرکت‌های مؤسس مشاوران ماوراء بحار می‌نویسد: *«سیاست طبق معمول؛ اقلیتی فارغ‌البال و حیله‌گر و ذی‌نفوذ که می‌خواستند در برنامه خراب کاری کنند تا بتوانند به*

---

۱. به بخش «موانع تکوین فکر برنامه‌ریزی در حکومت رضاشاه» در همین تحقیق مراجعه شود.

۲. کلیفورد استرایک Clifford S.Strike رئیس شرکت اف.اچ. مک گراو (F.H.Mc Graw)

زندگی طفیلی گونه خود ادامه دهند، ناآگاهی از برنامه در نتیجه عدم پذیرش همه جانبه آن از طرف توده‌های مردم، و مشکلات نفت که از همان آغاز اجرای برنامه شروع شده بود». (شوادران، ۱۳۵۲، ص ۱۷۱)

این موانع و مشکلات در مقابل اجرای برنامه‌ای بود که نمایندگان مردم در مجلس شورای ملی دل به آن بسته و معتقد بودند، علاج تمام دردها و آخرین دارو است. بی تردید عدم پذیرش توده‌های مردم و نبود مشارکت واقعی آنان در تدوین و اجرای برنامه، عامل مهمی در به نتیجه نرسیدن برنامه محسوب می‌شود. نظریه توسعه با توجه به هدف و محتوا، بر اهمیت مشارکت مردم در تمامی سطوح، از مرحله شناسایی نیازها گرفته تا مرحله نهایی ارزیابی و اجرای برنامه، تأکید کرده است که مطمئناً این مقصود تنها با ایجاد نهادهای مشارکتی چون مجلس نمایندگان منتخب مردم شکل نمی‌گیرد، بلکه به نهادینه شدن روحیه دموکراسی در جامعه نیازمند است.

منابع

الف) فارسی

اشپیل فوگل، جکسن. (۱۳۷۹ – ۱۳۸۰). ***تمدن مغرب زمین. ترجمه محمدحسین آریا.*** تهران: امیرکبیر.

آدمیت، فریدون. (۱۳۷۸). ***امیرکبیر و ایران.*** تهران: خوارزمی.

آدمیت، فریدون. (۱۳۵۱). ***اندیشه ترقی و حکومت قانون؛ عصر سپهسالار.*** تهران: خوارزمی. ص ۴۵.

بهنام، جمشید. (۱۳۷۵). ***ایرانیان و اندیشه تجدد.*** تهران: فرزان.

آدمیت، فریدون. (۱۳۵۵). ***ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران.*** تهران: پیام. ص ۱۹۳.

عظیمی، حسین. (۱۳۷۸) . ***اندیشه توسعه و برنامه‌ریزی در ایران.*** مجموعه مقالات همایش پنجاه سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (۱۸–۲۰ اسفند ماه ۱۳۵۷). جلد اول. تهران: مرکز تحقیقات اقتصاد ایران.

فوران، جان. (۱۳۷۱). ***«مفهوم توسعه وابسته به مثابه کلید فهم اقتصاد سیاسی ایران دوره قاجاریه (۱۹۲۵-۱۸۰۰ م / ۱۳۴۴-۱۱۹۳ق)».*** ترجمه احمد تدین. *تاریخ معاصر ایران.* کتاب چهارم، مجموعه مقالات. تهران: مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی.

میلسپو. (۱۳۵۶) . ***مأموریت امریکایی‌ها در ایران.*** ترجمه حسین ابوترابیان. تهران: پیام.

آوری، پیتر (Avery, Peter) . (۱۳۷۷). ***تاریخ معاصر ایران.*** جلد دوم. ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی. تهران: عطایی.

دولت‌آبادی، یحیی. (۱۳۷۱). ***حیات یحیی.*** جلد سوم. تهران: عطار.

مؤمنی، فرشاد. (۱۳۷۸). ***«تلقی از توسعه در برنامه‌های گذشته ایران».*** همایش پنجاه سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (۱۸–۲۰ اسفند ماه ۱۳۷۷). جلد اول. تهران: مرکز تحقیقات اقتصاد ایران.

بیات، کاوه. (۱۳۷۲). ***«اندیشه سیاسی داور و تأسیس دولت مدرن در ایران». گفتگو.*** شماره ۲.

سجادی، محمد. (۱۳۴۶). ***«از دادستانی مشهد تا وزارت راه».*** *سالنامه دنیا.* سال بیست و سوم.

زاهدی، علی. (۱۳۴۲). ***لزوم پروگرام صنعتی، صنایع ایران بعد از جنگ، چند موضوع مهم راجع به برنامه هفت ساله.*** تهران.

عظیمی، حسین. (۱۳۷۷). ***از برنامه چه می‌خواستیم، به چه رسیدیم؟*** *ایران فردا*. ویژه‌نامه نیم قرن برنامه. سال هفتم. شماره ۵۰.

برنامه‌ریزی عمرانی و تصمیم‌گیری سیاسی. **(۱۳۷۸/۱۹۹۹)**. ویراستار: غلامرضا افخمی. امریکا: بنیاد مطالعات ایران.

قاسمی، ابوالفضل. (۱۳۶۹). ***«سیاستمداران ایران در اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا».*** *آینده.* سال شانزدهم. شماره ۹-۱۲.

ابتهاج، ابوالحسن. (۱۳۷۱). ***خاطرات ابوالحسن ابتهاج.*** تهران: علمی.

حسامیان، فرخ؛ گیتی اعتماد و محمدرضا حایری. (۱۳۶۳). ***شهرنشینی در ایران.*** تهران: آگاه.

تاریخچه تنظیم برنامه هفت ساله عمران و آبادی ایران. (۱۳۲۷). بانک ملی ایران. اداره آمار و بررسی‌های اقتصادی و مالی.

«سازمان برنامه چگونه به وجود آمد». (۱۳۳۲). *ماهنامه سازمان برنامه*. سال اول. شماره ۱.

صابر، هدی. (۱۳۷۷). ***«تک‌دانه‌های در حسرت یخ».*** ایران فردا. ویژه‌نامه *نیم قرن برنامه*. سال هفتم. شماره ۵۰.

ابتهاج، ابوالحسن. (۱۳۴۳). ***«ماجرای برکناری از ریاست بانک ملی».*** *سالنامه دنیا*. سال بیست و یکم.

مشرف نفیسی، حسن. (۱۳۴۰). ***«اولین برنامه هفت‌ساله را من تحریر نمودم».*** *سالنامه‌دنیا*. سال هجدهم.

«مذاکرات مجلس، جلسه ۶۳ صورت مشروح مذاکرات روز سه‌شنبه چهاردهم اردیبهشت ماه ۱۳۲۷». *روزنامه رسمی کشور*. سال چهارم. شماره ۹۳۷.

«مذاکرات مجلس، جلسه ۱۴۳ صورت مشروح مذاکرات مجلس روز پنج‌شنبه ۲۱ بهمن ماه ۱۳۲۷». ۲۵ بهمن ماه ۱۳۷۷. *روزنامه رسمی کشور*. سال چهارم. شماره ۱۱۶۶.

«سازمان برنامه چگونه به وجود آمد». (آبان ماه ۱۳۲۸). *مجله سازمان برنامه*. سال اول. شماره یک.

خاطرات جعفر شریف امامی نخست‌وزیر (۱۳۳۹-۱۳۴۰، ۱۳۵۷). (۱۳۸۰). ویراستار حبیب لاجوردی. تهران: نگاه امروز.

آموزگار، جهانگیر. (۱۳۷۵). ***فراز و فرود دودمان پهلوی***. ترجمه اردشیر لطفعلیان. تهران: مرکز ترجمه و نشر کتاب.

سنجابی، کریم. (۱۳۶۸). ***امیدها و ناامیدی‌ها***. لندن: جبهه ملیون.

مکّی، حسین. (۱۳۶۴). ***کتاب سیاه***. جلد دوم. تهران: امیرکبیر.

فرمانفرمائیان، منوچهر. (۱۳۳۳). ***ملاحظاتی چند درباره نفت***. تهران.

بیل، جیمز و ویلیام راجر لویس. (۱۳۶۸). ***مصدق، نفت، ناسیونالیسم ایرانی***. ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی و کاوه بیات. تهران: نشر نو.

کرزن، جورج نثنیل. (۱۳۸۰). ***ایران و قضیه ایران***. ترجمه غلامعلی مازندرانی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. ج ۲.

صادقی تهرانی، علی. (۱۳۷۸). ***«دو تفکر پیرامون برنامه‌ریزی در ایران»***. مجموعه مقالات همایش ***پنجاه سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (۱۸-۲۰ اسفند ماه ۱۳۷۷)***، جلد اول. تهران: مرکز تحقیقات اقتصاد ایران.

شوادران، بنجامین. (۱۳۵۲). ***خاورمیانه، نفت و قدرت‌های بزرگ***. ترجمه عبدالحسین شریفیان. تهران: حبیبی.

ب) انگلیسی

Baldwin, George B.(1967). ***Planing and Development in Iran.*** Baltimore: The Johns Hopkins Press.

پیوست‌ها

پیوست ۱. تقویم توسعه و برنامه‌ریزی در ایران

- انقلاب صنعتی در اروپا	۱۸۵۰-۱۷۵۰ مـــــیلادی، ۱۲۶۷-۱۱۶۴ هـ ق ۱۲۲۹-۱۱۲۹ هـ ش
- تشکیل حکومت قاجاریه	۱۲۱۰ هـ ق ۱۱۷۴ هـ ش ۱۷۹۵ میلادی
- معاهده ترکمانچای	پنجم شـعبان ۱۲۴۳ هـ ق ۱۲۰۷ هـ ش، فوریه ۱۸۲۸ میلادی
- صدارت میرزا تقی خان امیر کبیر	۱۲۶۴ هـ ق، ۱۲۲۶ هـ ش، ۱۸۴۸ میلادی
- پذیرش مشروطیت توسط مظفرالدین شاه قاجار	۱۴ جمـــادی‌الثـــانی ۱۳۲۴ هـ ق، ۱۲۸۵ هـ ش، ۱۹۰۷ میلادی
- کودتای رضاخان	ســوم اســفند ۱۲۹۹ هـ ش، ۱۹۲۰ میلادی
- تشکیل کمیسیون اقتصادیات	۱۳۰۳ هـ ش
- تغییر سلسله قاجار و تشکیل حکومت پهلوی	۲۱ آذر ۱۳۰۴
- پیشنهاد اولین برنامه توسعه صنعتی از طرف مهندس علی زاهدی	اسفند ۱۳۱۰
- تصویب اولین اساسنامه شورای اقتصادی	۱۱ فروردین ۱۳۱۶
- سقوط حکومت رضاشاه و اشغال ایران توسط متفقین	۳ شهریور ۱۳۲۰
- تصویب اساسنامه شورای عالی اقتصادی	۲۳ مرداد ۱۳۲۳

- اصلاح اساسنامه شورای عالی اقتصادی	۸ فروردین ۱۳۲۴
- تشکیل کمیسیون تهیه نقشه اقتصادی	۸ فروردین ۱۳۲۵
- تشکیل هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور	۱۷ فروردین ۱۳۲۵
- تصویب اساسنامه بانک صنعتی و معدنی ایران از جانب هیئت دولت	۲۰ فروردین ۱۳۲۵
- تشکیل هیئت عالی برنامه	۱۹ مرداد ۱۳۲۵
- تقاضای وام از بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه (بانک جهانی)	۳ آبان ۱۳۲۵
- انعقاد قرارداد مطالعه برنامه با شرکت آمریکایی موریسن نودسن[1]	۲۶ آذر ۱۳۲۵
- ارائه گزارش برنامه توسعه و عمران ایران توسط شرکت موریسن نودسن	مرداد ۱۳۲۶
- ارائه گزارش آقای مشرف نفیسی راجع به برنامه هفت ساله	۱۰ آذر ۱۳۲۶
- تقدیم لایحه قانون برنامه هفت ساله به مجلس شورای ملی	۱۴ اردیبهشت ۱۳۲۷
- اصلاح لایحه قانون برنامه هفت ساله توسط کمیسیون برنامه مجلس و ارائه آن به مجلس شورای ملی	۴ شهریور ۱۳۲۷
- ایجاد اداره دفتر کل برنامه	۵ مهر ۱۳۲۷
- تشکیل سازمان موقت برنامه	مهر ۱۳۲۷
- انعقاد قرارداد استفاده از خدمات‌تخصصی‌با شرکت مشاوره ماوراء بحار	۱۵ مهر ۱۳۲۷
- تصویب لایحه قانونی برنامه هفت ساله عمرانی به نام قانون اجازه اجرای مقررات گزارش کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی	۲۶ بهمن ۱۳۲۷
- توشیح قانون و مقررات برنامه هفت ساله	۳ اسفند ۱۳۲۷
- آغاز کار سازمان برنامه	۱۳ تیر ۱۳۲۸
- انحلال بانک صنعتی و معدنی ایران و انضمام آن به سازمان برنامه	۲۳ تیر ۱۳۲۸
- تصویب اساسنامه سازمان برنامه توسط دولت دکتر محمد مصدق	۹ شهریور ۱۳۳۱
- تصویب قانون برنامه دوم هفت ساله عمرانی (۱۳۳۴-۱۳۴۱)	۸ اسفند ۱۳۳۴

1. Morrisson Knudsen International

– تصویب قانون برنامه سوم عمرانی (۱۳۴۶-۱۳۴۱)	*۲۱ خرداد ۱۳۴۶
– تصویب قانون برنامه چهارم عمرانی (۱۳۵۱-۱۳۴۷)	۲۷ اسفند ۱۳۴۶
– تصویب قانون برنامه و بودجه	۱۵ اسفند ۱۳۵۱
– تصویب قانون برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۶-۱۳۵۲)	۱۵ اسفند ۱۳۵۱
– تصویب برنامه پنجم تجدید نظر شده	۹ خرداد ۱۳۵۴
– تهیه برنامه ششم عمرانی (۱۳۵۷)	تصویب نشد
– تصویب برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۶-۱۳۶۲)	مصوب ۲۰ تیر ۱۳۶۲ هیأت دولت (اجرا نشد)
– تصویب اصلاحیه برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی ایران	دی ماه ۱۳۶۴
– تصویب برنامه شرایط جدید استقلال اقتصادی کشور (۱۳۶۶-۱۳۶۵)	اسفند ۱۳۶۵
– تصویب قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۲-۱۳۶۸)	۱۱ بهمن ۱۳۶۸ (روز برنامه‌ریزی)
– تصویب قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۸-۱۳۷۴)	۲۰ آذر ۱۳۷۳
– تصویب قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳-۱۳۷۹)	۱۷ فروردین ۱۳۷۹
– تصویب قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸-۱۳۸۴)	۱۶ مهر ۱۳۸۳

* قانون برنامه سوم عمرانی به موجب ماده واحده مصوب بیستم آذر ۱۳۴۲ تقدیم گردید اما در جلسه روز ۲۱ خرداد ۱۳۴۶ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

پیوست۲. اساسنامه شورای اقتصادی، مصوب ۱۱ فروردین ۱۳۱۶

هیئت وزرا در جلسه ۱۱ فروردین ماه ۱۳۱۶ برحسب پیشنهاد شماره ۵۹۵ اداره کل تجارت اساسنامه شورای اقتصادی را به طریق ذیل تصویب نمودند:

۱. برای تمرکز مطالعات اقتصادی و برای اینکه کلیه مسائلی که در زندگانی اقتصادی کشور مؤثر است با استفاده از نظریات و اطلاعات اشخاص بصیر و با صلاحیت مورد بررسی کامل واقع شده و طبق برنامه معین جریان یابد هیئتی به نام شورای اقتصادی تشکیل می‌یابد که ریاست آن با رئیس‌الوزرا خواهد بود.

۲. شورای اقتصادی مرکب خواهد بود از رئیس الوزرا — وزیر مالیه — رئیس کل فلاحت — رئیس کل صناعت — رئیس کل تجارت — رئیس هیئت نظارت بر شرکت‌ها - رئیس بانک ملی ایران و رئیس بانک فلاحتی و سه نفر عضو دیگر از اشخاص صلاحیت‌دار که به تصویب هیئت وزرا برای مدت یک سال تعیین می‌شوند و بعد از انقضای مدت مزبور تجدید انتخاب آنها مانعی نخواهد داشت.

تبصره — سایر اعضای هیئت دولت نیز می‌توانند در هر موقع که مناسب بدانند در جلسات شورا حاضر شوند.

۳. کلیه وزارتخانه‌ها و ادارات مستقل مکلفند نسبت به مسائل اساسی که مستقیماً مربوط به امور اقتصادی بوده و یا در امور اقتصادی کشور مؤثر باشد قبل از اتخاذ تصمیم و پیشنهاد به هیئت دولت نظریات شورای اقتصادی را کسب نموده و گزارش شورا را نسبت به مسائل مزبور توأم با پیشنهاد خود به اطلاع هیئت دولت برسانند.

۴. شورای اقتصادی موظف است مسائلی را که از طرف دولت مراجعه می‌شود با کمال دقت مورد بررسی دقیق قرار داده و نظریات خود را نسبت به آنها ضمن گزارش جامعی کتباً به وزارتخانه یا اداره مستقل مربوطه ارسال دارد. به علاوه شورا می‌تواند مستقلاً مسائل

مربوطه به اقتصادیات کشور و قوانین و مقررات موجوده را مورد بررسی قرار داده و نسبت به هر کدام از آنها اگر مشکلاتی به نظر برسد راه‌حل‌هایی که عملی‌تر و سهل‌تر باشد تجسس نموده، نتیجه را مستقیماً ضمن گزارش جامعی به هیئت وزرا پیشنهاد و رونوشت آن را به وزارتخانه یا اداره مستقل مربوطه ارسال دارد.

به طور خلاصه اصول وظایف شورای اقتصادی به قرار ذیل است:

الف – مطالعه در کلیه طرح‌های اقتصادی که از طرف وزارتخانه‌ها و ادارات مربوطه تهیه می‌شود.

ب – اظهارنظر در کلیه لوایح قانونی و نظامنامه‌های مربوط به امور اقتصادی کشور.

ج – طرح نقشه‌های اقتصادی و ارائه طریق در اجرای آنها.

د – موافقت دادن با اقدامات اقتصادی که وزارتخانه‌ها و ادارات و مؤسسات مختلفه می‌دهند.

هـ – انجام هر نوع وظیفه دیگری که در مسائل مربوط به امور اقتصادی از طرف دولت محول شود.

۵. شورای اقتصادی دارای دو نفر منشی و دفتر مخصوص و اعضایی خواهد بود که از طرف رئیس شورا انتخاب می‌شوند.

۶. شورای اقتصادی می‌تواند با کلیه وزارتخانه‌ها و ادارات مستقل دولتی و مقامات مربوط دیگر مستقیماً مکاتبه نموده اطلاعاتی را که برای مطالعات خود احتیاج دارد تحصیل نماید.

۷. شورای اقتصادی می‌تواند کمیسیون‌های فرعی برای مطالعه امور مختلفه اقتصادی تشکیل داده و به وسیله کمیسیون‌های مزبور از نظریات متخصصین و اشخاصی که نسبت به امور مربوطه به آن کمیسیون صلاحیت داشته باشند استفاده نماید و نیز شورا می‌تواند در موارد مختلفه متناسب هر موضوعی از رؤسا و اعضای اطاق‌های تجارت و رؤسا و اعضای هیئت‌های مدیره شرکت‌ها و بانک‌ها و همچنین تجار و اشخاص مطلع دیگر در جلسات خود دعوت نموده و با آنها مشورت و تبادل نظر نماید.

۸. طرز تشکیل جلسات شورای اقتصادی و تشکیلات داخلی و مقررات مربوطه به جریان آن به موجب نظامنامه که برحسب پیشنهاد شورای مزبور به تصویب هیئت دولت خواهد رسید معین خواهد شد.

پیوست ۳. اساسنامه شورای عالی اقتصادی، مصوب ۲۳ مرداد ۱۳۲۳

نخست‌وزیر – وزارت دارایی

هیئت وزیران در جلسه ۲۳ مرداد ماه ۱۳۲۳ برای استفاده از نظریات و اطلاعات اشخاص بصیر و با صلاحیت به منظور بررسی و نظارت در امور اقتصادی کشور و تهیه برنامه‌های اقتصادی و مالی اساسنامه شورای عالی اقتصادی را به شرح زیر تصویب نمودند:

۱. شورای عالی مرکب از ۲۴ نفر خواهد بود که ۱۸ نفر آن از طرف هیئت وزیران طبق پیشنهاد نخست‌وزیر از اشخاص بصیر و مطلع در امور اقتصادی و اجتماعی و فنی به موجب تصویب‌نامه برای مدت سه سال انتخاب و شش نفر دیگر با اکثریت دو ثلث آرا ۱۸ نفر مزبور برای همان مدت تعیین خواهند گردید.

تبصره – رؤسای بانک ملی و بانک رهنی و بانک کشاورزی و شرکت بیمه ایران ضمن ۱۸ نفر مذکور در ماده (۱) انتخاب خواهند شد.

۲. ریاست عالیه شورا با شخص نخست وزیر است.

۳. نایب رئیس شورا با اکثریت تام از بین اعضای شورا انتخاب خواهد شد.

۴. وزرا می‌توانند در جلسه شورا حضور به هم رسانند و در مذاکرات و اخذ تصمیمات شرکت نمایند و شورا حق دارد لدی‌الاقتضاء هر یک از وزرا را برای مشورت و تبادل‌نظر دعوت نمایند.

۵. شورا می‌تواند برای بررسی مسائل لازمی کمیسیون‌هایی مرکب از اشخاص بصیر مطلع مشخص غیر از اعضای شورا تشکیل دهد.

۶. آیین‌نامه داخلی و مقررات مربوط به جریان امور شورا و کمیسیون‌های آن پس از تصویب شورا به موقع اجرا گذارده خواهد شد.

۷. وزارتخانه‌ها و بنگاه‌های دولتی مکلفند اطلاعاتی را که شورای اقتصادی برای مطالعات خود احتیاج دارد در اختیار شورا بگذارند.

۸. هیئت دولت و آقایان وزرا می‌توانند نسبت به مسائلی که در امور اقتصادی کشور مؤثر باشد قبل از اتخاذ تصمیم نظریه شورای اقتصادی را جلب نمایند و در این صورت شورای اقتصادی موظف است موضوع را مورد بررسی قرار داده و گزارش جامعی جهت اطلاع آنان تهیه و تسلیم نمایند.

۹. تهیه طرح برنامه اقتصادی به منظورهای زیر وظیفه اصلی شورا می‌باشد:

الف – برای تثبیت نرخ‌ها.

ب – برای تثبیت ارزش پولی – تبدیل نشر اسکناس – برگشت اسکناس به بانک ملی

ج – برای تشویق و تکثیر تولید محصولات کشاورزی و صنعتی و استفاده کامل از محصولات مزبور.

د – مطالعات کامل در کشاورزی و آبیاری کشور از روی اصول فنی و تهیه نقشه‌های سودمند عملی به دست متخصصین فنی.

ه – بررسی جریان امور مالی و فنی کارخانجات و بنگاه‌های بازرگانی دولتی به منظور تأمین حداکثر بهره و جلوگیری از هرگونه تبذیر و خسارت و وفق دادن امور اداری و مالی آنها با اصول بازرگانی آزاد.

و – پیش‌بینی‌های لازم برای تقویت و تکثیر نفوس و ازدیاد نیروی کار و تربیت اقتصادی افراد.

ز – برای ایجاد نظم و توازن در امور اقتصادی و مالی کشور و تأمین حداقل هزینه زندگی و تعمیم بهداشت و ایجاد کار عام‌المنفعه و تأمین آسایش اهالی کشور.

ح – برای ایجاد حسن رابطه میان کارگر و کارفرما و مالک و کشاورز و حفظ حقوق طرفین به منظور ترقی صنایع و کشاورزی.

ط – برای جلب سرمایه‌های لازم جهت استفاده از منابع زیرزمینی و حداکثر استفاده از آب‌های کشور.

ی – برای اصلاح وضع عمومی تجارت داخلی و خارجی کشور و تشخیص اصولی که باید مبنای تجارت خارجی قرار گیرد.

ک - برای تکمیل وسایل باربری داخلی و خارجی و رفع مشکلات و معایب آن و تنظیم امور راه و ارتباطات.

ل - برای وفق دادن اقدامات اقتصادی وزارتخانه‌ها و بانک‌ها و سایر مؤسسات دولتی.

م - برای اجرای اصول بیمه اجتماعی در کشور.

ن - پیش‌بینی‌های لازم برای اعادهٔ اوضاع اقتصادی و مالی کشور به حال طبیعی بلافاصله بعد از جنگ.

پیوست ۴. اساسنامه شورای عالی اقتصادی، مصوب ۸ فروردین ۱۳۲۴

وزارت دارایی

هیئت وزیران در جلسه ۸ فروردین ماه ۱۳۲۴ در اجرای قانون مورخه دی ماه ۱۳۲۳ و برای استفاده از نظریات و اطلاعات اشخاص بصیر و با صلاحیت به منظور بررسی و نظارت در امور اقتصادی کشور و تهیه برنامه‌های اقتصادی و مالی اساسنامه شورای عالی اقتصادی را به شرح زیر تصویب نمودند:

۱. شورای عالی مرکب از ۲۵ نفر خواهد بود که از طرف هیئت وزیران طبق پیشنهاد نخست‌وزیر از اشخاص بصیر و مطلع در امور اقتصادی و مالی و کشاورزی و فنی به موجب تصویب‌نامه برای مدت ۳ سال انتخاب خواهند شد. وزیر دارایی – وزیر پیشه و هنر وزیر کشاورزی رؤسای سازمان اقتصادی دولت – بانک ملی – بانک رهنی – بانک کشاورزی – شرکت بیمه ایران – همچنین رئیس اطاق بازرگانی تهران – رئیس انجمن شهر تهران عضویت شورا را مادام شاغل سمت‌های مزبور هستند دارا خواهد بود.

تبصره – هر گاه از عده ۲۵ تن عضو مذکور در این ماده یک یا چند نفر به واسطه استعفاء یا به علل دیگر کاسته شود به جای آنها اشخاص دیگر به پیشنهاد شورا و تصویب هیئت وزیران انتخاب خواهند گردید.

۲. ریاست افتخاری شورا با شخص نخست‌وزیر است.

۳. رئیس و نایب‌رئیس شورا با اکثریت تام از بین اعضای شورا انتخاب خواهند شد.

۴. وزرا می‌توانند در جلسات حضور به هم رسانند و در مذاکرات شرکت نمایند و نیز شورا حق دارد لدی‌الاقتضاء هر یک از وزرا را برای مشورت و تبادل نظر دعوت نماید.

۵. اعضای شورا به اعتبار تخصص و اطلاعاتشان به کمیسیون‌های لازم تقسیم می‌گردند که در مشاغل مربوطه مطالعه و نتیجه مطالعات را به شورا گزارش دهند شورا و این

کمیسیون‌ها می‌توانند از اشخاص بصیر و مطلعی نیز که عضو شورا نمی‌باشند، برای مطالعه در امور خاصی دعوت نمایند و یا از آن اشخاص کمیسیون‌های مخصوصی تشکیل دهند.

۶. آیین‌نامه‌های داخلی و مقررات مربوط به جریان امور شورا و کمیسیون‌های آن پس از تصویب شورا به موقع اجرا گذارده خواهد شد.

۷. وزارتخانه‌ها و بنگاه‌های دولتی مکلفند اطلاعاتی را که شورای اقتصادی کشور برای مکاتبات خود احتیاج دارند در آخر هر دوره بگذارند.

۸. هیئت دولت و آقایان وزرا می‌توانند نسبت به مسائلی که در امور اقتصادی کشور مؤثر باشد قبل از اتخاذ تصمیم نظریه شورای اقتصادی را جلب نمایند. در این صورت شورای اقتصادی موظف است موضوع را مورد بررسی قرار داده و گزارش جامعی جهت اطلاع آنان تهیه و تسلیم نمایند.

۹. طرح برنامه اقتصادی به منظورهای زیر و تقدیم آن به هیئت دولت وظیفه اصلی شورا می‌باشد:

الف – تعدیل قیمت‌ها.

ب – بررسی در مسائل پولی و ارزی.

ج – تشویق و تکثیر تولید محصولات کشاورزی و صنعتی و استفاده کامل از محصولات مزبور.

د – مطالعات کامل در کشاورزی و آبیاری کشور از روی اصول فنی و تهیه نقشه‌های سودمند عملی به دست متخصصین فنی.

هـ – امور کارخانجات املاک و مستغلات دولتی.

و – تقویت و تکثیر نفوس و ازدیاد نیروی کار و تربیت اقتصادی افراد.

ز – ایجاد نظم و توازن در امور اقتصادی مالی کشور و تأمین حداقل هزینه زندگی و تعمیم بهداشت و ایجاد کارهای عام‌المنفعه.

ح – حسن روابط میان کارگر و کارفرما و مالک و کشاورز و حفظ حقوق طرفین به منظور ترقی کشاورزی و صنایع.

ط – جلب سرمایه‌های لازم جهت استفاده از کان‌ها و حداکثر از آب‌های کشور.

ی - اصلاح وضع عمومی تجارت داخلی و خارجی کشور و تشخیص اصولی که باید مبنای تجارت قرار گیرد.

ک - تکمیل وسایل باربری داخلی و خارجی و رفع مشکلات و معایب آن و تنظیم امور راه و ارتباطات.

ل - وفق دادن اقدامات اقتصادی وزارتخانه‌ها و بانک‌ها و سایر مؤسسات دولتی.

م - اجرای اصول بیمه اجتماعی در کشور.

ن - پیش‌بینی‌های لازم برای اعاده اوضاع اقتصادی و مالی کشور به حال طبیعی بلافاصله از جنگ.

تصویب‌نامه در دفتر نخست‌وزیر است.

نخست وزیر

پیوست ۵. تصویب‌نامه تشکیل هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور، مصوب ۱۷ فروردین ۱۳۲۵

هیئت وزیران در جلسه شنبه ۱۳۲۵/۱/۱۷ برحسب پیشنهاد شماره ۵/۸۹۷ مورخ ۱۳۲۵/۱/۱۲ وزارت دارایی تصویب نمودند:

۱. برای تهیه و تنظیم برنامه چند ساله اصلاحاتی که در وزارتخانه‌ها و امور عام‌المنفعه کشور لازم است به عمل آید، هیئتی به نام هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور به انتخاب و تحت ریاست عالیه شخص وزیر دارایی تشکیل می‌شود.

۲. هیئت نامبرده از حیث سازمان تابع وزارت دارایی بوده و وزارت دارایی مکلف است اعتبارات لازم برای هزینه‌های هیئت مزبور را طبق آیین‌نامه‌ای که از طرف هیئت تهیه و به تصویب وزر دارایی خواهد رسید، تأمین و پرداخت نماید.

۳. وزارتخانه‌ها و ادارات و بنگاه‌های دولتی و بانک‌ها و شرکت‌ها موظف خواهند بود هرگونه اطلاعاتی که از طرف هیئت نامبرده خواسته می‌شود در اسرع اوقات و با نهایت دقت تهیه نموده در اختیار هیئت بگذارند و در صورت لزوم سازمان مخصوصی برای انجام مقاصد فوق تشکیل دهند.

۴. هیئت می‌تواند نمایندگانی برای تهیه اطلاعات مورد احتیاج به وزارتخانه و ادارات تابع آنها روانه نماید.

۵. هیئت پس از مطالعه کامل در اصلاحاتی که طرف احتیاج کشور است نتیجه مطالعات و پیشنهادات خود را به وسیله وزیر دارایی برای اطلاع و تصویب هیئت وزیران ارسال خواهد نمود.

۶. آیین‌نامه داخلی هیئت و مقررات مربوط به جریان کارهای آن به موجب پیشنهاد هیئت و تصویب وزیر دارایی به موقع اجرا گذارده خواهد شد.

پیوست ۶. اساسنامه بانک صنعتی و معدنی ایران
مصوب ۲۰ فروردین ۱۳۲۵

فصل اول – کلیات

اول – به منظور تشویق صنایع کشور و حمایت مصرف‌کنندگان بانکی به اسم بانک صنعتی و معدنی ایران به صورت شرکت سهامی طبق این اساسنامه تشکیل می‌گردد:

دوم – مرکز بانک در تهران می‌باشد.

بانک می‌تواند در داخله و خارجه شعب و یا نمایندگی‌هایی دائر نماید.

فصل دوم – وظایف

سوم – وظایف اصلی بانک عبارت خواهد بود از:

۱. اداره کردن مؤسسات صنعتی و کارخانجات و معادن دولتی.
۲. اجرای سیاست کلی صنعتی کشور.
۳. سعی در ایجاد صنایع جدید و فراهم آوردن تسهیلات لازم برای صنایع کشور.
۴. تشکیل شرکت و یا مشارکت در عملیات اکتشافی معادن.
۵. تشکیل شرکت‌های بهره‌برداری معادن و تهیه اعتبار برای شرکت‌های خصوصی که برای این منظور تأسیس می‌شوند.

تبصره – بانک موقعی می‌تواند نسبت به بندهای ۴ و ۵ ماده بالا اقدام نماید که طبق مقررات و قوانین مربوطه پروانه اکتشاف یا استخراج صادر شده باشد.

فصل سوم – عملیات

چهارم – بانک می‌تواند طبق اصول بازرگانی و آیین‌نامه‌های مصوبه عملیات بانکی زیر را انجام دهد:

۱. دادن اعتبار به مؤسسات صنعتی و صاحبان صنایع.
۲. خرید مواد اولیه یا تهیه اعتبار برای خرید مواد مورد لزوم برای کارخانجات.
۳. خرید ماشین‌آلات و ابزار و لوازم یدکی به حساب خود یا به حساب مؤسسات صنعتی یا دادن اعتبار برای خرید آنها.
۴. پرداخت مساعده به تهیه‌کنندگان مواد اولیه مورد لزوم کارخانجات به حساب خود یا به حساب مؤسسات صنعتی.
۵. شرکت در مؤسساتی که برای اکتشاف ذخایر زیرزمینی و معدنی تأسیس می‌گردد.
۶. مشارکت در شرکت‌های بهره‌برداری معادن و ایجاد شرکت‌های تعاونی.
۷. فروش و خرید سهام و قرضه‌های شرکت‌های صنعتی و معدنی به حساب دیگران.
۸. فروش و خرید و وثیقه گرفتن و وارد کردن و صادر نمودن محصولات صنعتی و معدنی.
۹. انتشار اسناد وام با تصویب قبلی هیئت وزیران.

بانک مجاز است به هر نوع عملیات بانکی که برای اداره توسعه صنعتی در کشور لازم باشد طبق قانون و مقررات جاری اقدام نماید.

فصل چهارم – سرمایه

پنجم – سرمایه بانک ۲۵۰۰۰۰۰۰۰ ریال می‌باشد و به ۲۵۰۰۰ سهم صد هزار ریالی به اسم تقسیم می‌شود که بابت قیمت کارخانجات و مؤسسات صنعتی متعلق به دولت و سایر حقوق متعلق به این مؤسسات محسوب و کلیه سهام آن متعلق به دولت است.

هر سهم حق یک رأی دارد

سهام مالک یا گواهینامه‌های موقت آن قابل انتقال نیست مگر به موجب قانون و فقط به اتباع ایران

فصل پنجم – تشکیلات بانک

ششم - بانک به وسیله ارگان زیر اداره می‌شود:

الف – مجمع عمومی شورای عالی

ب – شورای عالی

ج – هیئت مدیره

د – هیئت نظارت

ه – بازرس دولت

الف – مجمع عمومی صاحبان سهام

هفتم – مجمع عمومی ممکن است عادی و یا فوق‌العاده باشد. مجمع عمومی عادی سالی یک‌بار منتهی تا ۳۱ شهریور آن سال به موجب دعوت مدیر کل بانک و وقتی که توسط او تعیین می‌شود در مرکز بانک منعقد خواهد شد.

مجمع عمومی فوق‌العاده یا برحسب نظر هیئت مدیره با تقاضای یک پنجم دارندگان سهام یا شورای عالی بانک و یا هیئت نظارت تشکیل می‌شود. دستور جلسه مجمع عمومی فوق‌العاده را کسی که پیشنهاد دعوت آن را نموده تعیین خواهد نمود.

مدیر کل بانک موظف است در ظرف ده روز پس از دریافت تقاضای صاحبان سهام یا شورای عالی و یا هیئت نظارت آگهی دعوت مجمع عمومی را انتشار دهد.

هشتم – آگهی دعوت مجمع عمومی اعم از عادی یا فوق‌العاده باید لااقل پانزده روز و حداکثر بیست و پنج روز قبل از انعقاد مجمع در روزنامه رسمی و یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار منتشر گردد. در آگهی باید محل و ماه و روز و ساعت انعقاد مجمع و همچنین دستور جلسه ذکر شود.

نهم – نمایندگی دولت که دارنده سهام بانک می‌باشد، با سه نفر که توسط هیئت وزیران انتخاب می‌شوند خواهد بود. اعضای شورای عالی و هیئت مدیره بانک و بازرس دولت می‌توانند در مذاکرات مجمع عمومی شرکت نمایند ولی حق رأی نخواهند داشت.

دهم – مدیر کل بانک یا قائم مقام او مجمع عمومی را افتتاح می‌کند و بلافاصله صاحبان سهام حاضر و در مجمع از بین خود یا بین اعضای شورای عالی یک نفر رئیس و یک نفر منشی انتخاب خواهند نمود.

یازدهم – وظایف مجمع عمومی به قرار زیر می‌باشد:

۱. تصمیم درباره گزارش سالیانه بانک و تصویب ترازنامه و حساب سود و زیان پس از شنیدن گزارش هیئت مدیره و هیئت نظارت.

۲. تصمیم راجع به اندوخته‌ها.

۳. تصمیم راجع به هرگونه مسائلی مربوط به عملیات بانک که در دستور جلسه گذاشته شده باشد.

انتخاب مدیر کل بانک و اعضای هیئت مدیره و هیئت نظارت.

دوازدهم – تصمیم‌های مجمع عمومی به اکثریت آرا صاحبان سهام گرفته می‌شود.

سیزدهم – صورت جلسه مذاکرات مجمع عمومی در دفتر مخصوص هیئت ثبت شده و به امضای رئیس و منشی و همچنین رئیس شورای عالی خواهد رسید.

ب – شورای عالی

چهاردهم – شورای عالی از هفت نفر تشکیل می‌شود که این هفت نفر عبارت خواهند بود از وزیر پیشه و هنر و وزیر دارایی و وزیر کشاورزی یا معاونین آنها و چهار نفر[1] به انتخاب مجمع عمومی برای مدت دو سال. تصمیمات شورای عالی با اکثریت آرا گرفته خواهد شد. هیئت مدیره در جلسات شورای عالی حق حضور خواهند داشت.

وظایف شورای عالی به شرح زیر می‌باشد:

۱. تصویب بودجه که به وسیله هیئت مدیره پیشنهاد می‌شود.

۲. تصویب پیشنهادات هیئت مدیره راجع به:

الف – سیاست صنعتی بانک

ب – برنامه بهره‌برداری کارخانجات و معادن

ج – تصویب مسائل مربوط به معاملات خارجی و یا استخدام متخصصین خارجی

---

۱. آقای نصرالدوله اعتمادی، آقای صبا (معاون فعلی وزارت دارایی)، آقای دکتر خشایار، آقای مهندس علی زاهدی

د - تصویب ترازنامه و گزارش هیئت نظارت قبل از تقدیم آن به مجمع عمومی

هـ - تصویب پیشنهادهای هیئت مدیره راجع به فروش و خرید یا سایر عملیات مربوط به اموال غیرمنقول

تبصره - نسبت به فروش اموال غیرمنقول که جزو سرمایه بانک است تصویب‌نامه هیئت وزیران ضروری خواهد بود.

و - تصویب کلیه مشارکت‌های بانک در سرمایه مؤسسات صنعتی و شرکت‌ها و فروش سهام آنها و یا واگذاری این مشارکت‌ها

ز - اتخاذ تصمیم راجع به هرگونه مسائلی که رئیس بانک مطرح می‌نماید.

ح - تصویب آیین‌نامه‌های داخلی بانک

پانزدهم - شورای عالی حق دارد هر نوع اطلاعاتی را که برای انجام وظایف خود راجع به کارهای بانک لازم می‌داند، از مدیر کل بانک بخواهد و به علاوه می‌تواند هر وقت لازم باشد هیئت‌های مشاوری از اشخاصی که خود انتخاب می‌کند تشکیل داده و نظر آنها را بخواهد.

شانزدهم - شورای عالی لااقل یک مرتبه در هر ماه تشکیل می‌شود و به علاوه رئیس شورای عالی یا رئیس بانک می‌تواند هر وقت لازم باشد شورای عالی را برای تشکیل جلسه دعوت نمایند.

ج - مدیر کل

هفدهم - مدیر کل بالاترین مرجع اجرای امور بانک می‌باشد و باید مطابق این اساسنامه امور بانک را اداره نماید. مدیر کل می‌تواند قسمتی از اختیارات خود را به معاونین اداری یا نمایندگان مختاری که تعیین می‌کند محول نماید.

استخدام - انفصال - تنزل و ترفیع کلیه کارمندان بانک و مؤسسات تابعه و به طور کلی تمام کارهای داخلی و اداری بانک در حدود مقررات و بودجه مصوبه شورای عالی با مدیر کل خواهد بود.

هجدهم - مدیرکل بنا به پیشنهاد مجمع عمومی و تصویب هیئت وزیران برای مدت چهار سال انتخاب خواهد شد.

نوزدهم – مدیر کل و معاونین اداری او بایستی ایرانی باشند و در مدت تصدی خود نمی‌توانند هیچ شغل دولتی دیگر داشته و یا به هر عنوان دیگر سهیم یا ذی‌نفع در بنگاه‌های اقتصادی بوده و نمی‌توانند چه مستقیم و چه غیرمستقیم با بانک معامله نمایند و تخلف از این مقررات موجب انفصال دایم از خدمات بانک و تعقیب خواهد بود.

د – هیئت مدیره

بیستم – هیئت مدیره از مدیر کل و سه نفر عضو[1] که توسط مجمع عمومی برای مدت چهار سال انتخاب می‌شوند تشکیل می‌شود.

تبصره – در صورتی که به جهاتی تغییر یکی از اعضای هیئت مدیره قبل از موعد مقرر ضرورت پیدا کند، این تغییر تابع همان تشریفاتی خواهد بود که برای انتخاب آنها پیش‌بینی شده است.

بیست و یکم - به استثنای مواردی که در این اساسنامه پیش‌بینی شده است هیئت مدیره دارای هرگونه اختیار برای اداره کردن امور بانک می‌باشد، به خصوص عهده‌دار انجام امور زیر می‌باشد:

۱. تهیه طرح آیین‌نامه‌ها و پیشنهادهایی که باید به تصویب شورای عالی یا مجمع عمومی برسد.

۲. تهیه بودجه و ترازنامه و گزارش هیئت مدیره برای تقدیم به مجمع عمومی و تعیین دستور جلسه مجمع و تهیه طرح بودجه بانک برای تصویب شورای عالی.

تصمیم‌های هیئت مدیره با موافقت مدیرکل و دو نفر از اعضای هیئت مدیره گرفته می‌شود.

بیست و دوم – اسناد و نامه‌های صادره از بانک با امضای مدیرکل و یکی از اعضای هیئت مدیره خواهد بود.

هیئت مدیره ممکن است به اعضای دیگری اجازه امضا کردن از طرف بانک را بدهد.

---

۱. آقای زرین کفش رئیس هیئت مدیره، آقای مهندس زنگنه مدیر عامل، آقای منصور عضو هیئت مدیره و آقایان مهندس معظمی و دکتر ملک مدنی اعضای علی‌البدل

هـ - هیئت نظارت

بیست و سوم – هیئت نظارت[1] از سه نفر که به وسیله مجمع عمومی برای یک سال انتخاب می‌شوند تشکیل می‌شود.

بیست و چهارم – هیئت نظارت ترازنامه که به وسیله هیئت مدیره برای تقدیم به شورای عالی تهیه شده مطالعه نموده و تمام دفاتر و اسناد مربوطه را نیز بازرسی کرده و گزارش خود را تنظیم می‌نماید که به ضمیمه ترازنامه به شورای عالی و مجمع عمومی تقدیم می‌شود و ضمناً می‌تواند در هر موقع اطلاعات لازم را از هیئت مدیره کسب نموده و در تمام عملیات بانک بازرسی نماید، بدون اینکه این بازرسی مانع جریان کارهای بانک بشود.

بیست و پنجم – شورای عالی حق دارد در هر موقع که لازم بداند به هیئت نظارت مأموریت دهد که یک یا چند مسئله مربوط به امور بانک را بازرسی نموده و گزارش خود را راجع به آن مسئله یا مسائل به شورای عالی تقدیم دارد.

بیست و پنجم مکرر – بازرس دولت[2] عهده‌دار مراقبت در تطبیق عملیات بانک با قوانین و مقررات و رسیدگی به وضع معاملات و حساب‌های خزانه دولت با بانک بوده و موظف است وزارت دارایی را منظماً از جریان امور بانک مستحضر دارد. برای انجام این وظایف می‌تواند هر موقع لازم بداند جهت کسب اطلاعات به هیئت مدیره رجوع نماید.

بازرس دولت و میزان حقوق او برحسب پیشنهاد وزارت دارایی و تصویب هیئت وزرا تعیین می‌شود و با حق رأی مشورتی در شورای عالی و هیئت نظارت حضور خواهد داشت. حقوق بازرس دولت را وزارت دارایی پرداخت می‌نماید.

فصل ششم - ترازنامه و طرز تقسیم منافع

بیست و ششم. دوره عمل بانک در اول فروردین هر سال شروع شده و در آخرین روز اسفند همان سال خاتمه می‌یابد، به استثنا در سال اول تشکیل بانک دوره عمل از تاریخ تأسیس شروع می‌شود.

۱. عبدالرحمن فرامرزی – حمید رهنما – حسن کاویانی

۲. جهانگیر تفضلی

محاسبات بانک در آخرین روز اسفند هر سال بسته شده و ترازنامه آن سال باید لااقل چهل روز قبل از تشکیل مجمع عمومی به هیئت نظارت و ۲۰ روز قبل از تشکیل مجمع عمومی به شورای عالی تقدیم شود.

تصویب ترازنامه به‌وسیله مجمع عمومی به منزله تقاضا برای هیئت مدیره بانک خواهد بود.

حقوق هیئت مدیره و حق‌الزحمه اعضای شورای عالی و هیئت نظارت از طرف مجمع عمومی تعیین می‌شود.

بیست و هفتم. پرداخت منافع قابل تقسیم منتهی در ظرف ده روز از تاریخی که ترازنامه به‌تصویب مجمع عمومی می‌رسد باید انجام پذیرد.

بانک حق دارد منافع قابل تقسیم را به موجب ترازنامه‌هایی که در ضمن سال تهیه می‌کند به اقساط به صاحبان سهام خود بپردازد.

بیست و هشتم. بانک موظف است ترازنامه سالیانه خود را که به تصویب صاحبان سهام رسیده است انتشار دهد.

پیوست ۷. صورت واحدهای صنعتی که تحت اداره بانک صنعتی و معدنی ایران است

کارخانه‌های قند (۸ کارخانه)

کارخانه آبکوه – کارخانه میاندوآب – کارخانه مرودشت – کارخانه کرج – کارخانه شازند – کارخانه شاه‌آباد – کارخانه کهریزک – کارخانه ورامین.

کارخانه‌های ریسندگی و بافندگی (۶ کارخانه)

کارخانه بهشهر – کارخانه حریربافی چالوس – کارخانه شاهی – چیت‌سازی تهران – کارخانه ظفر تبریز – کارخانه گونی‌بافی شاهی.

معادن (۱۱ معدن)

معدن زغال شمشک – معدن زغال زیرآب – معدن مس انارک – معدن مس عباس‌آباد – معدن زغال گلندرود – معدن زغال کاجره و الیکا – معدن زغال چشمه‌گل – معدن خاک سرخ هرمز – معدن زرنیخ زره شوران – معدن منگنز رباط کریم – معدن زغال ابر.

کارخانه‌های برنج (۸ کارخانه)

کارخانه رودسر – کارخانه شهسوار – کارخانه محمودآباد – کارخانه شاهی – کارخانه پهلوی – کارخانه لنگرود – کارخانه نکا – کارخانه بندرگز.

کارخانه‌های پنبه پاک‌کنی (۱۳ کارخانه)

کارخانه بابل – کارخانه بندرگز – کارخانه بهشهر – کارخانه جویبار – کارخانه ساری – کارخانه بابلسر – کارخانه گرمسار – کارخانه کیاکلا – کارخانه جیتو – کارخانه کرمانشاه – کارخانه اصفهان – کارخانه شوشتر – کارخانه سمنان.

کارخانه‌های چایی (۶ کارخانه)

کارخانه لاهیجان – کارخانه بی‌بالان – کارخانه شعیب – کارخانه کلایه - کارخانه قلعه گردن – کارخانه کلارآباد.

کارخانه‌های متفرقه (۱۱ کارخانه)

کارخانه سیمان – کارخانه گلیسیرین و صابون – کارخانه شماره ۵ – کارخانه کربنات و دوسود امین‌آباد – کارخانه آجرنسوز امین‌آباد – کارخانه روغن‌کشی ورامین – کارخانه تصفیه مس – کارخانه گودرون و جوهر نمک – کارخانه کنسرو شاهی – کارخانه کنسرو بندرعباس – کارخانه اشباع تراورس.

پیوست ۸. گزارش هیئت تهیه برنامه اصلاحی و عمرانی کشور به نخست‌وزیر (قوام‌السلطنه)

در این موقع که با توجهات مخصوص جناب اشرف در اجرای تصویبنامه شماره ۹۳۸/۱۲۹ مورخ بیستم فروردین ۱۳۲۵ برنامه‌های هفت ساله عمرانی و اصلاحی کشور تقدیم می‌شود، اجازه می‌خواهد به طور ایجاز به ذکر نکات و مقدماتی چند مبادرت ورزد.

اول – ضرورت تهیه و اجرای برنامه‌های اصلاحی و عمرانی چند ساله

سیر تکامل بشر و پیشرفت تمدن و صنایع و سرعت ارتباطات، به همبستگی امور اقتصادی و اجتماعی ملی و بین‌المللی، مستحیل بودن افراد در جوامع و کشورها در جامعه بزرگ بشری از طرفی دایره مداخلات دولت و سازمان‌های عمومی را در شعب گوناگون فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی توسعه داده و از طرف دیگر هماهنگی بین رشته‌های مختلف امور مالی و بین‌المللی را ایجاب نموده است.

همبستگی‌های مزبور در تمام کشورهای جهان ضرورت نقشه‌ها و برنامه‌های اقتصادی و عمرانی اصلاحی و مالی چند ساله را محسوس ساخته و اولیای امور و زمامداران مسئول را به طرح و اجرای آنها برانگیخته است.

در ایران نیز از چند سال قبل ضرورت این اقدام احساس می‌شده و صاحبان بصیرت و اطلاع لزوم مبادرت به آن را همواره گوشزد می‌کرده‌اند. ولی متأسفانه متصدیان امور توجهی به این امر اساسی نداشته و در مواقعی هم که براثر تذکرات اشخاص مطلع تمایلی به طرح برنامه‌های اقتصادی اظهار شده است، این موضوع در فکر زمامداران وقت دوام و استمراری نداشته و به‌زودی در بوته فراموشی افتاده است.

اینک که نظر صائب و دوربین جناب اشرف به این اقدام مهم حیاتی معطوف گشته علاقه‌مندان به اصلاحات و ترقیات اساسی کشور را رجاء و اثق حاصل است که علی‌رغم مشکلات و موانع موجود در پرتو توجهات آن جناب این آرزوی دیرین به مرحله تحقق و اجرا خواهد رسید.

دوم – اشکالاتی که هیئت تهیه برنامه اصلاحی و عمرانی کشور در انجام مأموریت خود با آنها مواجه بوده است :

به‌طوری که در گزارش مورخ ۵ خرداد به عرض رسیده مشکلات و موانعی در راه تهیه برنامه اصلاحی و عمرانی کشور وجود داشته که اهم آنها به‌قرار ذیل می‌باشد:

الف) فقدان اطلاعات منظم مورد اطمینان و مبانی صحیح آماری در وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی و حال آنکه شرط ضروری تهیه هر برنامه اقتصادی و اصلاحی وجود اطلاعات و آمار دقیق و کامل مربوط به مسائل و شئون مختلف در طی سنوات ممتد و متوالی می‌باشد.

ب) ترلزل روحیه متصدیان و کارمندان ادارات و عدم حسن انضباط و مسئولیت و علاقه به‌کار که ناشی از کمی حقوق نسبت به هزینه سنگین زندگانی و تغییرات و تحولات پی در پی و ثابت نبودن وضع کارمندان دولت می‌باشد و مجموع این علل موجب فلج شدن دستگاه‌های اداری کشور و کندی گردش کار و عدم امکان حصول نتیجه مطلوب از سازمان‌های مزبور گردیده است، به‌نحوی که طرح و اجرای هرگونه برنامه اصلاحی و عمرانی منوط و مشروط به اصلاح قطعی و اساسی دستگاه اداری کشور خواهد بود.

ج) بی‌سابقه بودن موضوع تهیه برنامه‌های چند ساله در وزارتخانه‌ها و آشنا نبودن متصدیان و کارمندان به این گونه افکار و اقدامات.

د) وقت کمی که برای تهیه برنامه هفت ساله اصلاحی و عمرانی تعیین شده بود و عدم امکان فراهم آوردن اطلاعات و مقدمات لازم و مطالعات و بررسی‌های کافی در ظرف مدتی به این کوتاهی در صورتی که در سایر کشورها با وجود آماده بودن وسایل کار برای تهیه برنامه‌های اصلاحی و عمرانی چند ساله معمولاً مدت خیلی بیشتری وقت صرف نموده‌اند.

هـ) مشخص نبودن خط‌مشی و حدودی که هیئت مأمور تهیه برنامه اصلاحی و عمرانی کشور باید در تهیه هریک از برنامه‌ها مورد نظر قرار گیرد.

با وجود مشکلات و نواقص مزبور براثر توجهات خاصی که از طرف آن جناب نسبت به پیشرفت کار هیئت تهیه برنامه مبذول گردید، و در نتیجه جدیت و کوشش اعضای هیئت و عده‌ای از متصدیان و مدیران وزارتخانه‌ها و ادارات هیئت تهیه برنامه موفق شده است، ظرف مدتی کمتر از سه ماه

برنامه‌های اصلاحی و عمرانی نسبتاً جامعی برای امور مربوط به یازده وزارتخانه و پنج اداره کل و سه بانک و دو بنگاه دولتی تهیه و تنظیم نماید.

سوم – کلیت و عمومیت برنامه‌هایی که تهیه شده است:

نظر به اینکه مأموریت هیئت تهیه کردن برنامه اصلاحی و عمرانی کشور به معنی عام بوده برنامه‌هایی که تهیه شده راجع به کلیه شعب فعالیت دولت و تکمیل و تجهیز سازمان‌های مختلف کشور است و شامل امور و اقدامات ذیل می‌باشد :

الف) اقدامات عمرانی و اقتصادی بعضی اخص یعنی برنامه‌های مربوط به‌اموری که مستقیماً مولد ثروت یا دارای درآمد است مانند برنامه‌های آبیاری – دامپروری – توسعه جنگل‌ها – ایجاد کارخانجات – خطوط تلگراف و تلفن – راه‌آهن – حمل و نقل پستی و امثال آنها.

ب) اقدامات اصلاحی و اجتماعی که مستقیم درآمدی ایجاد نمی‌کند ولی انجام آنها به رفاه و آسایش عمومی و ترقی سطح زندگی یا فرهنگ و سلامت و نیروی جسمانی افراد می‌افزاید و در نتیجه قدرت کار و فعالیت اقتصادی افراد و بالأخره قوه تولید کشور را بالا می‌برد و بالمال موجب ازدیاد ثروت عمومی و افزایش درآمد کشور و دولت می‌گردد. مثل اقدامات بهداشتی، فرهنگی، تقویت و اصلاح قوای تأمینیه و قضاییه، عمران و تنظیف و زیبایی شهرها و غیره.

وظیفه هیئت طبق دستوری که داده شده بود، راهنمایی و کمک با وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی در تنظیم برنامه هریک از آنها و تهیه برنامه کل کشور بوده و هیچ‌گونه دخالتی در تشخیص اصلاحات ضروری و غیرضروری و کم و کسر کردن ارقام هزینه نداشته و برفرض هم که چنین وظیفه می‌داشت با نبودن فرصت کافی و وسایل فنی لازم رسیدگی دقیق به ارقام و تفکیک اصلاحات ضروری از غیر آن مقدور نبود. بنابراین به رسیدگی مختصری در هریک از برنامه‌ها و تهیه برنامه کل اکتفا شده و ناگزیر برای استحضار خاطر مبارک نواقصی را که طبعاً در برنامه‌های تقدیمی وجود دارد به‌عرض می‌رساند.

به‌طوری که در مقدمه این گزارش اشاره شده است به‌واسطه آشنا نبودن ادارات به تهیه برنامه و نداشتن اطلاعات و ارقام صحیح برآورد مخارج نمی‌تواند اساس قطعی و صحیحی داشته باشد.

به‌علاوه با فرصتی در حدود سه ماه که یک ماه آن به مصرف تهیه مقدمات کار و آشنا کردن کارمندان وزارتخانه‌ها به‌وظیفه خود و خواستن اطلاعات از شهرستان‌ها رسیده نباید انتظار داشت که برنامهٔ تنظیمی بدون نقص باشد، ولی همین‌قدر می‌توان مدعی شد که در ایران برای اولین بار دستگاه دولت متوجه لزوم داشتن برنامه شده و پایه اولیه آن ولو به‌طور ناقص باشد گذارده شده است و هیئت تهیه برنامه افتخار دارد که در انجام این منظور وظیفه مهمی را انجام داده است.

برای رفع نواقصی که در برنامه‌های تقدیمی وجود دارد و تهیه برنامه قطعی که بتوان به‌موقع اجرا گذارد طریق زیر پیشنهاد می‌شود:

کمیسیونی مرکب از اعضای هیئت تهیه برنامه عمرانی و اصلاحی کشور و چند نفر شاغلین از طرف آن جناب مأموریت خواهد یافت که رقم کل هزینه برنامه‌ها را با توانایی مالی کشور تطبیق نماید و در صورتی که استطاعت مالی کشور کافی برای اجرای تمام برنامه‌ها نباشد طرق تأمین کسر آن را به دولت پیشنهاد و چنانچه دولت از لحاظ عدم استطاعت مالی مصلحت نداند تمام برنامه‌ها اجرا شود، مقرر خواهد داشت کمیسیون هریک از اقدامات مندرج در برنامه‌های تنظیمی را از لحاظ درجه اهمیت و ضرورت مورد بررسی قرار داده و با در نظر گرفتن توانایی مالی دولت و مقدورات کشور امکان تهیه اعتبار برنامه قطعی تهیه و تقدیم نماید. لازم به تذکر نیست که اجرای قسمتی از برنامه که مربوط به عمران و مستقیماً در تولید ثروت عمومی مؤثر است، باید قطعاً به وسیله درآمدهای فوق‌العاده تأمین گردد تا بار آن به دوش یک نسل گذارده نشود ولی آن قسمت از برنامه را که ارتباط با اصلاحات اجتماعی و تکمیل سازمان دارد، بهتر است با وجوهی که در داخله کشور می‌توان تهیه کرد انجام داد.

چنانچه دولت در مقام اجرای برنامه اصلاحی و عمرانی برآید، باید نکات اساسی زیر را مورد توجه مخصوص قرار دهد:

۱) مبارزه با فساد اخلاق کارمندان دولت و تجدیدنظر در سازمان وزارتخانه‌ها. نظر به اینکه قسمت اعظم برنامه عمرانی و اصلاحی باید به‌وسیله کارمندان دولت اجرا شود مادام که معاش این طبقه تأمین نگردد و مشاغل اداری تثبیت نشود و همچنین حس انضباط و مسئولیت و علاقه‌مندی به‌کار در آنها ایجاد نگردد، نمی‌توان دستگاه ثابت و منظم اداری و مسئولی که منظور دولت را از جهت سرعت

کار و امانت در اجرای وظایف محوله تأمین نماید تشکیل داد و از کارمندان فعلی دولت و مأمورین قوه مجریه که از لحاظ فقر و بدبختی و عدم اطمینان به آتیه دارای روحیه متزلزل و دچار یأس و ناامیدی شده‌اند، انتظار صحت عمل و وظیفه‌شناسی داشت.

در این مورد تجدیدنظر در قانون استخدام کشوری به منظور تأمین حداقل معاش کارمندان دولت و تثبیت مقام آنها جزء برنامه وزارت دارایی منظور و طرحی تهیه گردیده است که اجرای آن را باید مقدم بر سایر اصلاحات فوری قرار داد.

به‌علاوه باید با سایر وسایل ممکنه در آشنا کردن کارمندان به وظیفه‌شناسی و مسئولیت در انجام امور محوله اقدام شود.

تجدیدنظر در سازمان وزارتخانه‌ها به منظور ایجاد سازمانی متناسب با اجرای وظایفی که هر وزارتخانه عهده‌دار می‌باشد، به نوبه خود حائز اهمیت زیادی است. انجام این امر تنها راهی است که به‌وسیله آن می‌توان از هرگونه تغییری در سازمان و کادر وزارتخانه‌ها و ادارات که ممکن است با اعمال نظریات و اغراض خصوصی توأم باشد، جلوگیری به عمل آورد و به علاوه نظر دولت را در تشخیص وجود کارمندان زائد و تقلیل آنها تأمین نمود.

۲) نکته دیگر که از نظر اجرای برنامه اصلاحی و عمرانی مهم به نظر می‌رسد مربوط به مقررات اداری و مالی موجود می‌باشد که با نوع کار و توسعه فعالیت کشور به هیچ‌وجه منطبق نیست.

اغلب وزارتخانه‌ها معتقدند که این قبیل مقررات مبهم و غیرمتناسب کارهای فنی و فوری کشور را فلج ساخته و ادامه این وضع مانع از سرعت عمل و حسن جریان امور می‌باشد.

نسبت به این مورد در وزارتخانه‌ها مطالعاتی به عمل آمده و وزارت دارایی نیز در برنامه خود متوجه لزوم این اصلاح شده است.

۳) برای جلوگیری از فرار سرمایه و به‌کار انداختن چرخ‌های اقتصادی و تشویق فعالیت افراد و جلب سرمایه‌های خارجی تعمیم امنیت قضایی شرط اساسی اجرای برنامه عمرانی و اصلاحی کشور به شمار می‌آید.

۴) چون اجرای قسمتی از برنامه‌های تنظیمی از قبیل آبیاری، برق و غیره باید به‌وسیله و با سرمایه‌های افراد منتهی با راهنمایی و کمک دولت انجام گردد. لازم است کمیسیونی که برای تنظیم

برنامه قطعی تشکیل خواهد شد این اصل اساسی را مورد توجه قرار داده و قسمت‌هایی را که به طریق فوق باید اجرا شود از اموری که انجام آن به عهده دولت خواهد بود تفکیک نماید.

در خاتمه اضافه می‌نماید که علی‌رغم افکار بدبین و منفی‌باف که در این کشور هر اقدام اساسی و مدت‌داری را خواب و خیالی بیش نمی‌داند، فکر تهیه برنامه را با وجود مشکلاتی که در راه انجام آن موجود است می‌توان یکی از برجسته‌ترین اقدامات دولت جناب اشرف دانست و اجرای آن را در عداد بزرگ‌ترین خدمت به این آب و خاک که افراد آن سالیان دراز در انتظار اصلاحات اساسی به‌سر برده‌اند، به‌شمار آورد.

پیوست ۹. سازمان و وظایف هیئت عالی برنامه

چون مطالعهٔ برنامه‌ها و اصلاح و تغییر آنها ضروری بود، هیئت وزیران در جلسه ۱۹ مرداد ۱۳۲۵ تصویب نمود برای رسیدگی به برنامه‌های تنظیمی از طرف وزارتخانه‌ها هیئتی به اسم هیئت عالی برنامه تشکیل گردد. سازمان و وظایف آن طبق تصویبنامه شماره ۱۷۴۶۲ به‌شرح زیر تعیین گردید:

ماده اول — این هیئت مرکب خواهد بود از اعضای هیئت تهیه برنامهٔ عمرانی و اصلاحی کشور، دو نفر از بازرگانان، دو نفر از مطلعین در امور کشاورزی، دو نفر از مطلعین در امور فرهنگی و اجتماعی، دو نفر از مطلعین در مسائل بهداشتی و چهارنفر از مهندسین و مطلعین در امور صنایع و معادن و سه نفر از مطلعین امور عمومی و انتظامی و ارتشی کشور که از طرف جناب اشرف آقای نخست‌وزیر انتخاب خواهند شد.

ماده دوم — کلیه وزرا و رئیس بانک ملی ایران و مدیرعامل بانک صنعتی و معدنی به دعوت هیئت و یا در مواردی که شخصاً لازم بدانند در جلسات هیئت شرکت خواهند نمود.

ماده سوم — هیئت تحت ریاست عالیه شخص نخست‌وزیر انجام وظیفه می‌نماید و اداره امور آن به عهده دبیرکل هیئت خواهد بود.

ماده چهارم — وظایف و اختیارات هیئت به‌قرار زیر می‌باشد:

۱. تعیین توانایی مالی کشور در مدت اجرای برنامه.

۲. مطالعه و پیشنهاد طرق تأمین وسایل مالی برای اجرای برنامه از قبیل تهیه وجوه لازم در داخله کشور از راه مالیات — قرضه داخلی و غیره و جلب سرمایه‌های خارجی و دریافت اعتبارات از خارجه به‌هر نحوی که ممکن و مقتضی باشد.

۳. تطبیق ارقام هزینه برنامه با توانایی مالی کشور و اعتبارات ممکن‌الحصول داخلی و خارجی، اصلاح و تغییر برنامه‌ها، کم و کسر کردن اقلام آنها — تشخیص ضرورت و تقدم اجرای هریک با رعایت اصل‌الاهم فالاهم.

۴. تفکیک آن قسمت از برنامه که دولت انجام آن را مستقیماً عهده‌دار می‌شود از کارهایی که ممکن است به کمک و راهنمایی دولت توسط افراد انجام پذیرد.

۵. تهیه طرح قانونی که فعلاً به تصویب هیئت وزیران و بعد به تصویب مجلس شورای ملی خواهد رسید، دایر بر اینکه کلیه اعتبارات مربوط به اجرای برنامه باید صرفاً برای این منظور مصرف و هیچ‌گونه هزینه دیگری از اعتبارات مزبور قابل پرداخت نباشد.

۶. تهیه طرح قانونی برای تشکیل هیئتی جهت نظارت در اجرای برنامه.

۷. مطالعه و پیشنهاد هرگونه اقدامی که برای پیشرفت اجرای برنامه لازم باشد.

ماده پنجم — چون ممکن است بعضی اقدامات و تعهدات دستگاه‌های دولت از لحاظ ارتباطی که با توانایی مالی کشور دارد، در اجرای برنامه مؤثر باشد لذا وزارتخانه‌ها، ادارات، بنگاه‌ها، شرکت‌ها و بانک‌های دولتی مکلفند تا تنظیم برنامه قطعی از این قبیل اقدامات بدون اطلاع و موافقت قبلی هیئت عالی برنامه خودداری نمایند.

ماده ششم — وزارتخانه‌ها — ادارات — بنگاه‌ها — شرکت‌ها و بانک‌های دولتی موظفند هرگونه اطلاعاتی که از طرف هیئت خواسته می‌شود در اسرع اوقات و با نهایت دقت تهیه و در دسترس هیئت بگذارند و همچنین برای ادای توضیحات مربوط به اطلاعات مزبور در صورت تقاضای هیئت نماینده مطلعی بفرستد.

ماده هفتم — وزارت دارایی مکلف است اعتبارات لازم برای هزینه‌های هیئت را طبق بودجه‌ای که از طرف هیئت با موافقت وزیر دارایی تهیه و به تصویب نخست‌وزیر خواهد رسید، تأمین و پرداخت نماید.

ماده هشتم — اداره کل آمار و بررسی‌های وزارت دارایی از حیث انجام وظیفه تابع هیئت عالی برنامه و از حیث سازمان از ادارات تابعه وزارت دارایی می‌باشد.

ماده نهم — آیین‌نامه داخلی هیئت و مقررات مربوط به جریان کارهای آن طبق پیشنهاد هیئت و تصویب نخست‌وزیر به‌موقع اجرا گذارده خواهد شد.

در اولین جلسهٔ هیئت عالی برنامه که در ۵ شهریور ۱۳۲۵ تحت ریاست عالیه جناب اشرف آقای نخست‌وزیر و دبیر کلی آقای دکتر علی امینی در کاخ وزارت خارجه تشکیل گردید آقای هژیر وزیر دارایی و آقای ابتهاج رئیس کل بانک ملی ایران نیز حضور داشتند. ***نام خانوادگی اعضای هیئت عالی برنامه*** به ترتیب حروف الفبا به شرح زیر است:

آقای دکتر آشتیانی	استاد دانشگاه
آقای دکتر حمید آهی	استاد دانشگاه
آقای دکتر ابوالضیاء	رئیس اداره بررسی‌های اقتصادی و مالی بانک ملی ایران
جناب آقای فضل‌الله بهرامی	وزیر سابق پست و تلگراف
آقای دکتر خشایار	معاون سابق وزارت کشاورزی
تیمسار سرلشگر ریاضی	وزیر سابق جنگ
آقای مهندس علی زاهدی	مدیرکل‌سابق وزارت پیشه‌وهنر مستشارفنی بانک‌صنعتی و معدنی
آقای دکتر زنگنه	رئیس دانشکده حقوق
آقای مهندس زیرک‌زاده	مهندس پلی تکنیسین
آقای دکتر سنجابی	استاد دانشگاه
آقای دکتر رضازاده شفق	استاد دانشگاه و نماینده سابق مجلس شورای ملی
جناب آقای دکتر صدیق	وزیر سابق فرهنگ
آقای دکتر صفوی	مدیر کل سابق تبلیغات و انتشارات
جناب آقای احمد حسین عدل	وزیر سابق کشاورزی
جناب آقای محمود فاتح	کفیل سابق وزارت کشاورزی
جناب آقای فهیمی	وزیر سابق دارایی و کشور
آقای مهندس قراگزلو	مشاور فنی بانک صنعتی و معدنی
آقای دکتر کیان	مدیرکل سابق وزارت‌دارایی‌ونماینده سابق مجلس شورای ملی
آقای دکتر محمود کیان	استاد دانشگاه
جناب آقای دکتر سعید مالک	استاد دانشگاه، وزیر سابق بهداری

آقای دکتر مدنی	رئیس اداره آموزش بانک ملی ایران
آقای دکتر مسعود ملکی	مشاور اقتصادی وزارت دارایی
جناب آقای نجم	وزیر سابق خارجه و پیشه و هنر
آقای فتح‌الله نفیسی	مدیر کل سابق وزارت دارایی
آقای عبدالحسین نیک‌پور	رئیس اطاق بازرگانی تهران
آقای منوچهر نیک‌پی	مدیر کل وزارت دارایی
آقای علی وکیلی	نایب رئیس اتاق بازرگانی

صورت کمیسیون‌ها و اعضای هر کمیسیون

کمیسیون بهداری – فرهنگ – دانشگاه :	آقای دکتر آشتیانی - آقای دکتر آهی – آقای دکتر خشاریار – آقای دکتر زنگنه – آقای دکتر شفق – جناب آقای دکتر صدیق – جناب آقای دکتر سعید مالک
کمیسیون کشور – جنگ – خارجه :	جناب آقای فضل‌الله بهرامی- آقای دکتر خشایار- تیمسار سرلشگر ریاضی – آقای دکتر صفوی – جناب آقای فهیم‌الملک – آقای دکترکیان- آقای دکتر مدنی – جناب آقای نجم
کمیسیون کشاورزی – پیشه و هنر :	آقای مهندس علی زاهدی– آقای دکترسنجابی – جناب آقای احمد حسین عدل- جناب آقای فاتح- آقای مهندس قراگزلو – آقای مهندس نفیسی – آقای نیک‌پور –
کمیسیون راه – پست و تلگراف :	تیمسار سرلشگر ریاضی – آقای مهندس زیرک‌زاده – آقای دکتر صفوی
کمیسیون دارایی، بازرگانی و شرکت‌های دولتی :	آقای دکتر ابوالضیاء – آقای دکتر علی امینی – آقای نیک‌پی – آقای وکیلی

پیوست ۱۰. خلاصه متن گزارش شرکت موریسن نودسن

مقدمه

برنامهٔ اصلاحاتی که درست تنظیم شده و قسمت‌های مختلف آن مانند زنجیر به‌هم مرتبط گردیده و چنانچه فعلاً مشاهده می‌شود علاقهٔ ملت ایران پشتیبان آن باشد، می‌تواند در ظرف چند سال از راه اصلاح وضع مالی افراد ملت و به‌واسطهٔ ازدیاد عایدات کشور از طریق وضع مالیات‌های مناسب به محصولات جدید مخارج خود را درآورد.

ما توصیه می‌کنیم که چون ملت ایران فعلاً ملت زراعت پیشه‌ای است باید تا مدتی مساعی عمدهٔ خود را در ازدیاد و حسن اداره محصولات زراعتی مصروف سازد. معهذا باید برای ازدیاد محصولات صنعتی نیز تشویق کافی به‌عمل آید و به‌طور کلی این ازیاد باید به‌طور طبیعی پیش آید، بدین‌معنی که رفاه اقتصادی افراد ملت باید محرک این توسعه و ازدیاد باشد نه آنکه به‌زور و به‌طور غیرطبیعی سعی شود که زراعت و کشاورزی در کشور به صنعت تبدیل شود.

چیزی که در این گزارش ذکر نشده اثر کلی و متراکم مجموع پروژه‌های مختلف توسعه و عمران است. بدیهی است تأثیر کلی این پروژه‌ها خیلی بیش از مجموع تأثیر هر یک از پروژه‌ها می‌باشد.

این برنامه به سرعت توسط یک عدهٔ ده نفری از مهندسین که مدت چهارماه شخصاً در ایران حضور داشته‌اند تهیه شده است. در مواردی که اطلاعات لازم در دسترس نبوده و مهندسین مزبور به تحصیل جمع‌آوری اطلاعات مزبور موفق نشده‌اند (به‌ویژه از حیث جزئیات مربوط به جریان آب رودخانه‌ها و بازرسی و اکتشاف راجع به منابع معدنی تحت‌الارضی) مواظبت دقیق به‌عمل آمده است که توصیه‌ها و پیشنهادهایی که برای ساختمان‌های لازم نبوده‌اند براساس حقایق و اطلاعات صریح و کافی نهاده شود.

بعضی از پروژه‌ها که اجرای آنها هم توصیه شده است، از لحاظ مالی به‌قدری درست و معقول هستند و نتایج فوری و محسوس مادی آنها مسلم است که اگر راهی برای تأمین مالی ایرانیان یا

بیگانگانی که سرمایه خود را در آن پروژه‌ها به‌کار می‌اندازند می‌توان پیدا نمود حتماً سرمایه‌های اشخاص و افراد به این کارها جلب خواهد شد.

بحث کلی راجع به برنامه‌هایی که مورد نیاز می‌باشد

تهیه یک برنامه کامل برای توسعه و عمران یک کشور و بهداشت و فرهنگ تمام جمعیت آن کار بسیار بزرگی است و باید گفت که تهیه تمام آن فوراً و یک مرتبه غیر مقدور است. برنامه باید قابل انعطاف یعنی طوری باشد که بتوان قسمتی را پس از قسمت دیگر به توالی و تدریج و در مراحل مختلف به‌موقع اجرا گذاشت. این گزارش تنها مربوط به قدم‌های اولیه‌ای است که باید در این راه برداشته شود.

انجام همین منظور هم به‌خودی خود کار بزرگ و پردامنه‌ای است. میدان عمل دست نخورده و فرصت اقدام و عمل زیاد است و اشکال تنها در این است که از میان پروژه‌های متعددی که تهیه شده است آنهایی که به‌طور وضوح مرجح بودنشان مسلم باشد، انتخاب نمایند. هدف این گزارش تعیین و تشخیص کارهایی است که برای رفاه و سعادت عدهٔ بیشتری از افراد کشور حداکثر فایده و تأثیر را داشته باشد.

ایران تحت ادارهٔ شاهنشاه فقید از سال ۱۹۲۵ (۱۳۰۴ شمسی) تا زمان استعفای ایشان قدم‌های بزرگی در توسعه و عمران برداشته بود، ولی جنگ این پیشرفت را متوقف ساخت. اینکه دولت ایران می‌خواهد کار احیای ایران و همدوش ساختن کشور با سایر ملل راقیه مجدداً دنبال شود و مردم ایران هم برای این اقدام مهم آماده و مستعد می‌باشند.

ذیلاً شرح اجمالی و مختصری راجع به رئوس مطالب مندرج در این فصل داده می‌شود:

افزایش محصولات کشاورزی

برای اینکه سطح زندگانی به‌طور عموم بالا برود و بخصوص کشاورزان کشور درآمد بیشتری داشته باشند محصولات زراعتی باید افزایش یابد. این ازدیاد از راه‌های زیر حاصل تواند شد:

الف – افزایش محصول اراضی زیرکشت به‌وسیلهٔ اصلاح طرز فلاحت.

ب — جلوگیری از تفریط و اسراف فوق‌العاده‌ای که فعلاً در محصول می‌شود خواه به‌واسطه نبودن وسایل کافی برای انبار نمودن و نگاهداری محصول و خواه به‌واسطهٔ فقدان طرق و شوارع و وسایل ارتباط کافی.

ج — ازدیاد تولید محصول گوشت و پشم و غیره.

د — توسعه اراضی زیر کشت به‌واسطه تهیه وسایل آبیاری اراضی جدید.

هـ - متداول کردن کشت محصولات زراعتی جدید و توسعه زراعت کشت‌های معمول

و — تنظیم و اجرای برنامه معین برای رشوه و کود دادن به خاک.

تهیه آمار کامل در باره منابع طبیعی کشور

این قسمت یکی از مهم‌ترین قسمت‌های برنامهٔ توسعه و عمران کشور بوده و باید شامل عملیات زیر باشد:

نقشه‌برداری تفصیلی از کلیه کشور، ایجاد وسایل ثبت میزان بارش (اعم از برف و باران و غیره) در نقاط متعدد، اندازه‌گیری میزان جریان آب رودخانه‌ها، مطالعه در بارهٔ آب‌های تحت‌الارضی، مطالعه و نقشه‌برداری طبقات‌الارضی در کلیهٔ نواحی و مناطقی که دارای معادن و منابع طبیعی است. مطالعه و تهیه آمار راجع به خاک‌ها و ترکیبات آنها، مطالعه در باره چوب‌ها.

تهیه و تولید نیرو

مصرف سرانه نیروی برق در ایران معادل ۶/۳ کیلووات ساعت در سال است در صورتی که این رقم، در ترکیه ۲۷، لبنان ۴۱، بلغارستان ۴۶، شیلی ۲۸۲ و امریکا ۱۶۲۰ کیلووات ساعت در سال است.

همچنین مصرف برق در تهران از قرار نفری ۳۸ کیلووات ساعت در سال تعیین شده است در صورتی‌که رقم مزبور در مورد اسلامبول ۱۸۰ و در مورد آنکارا ۲۰۶ است.

توصیه شده است که برنامهٔ مخصوصی برای تهیه نیروی برق کافی تنظیم، و به موقع اجرا گذاشته شود.

تهیه سوخت

در باره زغال سنگ به واسطهٔ مخارج زیادی که تولید آن در وضع حاضر دارد توسعه و افزایش مخصوصی در معادن آن توصیه نشده است (مگر در مورد نواحی اطراف مشهد) نکتهٔ مهمی که در گزارش در قسمت تهیه سوخت تازگی دارد، توصیه‌ای است که در خصوص گاز طبیعی معادن نفت جنوب و لزوم استفاده از محصول فعلی آن (که هم‌اکنون در حدود سه میلیون مترمکعب در هر روز می‌باشد) شده است.

صنایع

صنایع مهمی که توسعه آنها توصیه شده عبارت از سیمان و شکر می‌باشد. توصیه ایجاد کارخانه فولادسازی تا موقعی که اطلاعات بیشتری به‌دست نیامده است، سوء خدمتی به ایران خواهد بود.

باید کشت نیشکر در کشور ترویج شده کارخانه‌های قند جدیدی هم برای نیشکر و هم برای چغندر تأسیس گردد و در صورتی که واقعاً برنامه با جدیت و قدرت کافی به موقع اجرا گذاشته شود، هیچ استبعادی نخوهد داشت که ایران حتی به صادر نمودن مقدار قند و شکر نیز موفق گردد. در صورتی که اکنون ۱۲۰۰۰۰ تن مصرف دارد و فقط در مقابل آن ۳۶۰۰۰ تن تولید می‌نماید.

توسعه معادن

به‌طورکلی معادن فعلی در ایران با وسایل و ابزار و آلات ناقص استخراج می‌شود و در نتیجه هزینهٔ استخراج مواد معدنی از میزان معمول در سایر کشورها بیشتر است و در این باب باید اصلاحات کامل به‌عمل آید. به‌علاوه نظر به اینکه دربارهٔ ذخایر کافی ایران اطلاعات مختصری در دست داریم، برای مطالعات و اکتشافات لازم در معادن نیز مخارج زیادی باید بشود و تا تحقیقات کامل صورت نگیرد شروع به استخراج معادن عاقلانه نخواهد بود.

طرح‌ها و پروژه‌های معین

این قسمت از گزارش متضمن صورتی از طرح‌ها و پروژه‌های مختلف می‌باشد که مورد بررسی قرار گرفته است. راجع به هریک شرح مختصری می‌دهد و به‌علاوه تخمین هزینهٔ عملی ساختن و عوائد احتمالی آن را دارد.

هزینهٔ عملی ساختن کلیهٔ پروژه‌ها و طرح‌هایی که در این قسمت صورت داده شده معادل ۱۲۵۰ میلیون دلار می‌باشد (چنانکه بعداً گفته خواهد شد بعضی از آنها انتخاب شده و برنامه‌های ۵۰۰ میلیون و ۲۵۰ میلیون دلاری را تشکیل داده است).

در مورد اغلب این پروژه‌ها اطلاعات و ارقام کمی در دسترس بوده است: نقشه‌ها بد و غیرقابل اعتماد و ارقام درباره میزان نزول برف و باران غیرقابل اطمینان، مقدار حجم آب رودخانه‌ها در مواقع عادی و مواقع طغیان اندازه‌گیری نشده مقدار مواد خام پیش‌بینی و سنجیده نشده، آمارها نه تنها ناقص است بلکه در سنوات اخیر به واسطهٔ جنگ تحریف گردیده و تغییر صورت داده است و میزان مزد کارگر و مواد خام در حال تغییر است و در نتیجه پیش‌بینی دربارهٔ آینده غیرممکن است.

مع‌هذا تحقیقات و بررسی‌های مقدماتی نشان می‌دهد که بسیاری از پروژه‌ها و طرح‌های فرعی به اندازه‌ای لزوم داشته و دارای نتایج مسلم اقتصادی می‌باشد که بدون معطلی اجرای آنها را می‌توان توصیه نمود. در بعضی موارد هم اجرای پروژه‌ها حتمی شمرده شده ولی مطالعات قبلی برای تعیین روش عملی کردن آنها لازم می‌باشد.

ذیلاً بهترین طرح‌ها و پروژه‌هایی که در این قسمت نامبرده شده اشاره می‌گردد:

اداره حفاظت خاک اراضی و آب‌ها و جنگل‌ها و غیره

خاک اراضی و آب و جنگل و ماهی و شکار از منابع طبیعی اصلی می‌باشد ولی در طی قرون متمادی این منابع مورد سوء استفاده و تضییع واقع شده و هم اکنون نیز در معرض تضییع و اسراف می‌باشد.

قرن‌ها قبل قسمت‌های بزرگی از ایران مسلماً پوشیده و اشجار بزرگ و کوچک و بوته و علفزارهای سبز دایمی بوده و این نباتات، از ساییده شدن و از بین رفتن خاک توسط باد و باران و جریان آب، جلوگیری و اراضی قابل زراعت را حفظ می‌نموده است.

خاک حاصل‌خیز را باد و آب رفته و شسته و از بین می‌برد: ***در حوالی زابل یک قریه در حدود چهارصد هکتار از ارضی زراعتی خوب خود را، در ظرف مدتی که اشخاص معاصر به‌خاطر دارند در نتیجه رفته شدن خاک و پیش آمدن شن‌ها، از دست داده است. این شن‌ها از اراضی نیمه بیابانی و خشک متصل به زمین‌های قریه مزبور توسط باد رانده شده مجاری آب و مزارع را پوشانیده است.***

در نزدیکی ملایر و تبریز زراعت دیمی گندم در زمین‌هایی که دارای شیبی تند می‌باشند به‌عمل می‌آید، در این اراضی خاک‌های خوب متدرجاً شسته شده و از بین می‌رود و در نتیجه مقدار محصول خیلی کاهش یافته و به‌تدریج قسمت‌های زیادی از زمین متروک گردیده است.

عدم رعایت اصول صحیح در آبیاری نیز موجب می‌شود که در بسیاری نقاط همه ساله مقداری خاک زراعتی خوب شسته شده و در بعضی نقاط دیگر قلیایی و خراب گردد. در حوالی اصفهان زمینی به مساحت چهار هزار هکتار مقدار کمی محصول می‌دهد، زیرا که طرز آبیاری آن صحیح نیست و بعد کافی زهکشی نشده است.

به‌علاوه خاک در نتیجه عدم رعایت نظم و اصول درست در انتخاب کشت به‌تدریج حاصل‌خیزی خود را نیز از دست می‌دهد. سال‌های متمادی بدون فاصله و نوبت یک نوع محصول می‌کارند و در مقابل هیچ‌گونه کودی هم به زمین نمی‌دهند، درنتیجه مواد آلی خاک مدام رو به کاهش می‌رود.

در جنگل‌ها چنان به سرعت به قطع اشجار می‌پردازند که طبیعت نمی‌تواند در عوض آن دار و درخت برویاند. هزاران جریب اراضی جنگلدار که اشجار آن را قطع نموده‌اند اکنون پوشیده از نوچه‌های تازه‌ای شده است که هیچ قدر و قیمتی ندارد و به علاوه هم اکنون عمل ساییده شدن و از بین رفتن خاک‌های زمین نیز شروع گشته است.

حتی در بعضی نقاط اراضی نزدیک قراء از هرگونه دار و درخت و بوته عاری گردیده و ریشه‌ها و کنده‌های اشجار را نیز برای سوخت کنده و برده‌اند.

آب به واسطهٔ عدم رعایت ترتیب و اصول صحیح در آبیاری ضایع شده و بسیاری از قنوات نیز در نتیجهٔ شسته شدن خاک رو به خرابی و انهدام است.

فقدان قوانین و نظامات کافی برای شکار و ماهیگیری باعث تقلیل صید و حیوانات وحشی می‌گردد.

توصیه می‌شود که دولت ایران فوراً یک مؤسسه‌ای به نام « اداره حفاظت منابع طبیعی» تأسیس نماید. یکی از وظایف اولیه این اداره تهیه و پیشنهاد قوانین و مقررات مخصوص برای حفاظت و نگاهداری منابع طبیعی فوق‌الذکر بوده و البته مسئولیت اجرای آنها نیز به‌عهده این اداره محول خواهد بود.

سپس این اداره باید به تعلیم مردم بپردازد روش و ترتیبات صحیح و قواعدی را که باید پیروی نماید به آنها بیاموزد.

هزینهٔ هفت ساله این پروژه در حدود ۱۲ میلیون دلار برآورد شده است.

جلوگیری از اتلاف محصول و وسایل نگاهداری غله

ایران کشوری است که گندم خواری در آن غلبه دارد و برای میلیون‌ها نفوس آن نان گندم قسمت مهم خوراک روزانه را تشکیل می‌دهد.

چون کشاورزی بسیار ساده و بدوی است محصول زراعت کم است و خسارت و زیانی که به‌واسطهٔ حیوانات جونده (مانند موش و امثال آن) و حشرات و کپک زدن (در اثر رطوبت) وارد می‌شود قسمت عمده‌ای از این مختصر محصول را هم از بین می‌برد بخصوص در دهات که وسایل لازم برای انبار نمودن و حفظ محصولات کشاورزی به‌کلی ناقص است. بدیهی است که حفظ و نگاهداری گندم و جو و برنج به همان اندازه اهمیت دارد که کشت و تولید آن و در صورتی که وسایل کامل برای محافظت و انبار نمودن غله فراهم گردد از ضایعه‌ای بالغ بر لااقل ۱۵ درصد محصول سالیانه (که بدون این وسایل از بین رفته و تلف می‌شود) جلوگیری خواهد شد.

بلافاصله قبل از جنگ دولت ایران شروع به اجرای طرحی برای تهیه وسایل لازم برای پاک کردن و انبار نمودن و آسیا کردن غله در شهرهای مهم و مراکز نواحی غله‌خیز نمود و در تهران و اصفهان و تبریز سه دستگاه سیلو ساخته شده و کاملاً دائر گردید. در اهواز و مشهد و کرمانشاه و شیراز نیز بنای سیلو و انبارهای غله ساخته شده ولی چون ماشین‌آلات لازم نصب نگردیده نمی‌توان از آنها استفاده نمود. ظرفیت سیلوهایی که فعلاً در کشور دائر گردیده، فقط ۹۲۰۰۰ تن یا در حدود پنج درصد محصول کشور است و مجموع ظرفیت هفت دستگاه (در صورتی که همگی دائر شوند) روی‌هم رفته ۱۷۰۰۰۰ تن خواهد بود که قدری کمتر از عشر محصول غله کشور و تقریباً ۴۰ درصد مصرف اهالی شهرنشین کشور می‌باشد.

سیلو بهترین وسیله برای انبار نمودن و زیر و رو کردن و نگاهداری غله می‌باشد و مال‌اندیشی و احتیاط هم مستلزم این است که مقدار متنابهی غله (علاوه بر میزان مصرف عادی) همواره در سیلوها ذخیره شود.

توصیه می‌شود که علاوه بر تکمیل دستگاه‌های فوق در بعضی از شهرهای متوسط دستگاه‌های لازم برای پاک کردن غله به ضمیمه انبارهایی به ظرفیت ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ تن تأسیس و دائر شده و میزان ظرفیت انبارهای غله تا حدود ۳۷۰۰۰۰ تن رسانیده شود صرفه‌جویی که در نتیجه این انبارها حاصل خواهد شد تقریباً سه میلیون دلار در سال خواهد بود. هزینه هفت ساله این طرح در حدود ۲۰ میلیون دلار برآورد شده است.

اصلاح سبک کشاورزی و ایجاد باغ‌های نمونه — در ایران فعلاً ۳۹ باب مؤسسه تحت این عنوان یعنی باغ نمونه یا آزمایشگاه کشاورزی وجود دارد، ولی بسیاری از آنها خیلی کوچک می‌باشد زیرا که مجموع مساحت کلیه مزارع نمونه ۴۸۰ هکتار است.

اطلاعات و جزئیاتی که بایست در نتیجه مطالعه و تتبعات و آزمایش‌های کافی در این باغ‌ها تحصیل و فراهم شده باشد، از نظر عملی چنانکه باید و شاید کافی نبوده موجب تأسف است.

موضوع مطالعات و تحقیقات کشاورزی در واقع مهم‌ترین و بزرگ‌ترین احتیاج طویل‌المده فلاحتی ایران است. یگانه طریق برای کشف بسیاری از حقایق و اطلاعات اساسی و اصلی در زراعت همانا تحقیق و آزمایش می‌باشد و تا این‌گونه تحقیق به‌عمل نیاید اتخاذ تصمیم در هر مورد فقط از روی حدس بوده و نمی‌توان بدان اطمینان داشت. اشتباهات زیادی روی می‌دهد و مساعی و اوقات مهمی ضایع می‌گردد.

کشورهایی که بیش از همه در کشاورزی پیشرفت حاصل نموده‌اند ممالکی می‌باشند که در بودجهٔ خود مبالغ زیادتری به‌کار تحقیقات و آزمایش‌های کشاورزی تخصیص داده‌اند. لذا اگر ایران نیز بخواهد به موفقیت و پیشرفتی در کشاورزی نایل گردد لازم است قبلاً مساعی و مجاهدات لازم در این زمینه معمول دارد.

باید سازمان مرکزی مطالعه و تحقیق و آزمایشگاه‌های ایران اصلاح و تجدید شود. به‌علاوه باید اولاً سه باب آزمایشگاه یا ایستگاه فلاحتی بزرگ تأسیس شود که هر کدام اقلاً ۱۰۰ هکتار زمین با

آب لازم داشته باشد این مراکز باید در نقاط مناسبی مطابق مقتضیات بوده و برای انواع و اقسام کشت و محصولات مختلفی که در ایران یافت می‌شود از آنها استفاده شود. اهواز و تهران و لاهیجان سه نقطه مناسبی است که برای این کار توصیه می‌شود.

ثانیاً دوازده ایستگاه جزء یا باغ‌های نمونه کوچک ایجاد شود و محل هریک از آنها طوری انتخاب شود که از هر کدام برای مقاصد مخصوصی استفاده بتوان نمونه مثلاً از یکی برای دیم‌کاری از دیگری برای شالی‌کاری یا برای چای‌کاری و یا میوه‌های گرمسیری مخصوص مناطق حاره و غیره در هریک استان‌های کشور باید لااقل یک ایستگاه یا آزمایشگاه تأسیس شود.

ثالثاً در هر شهرستان یکی الی سه جا برای تأسیس مزرعه یا نمایشگاه کشاورزی انتخاب شود و در این مزارع تحت نظر و مراقبت فنی رؤسای باغ‌های نمونه یا ایستگاه‌های جزء با پرداخت وجه به چند نفر کشاورز و تهیه ابزار و لوازم مورد احتیاج آنها به تولید محصولات مخصوصی مبادرت بشود.

در هریک از سه آزمایشگاه کشاورزی بزرگ باید عملیات ذیل مورد آزمایش و تمرین قرار گیرد:

پرورش اغنام و احشام، تبدیل و تغییر کشت برای تنوع، انتخاب بهترین نباتات از بین انواع و اقسام مختلف، طریقه جلوگیری و دفع آفات و امراض حیوانی و نباتی، بهترین اسلوب برای آماده نمودن زمین برای کشت و تهیه تخمدان، آزمایش‌های فنی برای تعیین حاصل‌خیزی و قوت خاک، آزمایش محصولات و کشت‌های تازه و زراعت‌هایی که در عوض کشت خشخاش و تهیه تریاک می‌توان معمول و مرسوم نمود.

نتایجی که در آزمایشگاه‌های فلاحتی به دست می‌آید باید طبع و منتشر و در دسترس عامه گذاشته شود.

هزینه هفت ساله این طرح در حدود ۸ میلیون دلار برآورد شده است.

آبیاری جزیره شوشتر و ایجاد زراعت نیشکر

محل این طرح در کنار رود کارون در ۷۵ کیلومتری شمال اهواز در جزیره‌ای واقع شده است که از انشعاب رود کارون به دو شعبه و پیوستن مجدد آنها پیدا شده است این جزیره به نام «میان آب شوشتر» معروف و روی هم رفته در حدود چهار هزار هکتار مساحت دارد.

سالیانی قبل خواسته‌اند تا حدی آبی را که به رودخانه کرکر (شعبه شرقی) می‌ریزد تحت کنترل و اختیار در آورده و آب بیشتری برای چرخاندن آسیاها برگردانند و برای این منظور سدی روی رودخانه شطیت (شعبه غربی) در حوالی یک کیلومتر یا بیشتر از نقطه انشعاب کارون ساخته بودند.

به علاوه به وسیلهٔ این سد آب رودخانه برای آبیاری تقریباً کلیه جزیره شوشتر به مصرف می‌رسید:

آب به‌وسیلهٔ دو تونل (که از زیر قسمتی از شهر شوشتر عبور می‌نمود) به مجرای اصلی یا نهر بزرگی می‌ریخت که در تمام طول جزیره امتداد داشت. این طرح موفقیت و پیشرفت حاصل نمود و شوشتر در نتیجهٔ آن آبادتر و شهری شده بود با ۶۰۰۰۰ تن جمعیت.

تقریباً یک صد سال قبل سد اصلی خراب شد و قسمت وسط بنا را تماماً آب برد. از آن زمان جزیره شوشتر متدرجاً رو به خرابی نهاد و جمعیت آن به میزان فعلی (که در حدود ۲۶۰۰۰ تن برآورد می‌شود) رسید.

جزیره شوشتر یکی از مهم‌ترین نواحی زراعتی خوزستان است. خاک این ناحیه حاصل‌خیز و پرعمق و آب و هوای آن هم برای محصولات صیفی و هم برای محصولات شتوی مناسب می‌باشد. به‌علاوه این ناحیه مخصوصاً برای کشت نیشکر مستعد است و در آن می‌توان برای تهیه شکر تمام کشور نیشکر زراعت و تولید نمود.

برای آبیاری این ناحیه باید یک بند جدید با بتون در نزدیکی محل همان سد قدیمی ساخته شود. ارتفاع این بند تقریباً ۹ متر و طول آن در قسمت فوقانی در حدود ۷۵۰ متر خواهد بود. تونل‌هایی که فعلاً در کنار رودخانه و در صخره‌های شنی از قدیم موجود است، باید تعمیر شود تا آب را به مجرای اصلی که فعلاً موجود و در تمام طول جزیره کشیده شده است برساند. به‌علاوه لازم خواهد بود که در جزیرهٔ شوشتر یک رشته مجاری و جوی‌های لازم برای آبیاری چهار هزار هکتار زمین قابل کشت احداث گردد.

پروژهٔ آبیاری جزیرهٔ شوشتر علاوه بر ساختمان قسمت‌های فوق شامل ایجاد تدریجی زراعت نیشکر و ساختمان ده باب کارخانه قند نیشکر در آن ناحیه می‌باشد که هزینه‌های هفت ساله آن در حدود ۳۶ میلیون دلار برآورد گردیده است.

پس از اجرا و تکمیل این طرح احتیاجات ایران از حیث قند و شکر کاملاً مرتفع شده و حتی در موقعیتی خواهد بود که به جای وارد کردن مقدار زیادی قند و شکر صادراتی نیز از این کالا پیدا نماید.

آبیاری حوضه کرخه

محل این پروژه در ساحل چپ رود کرخه در نزدیکی حمیدیه می‌باشد. این نقطه به فاصلهٔ ۵۰ کیلومتر در شمال غربی اهواز واقع گردیده است. در اینجا رود کرخه در یک جلگه پهن و وسیعی جریان دارد و اظهار عقیده می‌شود که اراضی حاصل‌خیز این منطقه به اندازه‌ای است که از تمام منابع موجود آب می‌تواند استفاده نماید.

این ناحیه به طور کلی فعلاً متروک است و آبیاری نمی‌گردد، ولی آثار سیستم آبیاری قدیمی در بعضی نقاط آن یافت می‌شود.

این ناحیه برای تولید خیلی از محصولات استعداد دارد و ممکن است در آنجا برنج و چغندر قند و نیشکر و میوه‌جات و سبزیجات را عمل آورد. زراعت شبدر و اسپرس و سایر نباتات علوفه‌ای هم باید در این ناحیه خوب عمل بکند و مثلاً ممکن است محصول اسپرس را در این ناحیه از ۶ تا ۸ مرتبه در سال درو نمود. زراعت پنبه هم در اینجا نتیجهٔ خوبی خواهد داد.

هرگاه صرف تمام آب کرخه برای آبیاری میسر می‌شد ممکن بود در حدود ۵۷۰۰۰ هکتار اراضی را آبیاری نمود، ولی چون در انتهای کرخه حقابه‌هایی برای دیگران وجود دارد، فقط پنجاه درصد از آب این رودخانه ممکن است برگردانیده شود که با آن ۲۸۰۰۰ هکتار زمین را می‌توان مشروب نمود.

در قسمت علیای رودخانه و به فاصله ۱۶ کیلومتر از حمیدیه یک برجستگی از سنگ‌های شنی در سرتاسر عرض رودخانه وجود دارد که تشکیل آبشارهایی به ارتفاع یک متر می‌دهد. به نظر ما این برجستگی یک پایه و شالودهٔ محکمی برای بنا نهادن سدی خواهد بود که در نتیجه سطح آب سه متر و نیم بالا بیاید.

هزینه این پروژه که در مدت سه سال تکمیل می‌گردد، در حدود $5\frac{1}{2}$ میلیون دلار برآورد گردیده است.

آبیاری حوضهٔ کر (مرودشت)

محل این پروژه در مرودشت فارس (شمال شرقی شیراز) در امتداد رود کر خواهد بود.

مرودشت عبارت از جلگهٔ وسیعی است که در حدود ۸۰ کیلومتر در امتداد رود کر منبسط گردیده و روی‌هم رفته در حدود ۱۱۰۰ کیلومتر مربع مساحت دارد. این دشت مهد تمدن ایران باستان می‌باشد که چندین هزار سال پیش در تخت‌جمشید (پرسپولیس) تمرکز یافته بود.

آثار و شواهدی موجود است که هفت سد در روی رودخانه کر وجود داشته و قسمت اعظم اراضی مرودشت را مشروب می‌نموده است. جمعیت این منطقه به احتمال قوی در آن ایام چندین میلیون نفر بوده و حال اینکه در زمان حاضر شاید جمعیت تمام این ناحیه به انضمام شهر شیراز کمتر از ۲۵۰۰۰۰ نفر باشد.

هزاران جریب اراضی مرغوب که سابقاً به وسیله رودخانه کر مشروب می‌شد، فعلاً تبدیل به صحرا گردیده است. عجالتاً مقدار خیلی کمی از ۵۰۰۰۰۰ جریب زمینی که قابل آبیاری می‌باشد، زراعت می‌شود.

به‌طور خلاصه اولین چیز مورد احتیاج این ناحیه یک منبع آبی می‌باشد که بتوان همه ساله با اطمینان کامل از آن استفاده آبیاری نمود.

پیشنهاد می‌شود که سد و بندی برای ذخیره آب (به ارتفاع ۵۰ و طول ۷۰۰ متر) در محل موسوم به درودزان و همچنین مخزنی برای نگاهداری تعادل کانال‌ها در محل موسوم به میان قلعه ایجاد گردد. سد دیگری هم بزای انحراف آب رودخانه کر بایستی ساخته شود. علاوه براین کانال مهم و چند نهر فرعی بایستی حفر شود تا برای آبیاری ۲۵۰۰۰۰ جریب از بهترین اراضی مرودشت بتوان از آن استفاده نمود.

هزینه‌های شش ساله این پروژه در حدود ۱۸ میلیون دلار برآورد گردیده است.

توسعه صنعت چای

مصرف سالیانه چای در ایران در حدود ۱۰۰۰۰ تن می‌باشد. اکنون ۶۰۰۰ هکتار از اراضی ایران چای‌کاری می‌شود که محصول سالیانه آن ۴۰۰۰ تن می‌باشد.

اکنون برای خشکانیدن و بسته‌بندی چای ۹ کارخانه وجود دارد که در همان ناحیه چای‌کاری یعنی در صفحات شمالی ایران مشغول کار است.

منطقه‌ای که بین شهرهای رامسر و آستارا و بین کوه‌ها و دریای خزر واقع گردیده و کاملاً مناسب و مستعد برای چای‌کاری است. به‌طوری که برآورد گردیده در این منطقه ۸۰۰۰ هکتار زمین مستعد موجود است که برای چای‌کاری آماده می‌باشد.

با ایجاد زراعت چای در این اراضی و تأسیس کارخانه‌هایی برای تهیه چای کسر مصرف داخلی کشور تأمین می‌گردد. هزینه‌های این پروژه در حدود ۸ میلیون دلار برآورد شده است.

برنامه بهداشت عمومی

یکی از کمیسیون‌های فرعی هیئت عالی برنامه در باره بهداشت عمومی برنامه مفصل و دقیقی تهیه نموده است که از هر جهت مورد قبول می‌باشد. عملیات این برنامه به سه مرحله تقسیم گردیده است:

الف) جلوگیری از سرایت و انتشار امراض

ب) تربیت نمودن کارمندان فنی برای مؤسسات بهداشتی

ج) معالجه امراض

برای تحقق یافتن این سه مرحله بدیهی است ساختمان ابنیه و تهیه سایر لوازم و اسباب کار نهایت درجه لزوم را دارا می‌باشد.

برنامه ساختمانی در مرحله اول یعنی جلوگیری از سرایت و انتشار امراض عبارت است از: اولاً ساختمان مراکز صحی که به چهار دسته تقسیم شده و جمعاً عبارت از ۱۰۶۰ مرکز است (۷۸۰ مرکز درجه چهار، ۲۶۰ مرکز درجه سه، ۱۰ مرکز درجه دو، ۱۰ مرکز درجه یک) که باید به نسبت جمعیت و به‌طور متساوی در تمام کشور پخش شود (اگر جمعیت کشور را ۱۵ میلیون نفر بگیریم به هر ۱۴۰۰۰ نفری یک مرکز صحی یا درمانگاه می‌رسد).

ثانیاً ساختمان یک لابراتوار مرکزی و یک اداره کل در تهران که شعب ولایات را اداره نماید. به‌علاوه ایستگاه‌های قرنطینه در سرحدات در مرخله دوم برای دائر کردن مراکز صحی مزبور باید عده زیادی کارمند فنی تربیت شوند و برای این کار هم مدارس و اسباب کار لازم می‌باشد.

مرحله سوم که عبارت از معالجه امراض است، مستلزم ساختن و نگاهداری یک رشته بیمارستان‌ها می‌باشد.

مخارج عملی ساختن کلیه قسمت‌های برنامه بهداشت عمومی در ظرف مدت هفت سال در حدود ۵۴۰ میلیون دلار خواهد بود. با اینکه در صورت سرشکن شدن این مبلغ به هر فردی از افراد کشور ۳۶ دلار می‌رسد و با وجود اینکه رسانیدن طبیب و دوا به کلیه افراد کشور شدیداً مورد لزوم می‌باشد، معهذا مبلغ مذکور در فوق با در نظر گرفتن تناسب آن در این گزارش خیلی زیاد به‌نظر می‌رسد. و بنابراین لازم می‌آید که آن قسمت‌هایی از برنامه بهداشت برای اجرا برگزیده شود که ارزش آنی و فوقی داشته باشد.

هزینه‌هایی که در برنامه‌های ۵۰۰ و ۲۵۰ میلیون دلاری به این پروژه تخصیص داده شده در حدود ۴۸ میلیون دلار می‌باشد.

خطوط آهن شاهرود به مشهد و میانه به تبریز

ساختمان راه‌آهن سرتاسری ایران در واقع در حدود سال ۱۹۲۸ (۱۳۰۷ شمسی) از طرف دولت شروع گردیده و تکمیل آن از بندر شاه تا بندر شاهپور ده سال به طول انجامیده است. ساختمان خطوط فرعی از تهران به تبریز و مشهد و از قم به یزد در سال ۱۹۳۸ (۱۳۱۷ شمسی) آغاز گردیده ولی به واسطه شروع جنگ جهانی به اتمام نرسیده است.

طول خط آهنی که قرار است بین شاهرود و مشهد ساخته شود ۴۹۷ کیلومتر می‌باشد. این خط در امتداد راه شوسه بین این دو شهر سیر نمی‌کند، بلکه بیشتر به طرف دره‌های شمالی متمایل می‌گردد. به‌طور کلی راه‌آهن از نواحی کوهستانی و بیابان‌هایی که هنوز دست نخورده است خواهد گذشت، ولی اطراف مشهد (که ۲۵۰۰۰۰ نفر جمعیت دارد) یک ناحیه مهم فلاحتی است که دارای استعداد فراوانی می‌باشد.

خط مذکور از تهران تا مشهد کاملاً علامت‌گذاری شده و مسیر آن معلوم گردیده و حتی راه‌آهن از تهران تا شاهرود به اتمام رسیده است.

هزینه تکمیل این خط (که در چهار سال به اتمام خواهد رسید) درحدود ۱۸ میلیون دلار برآورده گردیده است.

راه‌آهنی که قرار است از میانه تا تبریز ساخته شود به‌طور ۳۹۸ کیلومتر می‌باشد. این خط از میانه شروع می‌شود و سپس به سمت مغرب متوجه گردیده و به‌مراغه می‌رسد و از این شهر در امتداد قسمت شرقی دریاچه رضاییه سیر نموده، وارد تبریز که جمعیت آن ۲۱۴۰۰۰ نفر و مرکز استان آذربایجان است می‌شود: این استان از حیث استعداد کشاورزی در درجه اول واقع گردیده است و یک پنجم جمعیت کل کشور را دارا می‌باشد.

راه‌آهن تا میانه کاملاً ساخته شده ولی به‌واسطه جنگ جهانی عملیات در این شهر متوقف مانده است.

هزینه تکمیل این راه (که در پنج سال باتمام خواهد رسید) در حدود ۲۵ میلیون دلار تخمین شده است.

در قسمت خطوط آهن علاوه بر دو پروژه مذکور پروژه‌هایی هم برای خطوط آهن شهرهای قم به اصفهان (۳/۷ میلیون دلار) اصفهان به شیراز (۶/۶ میلیون دلار) شیراز به بوشهر (۷/۷ میلیون دلار) اصفهان به چالانچولان (۵ میلیون دلار) رشت به شاهی (۴/۶ میلیون دلار) کرمانشاه به تبریز (۳/۹ میلیون دلار) و بعضی خطوط فرعی دیگر توصیه شده است.

تولید برق برای شهرها

در ایران چهل و چهار شهر که جمعیت هر یک ۲۰۰۰۰ تن یا بیشتر است موجود می‌باشد و جمعیت این شهرها تقریباً ۲۰ درصد جمعیت کل کشور را تشکیل می‌دهد. لازم است هرچه زودتر برای این شهرها نیروی برق تهیه گردد.

در کشور ایران فعلاً قسمت‌هایی که بتوان از آن مقدار زیادی نیروی برق از آب گرفت موجود نبوده و شاید تا چندی بعد هم وسایل لازم (یعنی سدبندی برای ایجاد آبشار) فراهم نشود تا اینکه موضوع رودخانه‌های کشور از حیث استفاده‌ای که ممکن است در تولید برق از آنها نمود کاملاً مورد بررسی و دقت واقع گشته و مسائل مربوطه تجزیه و حل شود.

زغال سنگ زیاد موجود نیست ولی نفت فراوان می‌باشد و گازهای طبیعی اضافی که در معادن نفت از چاه‌ها به دست می‌آید، باید مورد استفاده قرار گیرد.

بنابراین ظاهراً برای هر شهر باید مرکز تولید برق جداگانه و مخصوصی پیش‌بینی و تهیه شود. در کارخانه‌هایی که بیش از ۱۰۰۰ کیلو وات ظرفیت داشته باشد، قوه محرکه را توربین بخار باید تشکیل دهد که سوخت آن یا نفت خواهد بود یا گاز طبیعی.

برای ایجاد نیروی برق به وسیله بخار در ۴۴ شهر مخارجی به مبلغ ۱۳۵ میلیون دلار برآورد گردیده است و نیروی برق حاصل در سال عبارت از ۵۲۵ میلیون کیلووات خواهد بود. به موجب این برنامه مثلاً تهران از حیث تولید نیروی برق ۴۰۰۰۰ کیلووات افزایش پیدا خواهد نمود و حال آنکه فعلاً در حدود ۱۰۰۰۰ کیلووات برق تولید می‌شود و به‌علاوه برای جاهای کوچک‌تر در برنامه پیش‌بینی گردیده است که در حدود بیست موتور دیزل خریداری شود و قوه تولید اینها از ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ کیلووات خواهد بود.

تمام هزینه‌های این پروژه در برنامه پانصد میلیون دلاری وارد نشده و فقط ۶۹ میلیون دلار برای تولید نیروی برق تخصیص داده شده است.

لوله‌کشی نفت و گاز طبیعی

فعلاً نفت از محل معادن آن واقع در جنوب ایران به تهران و شهرهای دیگر به وسیله راه‌آهن و یا اتومبیل‌های بارکش و غیره حمل می‌گردد، در صورتی که یک خط لوله وسیله و طریقه ارزان‌تری برای انتقال مواد نفتی خواهد بود.

در این زمینه سه طرح پیشنهاد شده است: دو طرح راجع به دو رشته لوله نفت از اهواز به تهران و از چالانچولان به اصفهان و به‌علاوه یک طرح برای ایجاد پالایشگاه‌های گاز طبیعی و لوله‌کشی‌های آن. مخارج عملی ساختن پروژه گاز طبیعی تقریباً ۷۰ میلیون دلار خواهد بود.

در صورتی که پروژه گاز طبیعی عملی نگردد، در گزارش توصیه شده است که طرح انتقال دادن نفت سوختنی به‌وسیله لوله‌ها اجرا شود. مخارج اتمام این طرح ۴۸ میلیون دلار می‌باشد و خود شامل دو رشته لوله‌کشی خواهد بود: یکی برای انتقال نفت سیاه که مدت شش ماه از سال مورد استفاده خواهد بود و دیگری برای انتقال دادن مواد سبک‌تر که در تمام مدت سال کار خواهد کرد.

توسعه کارخانه‌های سیمان و قند

سیمان معروف به « سیمان پورتلند» برای غالب صنایع حائز اهمیت اساسی است زیرا که در همه نوع ساختمان لزوم پیدا می‌کند. در ایران فقط یک کارخانه سیمان‌سازی موجود است که در تهران واقع شده و در حدود ۲۳۰ تن در هر روز محصول دارد و در نتیجه میزان تقاضا برعرضه فزونی دارد. شرکت نفت ایران و انگلیس به تنهایی برای مصارف خود در حدود ۵۰۰۰۰ تن در سال وارد می‌نماید. البته می‌توان انتظار داشت که میزان تقاضا برای سیمان تدریجاً رو به افزایش رود، بخصوص در صورتی که یک برنامه عمران و توسعه اقتصادی در تمام کشور به موقع اجرا گذاشته شود. هرگاه سیمان در نقاطی که اکنون فراوان نیست تهیه و موجود گردد، می‌توان انتظار داشت که نواحی مزبور هم مقدار زیادی مصرف بنماید.

مواد خام لازم برای سیمان در بسیاری از نقاط ایران یافت می‌شود و باید کارخانه سیمان در چند نقطه کشور که دارای جمعیت بیشتری است تأسیس شود و در این گزارش کارخانه‌های سیمان برای مشهد و تبریز و رشت و اصفهان و شیراز و حدود شوشتر توصیه و توسعه کارخانه فعلی تهران نیز پیشنهاد شده است.

مقدار محصول سالیانه کارخانه‌های فوق ۴۸۳۰۰۰ تن و مبلغ کل سرمایه‌ای که باید برای تأسیس آنها صرف شود، بالغ بر ۲۲ میلیون دلار خواهد بود.

توسعه کارخانجات قند چغندر در جای دیگری از این گزارش توصیه و پیشنهادهایی برای نیشکرکاری و تأسیس کارخانه قند نیشکر داده شده است.

توصیه می‌شود که به‌وسیله اقدامات ذیل وسایل بیشتری برای تهیه قند چغندر هم فراهم گردد:

الف) کارخانه‌های فعلی تعمیر و تکمیل شود.

ب) سه باب کارخانه دیگر در تبریز و رضائیه و مشهد تأسیس شود که هریک دارای ظرفیت ۵۰۰۰ تن محصول در سال باشد.

هزینه‌های این پروژه (که در سه سال تکمیل خواهد شد) در حدود ۱۰ میلیون دلار تخمین گردیده است.

به‌علاوه در قسمت صنایع به سود اداره کارخانه‌های دولتی بخصوص کارخانه‌های نساجی اشاره شده و تذکر داده شده است که در صورت حسن اداره این کارخانه‌ها می‌توانند تا ۶۰ میلیون متر قماش نخی (۶۰٪ مصرف کشور) تولید نمایند. پیشنهادهایی برای اصلاح این کارخانه‌ها داده شده و اشاره گردیده است که تا از کارخانه‌های موجود استفاده نشود توسعه صنعت نساجی پنبه صلاح نمی‌باشد.

برنامه فرهنگی

موضوع فرهنگ به طور اختصار مورد بحث قرار گرفته است و موضوعاتی که در آن بحث شده عبارت است از هدف‌های اساسی، سازمان، دبستان‌ها، دبیرستان‌ها، دانشسراها، دانشگاه تهران و اعزام محصل به خارجه.

در گزارش قید شده است که موقعی که پیشنهادهای ما برای تأسیس مدارس مذکور در فوق عملی گردد، مخارج نگاهداری آنها در سال در حدود ۳۰ میلیون دلار خواهد بود.

برنامه ساختمانی که برای مدت هفت سال تنظیم گردیده، مجموع مخارج ریالی آن معادل با ۳۳۱۵ میلیون و مخارج خارجی آن به دلار ۲۴ میلیون می‌باشد. ولی در برنامه پانصد میلیون دلاری فقط ۳۵ میلیون دلار به فرهنگ تخصیص داده شده است.

انتخاب و بحث در طرح‌ها

این قسمت از گزارش شامل توصیه‌های مشخص و معینی برای اجرای برنامه توسعه و عمران می‌باشد که در واقع علت غایی این گزارش است. در بخش چهارم گزارش طرح‌ها و پروژه‌های زیادی صورت داده شده و توصیه گردیده است ولی ما از میان آنها بعضی از پروژه‌ها و برنامه‌های فرعی را برای اجرا برگزیده‌ایم و علت این انتخاب را هم در گزارش ذکر نموده‌ایم.

در گزارش به دو نکته ذیل اشاره شده است:

الف) در اجرای برنامه توسعه و عمران باید از حیث مناطق جغرافیایی و تقسیم این نقاط مختلف کشور رعایت تعادل بشود و به علاوه مخارج به نسبت‌های صحیح بین شعب مختلف کشاورزی، بهداشت عمومی، ارتباطات و صنعت تقسیم شده باشد.

ب) برحسب تقاضای دولت ایران دو برنامه تنظیم شده است که به میل خود می‌توانند هریک را به موقع اجرا بگذارند. مخارج عملی ساختن یکی از این دو برنامه ۵۰۰ میلیون دلار و دیگری هم ۲۵۰ میلیون دلار خواهد بود. ولی از حیث مدت اجرا بین این دو برنامه تفاوتی نیست و هریک را دولت ایران بخواهد انتخاب بکند باید در ظرف مدت مقرر عملی گردد.

اما درباره برنامه پانصد میلیون دلاری باید تذکر داد که سهمیه صنایع و کارخانه‌ها خیلی کم تعیین گردیده است. ولی هرگاه صنعت را به معنی اعم بگیریم باید سهمیه‌ای که برای ایجاد نیروی برق و ساختمان دستگاه توزیع گاز طبیعی منظور گردیده، جزء سهمیه صنایع محسوب گردد زیرا که این دو طرح تأثیر هیجان‌انگیزی در صنعت خواهد داشت.

اما درباره کشاورزی خاطر نشان گردیده است که مبلغ ۶۵ میلیون دلار برای اصلاح و نگاهداری محصولات فعلی لازم شمرده می‌شود و عقل سلیم هم حکم می‌کند که انسان از چیزی که دارد بهترین استفاده را بنماید. از بقیه سهمیه کشاورزی که عبارت از ۷۱ میلیون دلار می‌باشد و برای توسعه و عمران و آبیاری نواحی جدید در نظر گرفته شده قسمت عمده به نیشکر و چای تعلق می‌گیرد و دولت ایران هم اکنون سهم عمده‌ای از ارز خود را برای خرید این دو کالا مصرف می‌نماید.

درمورد برنامه بهداشت عمومی تذکر داده شده است که در برنامه پانصد میلیون دلاری مبلغ کافی برای آن تعیین نشده است. قسمت منابع آب‌های آشامیدنی و مجاری فاضلاب آب و دفع فضولات و پروژه‌های خشکانیدن اراضی باتلاقی در این برنامه گنجانیده نشده است.

درباره ارتباطات باید تذکر داد که داشتن یک بندر عالی در خلیج فارس کمال لزوم را دارد. بندر شاهپور مزایای زیادی دارد و برای توسعه از بندر خرمشهر مناسب‌تر است زیرا عمق آب‌های ساحلی آن زیادتر است.

برای اصلاح و ترمیم راه‌آهن‌های دولتی ایران هیچ‌گونه اعتباری منظور نگردیده است. زیرا که شرکت موریسن نودسن عقیده دارد وجوهی که ممکن است متفقین بابت پاداش و یا کرایه راه‌آهن ایران در زمان جنگ بپردازند، برای اصلاح و مرمت آن کافی خواهد بود.

درباره برنامه ۲۵۰ میلیون دلاری باید گفت که یک برنامه خیلی کم اهمیتی می‌باشد و در تنظیم آن مجبور شدیم خیلی از ارقام را حذف نماییم. به عقیده ما بهتر است دست به چند کار معدود زده

تمام آنها را کاملاً انجام داد تا اینکه به عملیات مختلف و متعددی در آن واحد دست زده و برای هریک مبلغ کمی مصرف کرد.

بنابراین معتقدیم که بیشتر فعالیت متوجه رشته‌های ذیل بشود: کشاورزی، بهداشت عمومی راه‌های آهن و ایجاد نیروی برق. قلم مهمی که در برنامه ۲۵۰ میلیون دلاری حذف گردیده، پروژه لوله‌کشی گاز برای استفاده از گاز طبیعی می‌باشد. البته حذف این قسمت جای کمال تأسف است ولی نظر به گرانی قیمت نمی‌توانستیم آن را در برنامه کوچک‌تر منظور بداریم.

تأثیرات اقتصادی اجرای برنامه پانصد میلیون دلاری در ذیل نه ماده تشریح و تجزیه گردیده است و آخرین آنها حاکی از این است که مجموع تأثیرات اجرای این اقلام این خواهد بود که حد متوسط سطح زندگی در ایران بالا برود.

پیوست ۱۱. قسمتی از گزارش دکتر مشرف نفیسی درباره برنامه هفت ساله

هزینه برنامه

طبق مطالعاتی که در کمیسیون‌های هیئت عالی برنامه شده، برای اصلاح دستگاه اقتصادی کشور و استوار ساختن سازمان آن روی اصول نوین بایستی تقریباً شصت و دو میلیارد ریال که معادل شش هزار و دویست میلیون تومان باشد خرج شود. تهیه تمام این مبلغ در مدت هفت سال از حدود توانایی کشور خارج است. بالفرض تهیه تمام مبلغ امکان داشت امروز وسایل فنی کافی در این کشور وجود ندارد که قادر باشد در مدت هفت سال این ۶۲ میلیارد ریال را به طور مفیدی خرج کند.

برای انجام هرکاری مستخدم و متخصص فنی و کارگر لازم است. هر کارگر برای انجام کارخود احتیاج به آلات و ابزار کار و ماشین‌آلات دارد. برای انجام هر نقشه ساختمانی مصالح لازم است.

برای اینکه ۶۲ هزار میلیون ریال خرج شود به تعداد معینی متخصص و کارگر و ماشین‌آلات و ابزار کار و مصالح احتیاج است که از هیچ‌کدام آنها به قدر کافی در کشور وجود ندارد و تهیه آنها هم به این سهولت میسر نمی‌شود. پس ناچار هستیم از بین طرح‌های مفیدی که تهیه شده، به اندازه توانایی مالی و فنی خود آنهایی را که مهم‌ترند انتخاب و انجام بقیه را به دوره هفت ساله بعدی محول کنیم.

مطابق حساب‌هایی که شده، اکنون استطاعت مالی و استعداد فنی ایران در اطراف ثلث مبلغ ۶۲ هزار میلیون ریال است، یعنی اگر در عوض ۶۲ هزار میلیون ریال برنامه دو هزار میلیون تومان تنظیم کنیم، هم تهیه این وجه امکان‌پذیر خواهد بود و هم در حدود این مبلغ می‌توانیم کارگر و کارمند و متخصص و لوازم کار برای اجرای برنامه فراهم کنیم.

روی این حساب برنامه‌ای که تنظیم شده به پول ایران بالغ بر ۲۱ میلیارد ریال می‌باشد که تقریباً یک ربع الی یک ثلث آن به ارز و بقیه به ریال خواهد بود.

در طرز تقسیم این مبلغ بین سنوات هفت‌گانه برنامه رعایت تساوی نشده، در سال‌های اول مبلغ پیش‌بینی کمتر و در سال‌های بعد بتدریج زیادتر شده است. علت این است که در سال‌های اول هنوز مطالعات تکمیل نشده و اسباب‌کاری که بایستی از خارجه خریداری شود، هنوز بنای کار تحویل نشده است. چون بدین طریق در سال‌های اول امکان انجام کار کمتر می‌باشد. اعتباری هم که برای آن سنوات پیش‌بینی شده کمتر از سال‌های بعد است.

جدول ذیل میزان احتیاجات هفت ساله را در حدود اعتبار ۲۱ میلیارد ریال نشان می‌دهد:

سال اول	۱۸۰۰	میلیون ریال
سال دوم	۲۲۰۰	میلیون ریال
سال سوم	۳۰۰۰	میلیون ریال
سال چهارم	۳۵۰۰	میلیون ریال
سال پنجم	۳۵۰۰	میلیون ریال
سال ششم	۳۵۰۰	میلیون ریال
سال هفتم	۳۵۰۰	میلیون ریال
جمع هفت‌ساله	۲۱۰۰۰	میلیون ریال

چگونه هزینه برنامه تأمین خواهد شد:

تأمین این بیست و یک میلیارد ریال از سه طریق امکان دارد:

اول — از طریق وضع مالیات و پرداخت تمام هزینه از محل درآمدهای بودجه دولت

دوم — از طریق وام

سوم — از طریق ترکیب دو طریقه اول و دوم، یعنی پرداخت قسمتی از مخارج از محل درآمدهای بودجه دولت و قسمت دیگر از محل وام.

اگر اندک دقتی بشود، ثابت خواهد گردید خود را منحصراً محکوم نمودن به یکی از دو طریق اول و دوم مقرون به مصلحت نیست. اگر بنا شود تمام این مبلغ ۲۱ هزار میلیون ریال از محل درآمدهای

دولتی تأمین شود، بودجه کشور از حال موازنه خارج شده و برای تأمین هزینه‌های عمومی ناچار به وضع مالیات‌های جدید خواهد بود. در کشوری مثل ایران امروز که تمام منابع تولید ثروت تقلیل یافته و باز مالیاتی که بر تولیدکننده و مصرف‌کننده تحمیل شده به حداکثر رسیده وضع هر مالیات جدیدی به منزله آخرین قطره‌ای خواهد بود که کاسه را لبریز می‌کند.

در نقطه مقابل توسل به وام برای پرداخت تمام هزینه دارای معایبی خواهد بود که قسمت شده فوائد حاصله از انجام برنامه را خنثی خواهد کرد.

اولاً، این اصل مسلم است که نمی‌توان استهلاک مخارجی را که به نفع نسل کنونی می‌شود تحمیل به نسل‌های آینده نمود، زیرا هر نسلی در دوره زندگانی خود به مصایب و مشکلاتی مواجه می‌شود. اگر بنا باشد تمام قوای آن مصروف پرداخت قروضی شود که پیشینیان برای آن ارث گذارده‌اند، از عهده مسئولیت‌هایی که به عهده خود اختصاص دارد برنخواهد آمد.

ثانیاً، بالفرض ما بخواهیم معادل تمام احتیاجات برنامه از یک دولت یا بنگاه خارجی که تنها قادر است چنین مبلغ هنگفتی را به ما مساعده دهد قرض بگیریم چون قسمت مهم این مبلغ به ریال در داخله کشور مصرف خواهد شد ناچار می‌شویم از اینکه قسمتی از وام دریافتی را به صورت طلا یا ارز به بانک ملی ایران انتقال دهیم تا آن بانک پشتوانه اسکناس قرار دهد و به اندازه احتیاجات داخلی برنامه اسکناس جدید منتشر نماید. این عمل تولید تورم می‌کند و امروز هر شخص مطلعی در ایران می‌داند که تورم اعم از تورم پولی یا تورم اعتباری یا تورم اوراق بهادار باعث گرانی اجناس و تنزل قوه خرید داخلی پول می‌شود. درنتیجه قبل از پایان برنامه و حتی قبل از اینکه فواید اولیه اجرای برنامه محسوس شود، هزینه زندگانی به قدری بالا خواهد رفت که مردم را قوه تحمل نخواهد بود. از طرف دیگر گران شدن مزد و اجناس باعث خواهد شد که اقلامی که در برنامه به هزار ریال تخمین شده بود به دو هزار ریال انجام گیرد و بدین‌طریق با اعتباری که منظور شده فقط نصف عملیات انجام پذیرد.

پس چون هیچ یک از این دو راه افراطی به مصلحت نزدیک نیست ناچار باید در جست و جوی شق سوم رفت، یعنی تدابیری اتخاذ نمود که قسمتی از هزینه را دولت از محل درآمد عمومی تأمین کند و قسمت دیگر از داخله یا خارجه وام گرفته شود.

صورت خلاصه طرز تأمین درآمدهای لازم برای اجرای برنامه

طرز تأمین درآمدهایی که در مدت هفت سال برای اجرای برنامه ضرورت دارد، مطابق فهرست زیر خواهد بود.

از محل پرداخت‌های شرکت نفت انگلیس و ایران	۷۸۰۰ میلیون ریال
از محل تحصیل اعتبار از بانک ملی ایران	۴۵۰۰ میلیون ریال
از محل فروش دارایی‌های دولتی	۱۰۰۰ میلیون ریال
از محل مشارکت‌های خصوصی	۱۰۰۰ میلیون ریال
از محل دریافت وام از بانک بین‌المللی	۶۷۰۰ میلیون ریال
جمع	۲۱۰۰۰ میلیون ریال

طرز تقسیم درآمد بین سنوات مختلف برنامه

چون در سال‌های اول احتیاج به پول کم است و هنوز مطالعات مقدماتی کاملاً انجام نگرفته و یا وسایل کار آماده نشده، نمی‌توان تمام مبلغ درآمد را به طور مساوی بین هفت سال تقسیم کرد. بدین‌جهت با عطف به امکان خرج و فراهم بودن وسایل ترتیب تصاعدی در چهار سال اول در نظر گرفته شده است.

فهرست زیر میزان احتیاجات هر سال و منبع تحصیل احتمالی وجوه لازم را از منابع مختلف نشان می‌دهد:

سال برنامه	مجموع احتیاج	پرداخت دولت	اعتبار از بانک ملی	مشارکت سرمایه داخلی	فروش کارخانجات	وام از بانک بین‌المللی
سال اول	۱۸۰۰ میلیون ریال	۱۰۴۰ میلیون ریال	۷۶۰ میلیون ریال	ندارد	ندارد	ندارد
سال دوم	۲۲۰۰ میلیون ریال	۱۰۴۰ میلیون ریال	۸۰۰ میلیون ریال	۶۰ میلیون ریال	۱۶۰ میلیون دلار	۳۰۰ میلیون ریال
سال سوم	۳۰۰۰ میلیون ریال	۱۰۴۰ میلیون ریال	۶۰۰ میلیون ریال	۱۰۰ میلیون ریال	۲۸۰ میلیون دلار	۱۱۰۰ میلیون ریال
سال چهارم	۳۵۰۰ میلیون ریال	۱۱۷۰ میلیون ریال	۶۰۰ میلیون ریال	۱۵۰ میلیون ریال	۲۸۰ میلیون ریال	۱۳۰۰ میلیون ریال
سال پنجم	۳۵۰۰ میلیون ریال	۱۱۷۰ میلیون ریال	۶۰۰ میلیون ریال	۱۵۰ میلیون ریال	۱۸۰ میلیون دلار	۱۳۰۰ میلیون ریال
سال ششم	۳۵۰۰ میلیون ریال	۱۱۷۰ میلیون ریال	۶۰۰ میلیون ریال	۲۵۰ میلیون ریال	۱۰۰ میلیون دلار	۱۳۰۰ میلیون ریال
سال هفتم	۳۵۰۰ میلیون ریال	۱۱۷۰ میلیون ریال	۵۴۰ میلیون ریال	۲۹۰ میلیون ریال		۱۴۰۰ میلیون ریال
جمع هفت‌ساله	۲۱۰۰۰ ریال	۷۸۰۰ ریال	۴۵۰۰ ریال	۱۰۰۰ ریال	۱۰۰۰ ریال	۶۷۰۰ ریال

طرز تقسیم درآمدهای برنامه بین رشته‌های مختلف فعالیت

مجموع درآمد ۲۱ هزار میلیون ریال برنامه با عطف به احتیاجاتی که رشته‌های مختلف فعالیت اقتصادی و اجتماعی دارند و با عطف به امکان انجام اصلاحات در آینده دور یا نزدیک و یا عطف به آماده بودن وسایل کار و همچنین با عطف به امکان برداشت عایدی در مدت کوتاه‌تر به طریق زیر بین دستگاه‌های مختلف تقسیم شده است.

کشاورزی و آبیاری	۵۰۰۰ میلیون ریال که عبارت از ۲۳/۸ درصد مجموع هزینه باشد
صنایع و معادن	۳۰۰۰ میلیون ریال که عبارت از ۱۴/۳ درصد مجموع هزینه باشد
راه‌های شوسه و راه‌آهن و بنادر و فرودگاه‌ها	۵۰۰۰ میلیون ریال که عبارت از ۲۳/۸ درصد مجموع هزینه باشد
پست و تلگراف و تلفن و بیسیم	۸۵۰ میلیون ریال که عبارت از ۴/۵ درصد مجموع هزینه باشد
سرمایه برای تأسیس شرکت نفت ایرانی	۱۰۰۰ میلیون ریال که عبارت از ۴/۸ درصد مجموع هزینه باشد
اعتبار برای لوله‌کشی و برق شهرها	۱۰۰۰ میلیون ریال که عبارت از ۴/۸ درصد مجموع هزینه باشد
ساختن خانه‌های ارزان	۱۵۰۰ میلیون ریال که عبارت از ۷/۱ درصد مجموع هزینه باشد
توسعه شرکت فرش ایران	۱۵۰ میلیون ریال که عبارت از ۰/۷۲ درصد مجموع هزینه باشد
کمک به سازمان‌های بهداری و فرهنگ و شهربانی‌ها و مؤسسات کشوری	۳۰۰۰ میلیون ریال که عبارت از ۱۴/۳ درصد مجموع هزینه باشد
اعتبار برای هزینه‌های پیش‌بینی نشده	۵۰۰ میلیون ریال که عبارت از ۲/۴ درصد مجموع هزینه باشد.
جمع	۲۱۰۰۰ میلیون ریال

البته در این مرحله این ارقام نمی‌تواند قطعی باشد و ممکن است در تنظیم برنامه مشروح و یا در سال اول اجرای برنامه معلوم شود که بعضی از اعتبارات غیرکافی و برخی دیگر بیش از احتیاج بوده است. در این صورت از بعضی از اعتبارات کسر و به دیگران افزوده خواهد شد. همچنین در آخر فهرست یک قلم به مبلغ ۵۰۰ میلیون ریال اعتبار برای هزینه‌های پیش‌بینی نشده منظور گردیده است. مقصود از این اعتبار این است که اگر در ضمن عمل معلوم شود برای پیشرفت قسمت‌های دیگر برنامه بایستی در رشته‌ای که پیش‌بینی نشده بود، عملیاتی آغاز شود از این قلم اعتبار استفاده خواهد شد، بدون اینکه احتیاج به کم و زیاد کردن سایر اقلام باشد.

پیوست ۱۲. متن لایحه قانون برنامه هفت ساله

ماده ۱- به منظور افزایش تولید و تکثیر صادرات و تهیه مایحتاج مردم در داخله کشور و ترقی کشاورزی و صنایع و اکتشاف و بهره‌برداری معادن و ثروت‌های زیرزمینی مخصوصاً نفت و اصلاح و تکمیل وسایل ارتباطیه و اصلاح امور بهداشت عمومی و انجام هر نوع عملیاتی برای عمران کشور و بالا بردن سطح زندگی افراد و بهبود وضع معیشت عمومی و تنزل دادن هزینه زندگانی دولت مکلف است در ظرف مدت هفت سال از تاریخ تصویب این قانون عملیاتی را که مجموع آنها برنامه هفت ساله عمرانی کشور نامیده می‌شود، به انجام برساند.

ماده ۲ – برای اجرای برنامه هفت‌ساله عمرانی کشور وجوهی که اختصاص داده می‌شود، در هریک از رشته‌های مختلف امور اقتصادی و اجتماعی به قرار ذیل به‌کار خواهد رفت:

فصل اول – کشاورزی

مطالعات و تأسیسات علمی	۴۰۰ میلیون ریال
دفع آفات نباتی و امراض حیوانی و دامپروری	۱۱۰۰ میلیون ریال
حفظ ثروت‌های ملی از قبیل جنگل‌ها و مراتع و غیره	۴۵۰ میلیون ریال
توسعه محصولات کشاورزی	۹۰۰ میلیون ریال
ازدیاد سرمایه بانک کشاورزی	۱۰۰ میلیون ریال
مشارکت در سرمایه شرکت‌های تعاونی	۳۵۰ میلیون ریال
خرید ماشین‌آلات و تهیه کودهای شیمیایی	۲۰۰ میلیون ریال
آبیاری و سدسازی	۳۰۰۰ میلیون‌ریال
جمع فصل اول	۶۵۰۰ میلیون ریال

فصل دوم – راه‌های شوسه و راه‌آهن و بنادر و فرودگاه‌ها

راه‌آهن	۲۰۰۰ میلیون ریال
ساختمان راه‌های شوسه و آسفالت	۱۰۵۰ میلیون ریال
بنادر	۲۵۰ میلیون ریال
فرودگاه‌ها	۴۰۰ میلیون ریال
جمع فصل دوم	۳۷۰۰ میلیون ریال

فصل سوم – صنایع و معادن

صنایع نساجی	۱۴۰۰ میلیون ریال
قند	۵۰۰ میلیون ریال
ذوب‌آهن	۵۵۰ میلیون ریال
صنایع شیمیایی	۴۵۰ میلیون ریال
صنایع سفالی	۱۵۰ میلیون ریال
صنعت فرش و صنایع متفرقه	۱۰۰ میلیون ریال
معادن	۴۵۰ میلیون ریال
جمع فصل سوم	۳۶۰۰ میلیون ریال

فصل چهارم – نفت

سرمایه برای ایجاد شرکت سهامی نفت ایران	۱۰۰۰ میلیون ریال
جمع فصل چهارم	۱۰۰۰ میلیون ریال

فصل پنجم – پست و تلگراف و تلفن

تکمیل دستگاه‌های پست	۳۰۰ میلیون ریال

تکمیل دستگاه‌های تلگراف و بیسیم و پخش صدا	۴۰۰ میلیون ریال
جمع فصل پنجم	۷۰۰ میلیون ریال

فصل ششم – اصلاحات اجتماعی و شهری

ساختمان خانه‌های ارزان	۱۵۰۰ میلیون ریال
وام به شهرها برای لوله‌کشی آب و ایجاد دستگاه‌های برق	۱۰۰۰ میلیون ریال
عملیات پروفیلاکسی به منظور ترقی‌دادن سطح بهداشت عمومی	۱۰۰۰ میلیون ریال
کمک به مؤسسات تعلیمات فنی به منظور تربیت کارمندان فنی و اشتغال بیکاران به کارهاي مفید و بالابردن سطح معلومات فنی صنعتگران و کشاورزان	۱۰۰۰ میلیون ریال
نقشه‌کشی و آمار	۳۰۰ میلیون ریال
ساختمان زندان در شهرهای مهم	۲۰۰ میلیون ریال
سایر عملیات عام‌المنفعه	۵۰۰ میلیون ریال
جمع فصل ششم	۵۵۰۰ میلیون ریال
جمع فصول ششگانه	**۲۱۰۰۰ میلیون ریال**

وجوهی که در این ماده به فصول مختلف تخصیص داده شد، صرفاً به مصرف همان عملیات خواهد رسید. هرگاه رقم اعتباری که برای فصلی پیش‌بینی شده کفاف احتیاجات را ندهد، و یا علاوه بر احتیاجات باشد دولت می‌تواند تا میزان ده درصد آنها را افزایش یا تقلیل دهد؛ دولت مکلف است در مدت چهار ماه از تاریخ تصویب این قانون برنامه تفصیلی را در حدود مبالغ اعتباری که در هر سال و برای هر رشته طبق این قانون منظور شده تهیه و به استحضار مجلس شورای ملی برساند.

ماده ۳ – وجوه مذکور در ماده ۲ به طریق ذیل فیمابین سنوات هفت‌گانه تقسیم خواهد شد:

نیمه سال ۱۳۲۷	۱۰۰۰ میلیون ریال
سال ۱۳۲۸	۲۰۰۰ میلیون ریال
سال ۱۳۲۹	۲۸۰۰ میلیون ریال

	سال ۱۳۳۰	۳۳۰۰ میلیون ریال
	سال ۱۳۳۱	۳۵۰۰ میلیون ریال
	سال ۱۳۳۲	۳۶۰۰ میلیون ریال
	سال ۱۳۳۳	۳۶۰۰ میلیون ریال
نیمه اول	سال ۱۳۳۴	۳۲۰۰ میلیون ریال
جمع		**۲۱۰۰۰ میلیون ریال**

دولت مجاز است عنداللزوم تا میزان ده درصد از اعتبار یک سال کسر و به همان میزان به اعتبارات سنوات دیگر علاوه نماید.

ماده ۴ — وجوه مذکور در ماده ۳ به طور متناسب فیمابین استان‌های مختلف کشور تقسیم خواهد شد، به نحوی که حصهٔ هیچ یک از استان‌ها از این بابت در ظرف هفت سال از یک هزار میلیون ریال کمتر نباشد.

ماده ۵ — در سال ۱۳۲۷ ششصد میلیون ریال و در سنوات بعد تا انتهای دوره هفت ساله کلیه درآمدهای دولت از محل پرداخت‌های شرکت سهامی نفت ایران و انگلیس به اجرای برنامه تخصیص داده خواهد شد. پس از انقضای دوره هفت ساله درآمدهای مشروح در این ماده جهت پرداخت بهره و استهلاک وام‌هایی که به موجب قانون برای اجرای برنامه اخذ می‌شود، تخصیص داده خواهد شد.

ماده ۶- برای تکیمل وجوهی که به جهت اجرای برنامه ضرورت دارد دولت مجاز است که:

اولاً - تا میزان چهار هزار و پانصد میلیون ریال در مدت هفت سال با بهره صدی دو در سال از بانک ملی ایران استقراض نماید. مبلغ این قرضه در هیچ سالی از هفتصد و پنجاه میلیون ریال تجاوز نخواهد کرد.

ثانیاً - با بانک بین‌المللی توسعه و ترمیم داخل مذاکره شود، به منظور اینکه برای انجام عملیاتی که مستقیماً مولد درآمد باشد حداکثر دویست و پنجاه میلیون دلار به اقساط و شرایطی که مورد موافقت طرفین باشد دریافت دارد، لکن قطعیت هر قراردادی که در این باب تنظیم می‌شود موکول به تصویب مجلس شورای ملی خواهد بود.

ثالثاً - از مؤسسات داخلی غیردولتی یا مؤسسات تجارتی خارجی به منظور تکمیل وسایل مالی این برنامه تحصیل اعتبار نماید.

ماده ۷- عوایدی که بتدریج از انجام عملیات مذکور در برنامه به دست می‌آید، بدواً از بابت وجوهی که برای اجرای برنامه در نظر گرفته شده است محسوب خواهد شد و پس از انجام برنامه تا وقتی که قروض دولت از این بابت به کلی مستهلک نشده باشد، فقط به این مصرف خواهد رسید.

ماده ۸- تهیه مقدمات و لوازم اجرای برنامه و مراقبت در حسن جریان کارها و ایجاد هماهنگی و همکاری فیمابین دستگاه‌های اجراکننده و به طور کلی نظارت در اجرای برنامه به عهدهٔ هیئتی مرکب از پنج نفر خواهد بود که برحسب پیشنهاد دولت و تصویب اعلیحضرت همایونی به موجب فرمان منصوب می‌شوند.

اعضای این هیئت موظفاً خدمت خواهند کرد و جز انجام این وظیفه هیچ‌گونه شغل عمومی یا آزاد دیگری را موظفاً یا مجاناً مجاز نیستند دارا باشند.

ماده ۹ – در موارد ذیل پیشنهادهای لازم از طرف هیئت نظارت به دولت تقدیم و پس از تصویب دولت به موقع اجرا گذارده خواهد شد.

الف) خط مشی و روش کار و تقسیم اعتبارات سالیانه بین رشته‌های مختلف

ب) بودجه‌های تفصیلی برنامه در هر سال

ج) آیین‌نامه و مقررات مربوط به اجرای برنامه

د) نقشه‌ها و طرح‌های تفصیلی کارها و تقدم و تأخر آنها

هـ) گزارش‌های ماهانه و سالیانه هریک از دستگاه‌های اجراکننده برنامه

و) اصول کلی قراردادهایی که برای اجرای برنامه باید منعقد شود.

تبصره – مقرراتی که از لحاظ تسریع و حسن انجام برنامه ضرورت داشته باشد از قبیل مواردی که مراعات مناقصه و مزایده و یا پاره‌ای از مقررات جاری مالی و محاسباتی و ارزی لازم نباشد، برحسب پیشنهاد هیئت نظارت از طرف دولت معین خواهد گردید.

ماده ۱۰ – هیئت نظارت مکلف است نتیجه عمل دستگاه‌هایی را که مأمور اجرای برنامه هستند، مرتباً جمع‌آوری و در دفاتر مخصوص نگاهداری نموده و خلاصه آن را از لحاظ مالی و فنی به ضمیمه نظریات خود در آخر هر ماه به دولت گزارش دهد و در آخر هرسال ترازنامه عملیات اجرایی

برنامه را تنظیم و به دولت تقدیم نماید. و نیز موظف است که در ظرف سه ماه اول هر سال کلیه محاسبات سال قبل خود را برای رسیدگی و تفریغ به دیوان محاسبات ارسال دارد.

برای اطمینان از حسن جریان امور و دریافت هرگونه توضیح هیئت نظارت مجاز است مستقیماً به دستگاه‌هایی که مأمور اجرای برنامه هستند، رجوع و عنداللزوم بازخواست نماید و هرگونه نقص و ایرادی را که در امور مشاهده کند به اطلاع دولت برساند و دولت مکلف است بلاتأخیر رسیدگی و دستور مقتضی صادر نماید، به نحوی که منتهی در ظرف یک ماه موضوع ایراد و شکایت مرتفع شده باشد.

ماده ۱۱ – هیئت نظارت برای تهیه طرح‌ها و نظارت فنی و مالی به قدر احتیاج متخصص و کارمند در اختیار خواهد داشت و مخارج آن در ضمن بودجه اداری برنامه منظور و به موجب تصویب دولت پرداخته خواهد شد.

کلیه اعضا و کسانی که برای اجرای برنامه و همچنین برای رجوعات هیئت نظارت به سمت مستخدم به وجود آنها احتیاج باشد، از میان مستخدمین فعلی دولت دعوت خواهند شد مگر درموارد استثنایی که به عده کافی مستخدم ذی‌فن در میان مستخدمین یافت نشود.

هیئت نظارت می‌تواند با تصویب هیئت دولت کارشناسان خارجی را برای مدتی که بیش از یک سال از دورهٔ اجرای این برنامه تجاوز نکند، استخدام نماید.

ماده ۱۲– اساسنامه هیئت نظارت و سایر آیین‌نامه‌های مربوط به اجرای این قانون به تصویب هیئت دولت خواهد رسید. هریک از وزارتخانه‌ها در حدود وظایف خود مأمور اجرای این قانون هستند.

پیوست ۱۳. گزارش کمیسیون برنامه به مجلس شورای ملی

در تاریخ ۱۴ اردیبهشت ماه ۱۳۲۷ از طرف دولت لایحه‌ای به شمارهٔ ۶۸۲۹ به عنوان برنامهٔ هفت‌ساله عمرانی کشور به مجلس تقدیم گردید که از نظر اهمیت موضوع در همان جلسه فوریت آن به تصویب و به کمیسیون مخصوصی که قرار شد از شعب ششگانه انتخاب شود، ارجاع گردید.

کمیسیون مزبور در تاریخ ۱۹ اردیبهشت ماه شروع به کار نموده و مرتباً به استثنای ایام تعطیل هفته‌ای سه روز جلسات خود را تشکیل و با حضور آقای نخست‌وزیر و آقایان وزیران و آقای دکتر مشرف نفیسی رئیس هیئت عالی برنامه و آقای احمد حسین عدل وزیر سابق کشاورزی و عضو هیئت عالی برنامه و مدیرکل بانک ملی ایران لایحه مزبور را مورد شور و رسیدگی قرار داده و به نحوی که ملاحظه خواهند فرمود با موافقت خود دولت اصلاح و تکمیل گردید و اینک طرح اصلاحی برای تصویب تقدیم مجلس شورای ملی می‌شود.

برای اینکه آقایان نمایندگان از اصول مذاکراتی که در کمیسیون جریان داشته و از عللی که اعضای کمیسیون را به تصویب لایحه پیشنهادی برانگیخته مستحضر باشند و بتوانند از روی نهایت بصیرت در اطراف چنین موضوع مهمی قضاوت نمایند، لازم می‌داند توضیحاتی چند به عرض برساند:

۱. بر هیچ کس پوشیده نیست که اقتصاد کشور امروز وضع بحران‌آمیزی را طی می‌کند که نتیجه باعث تضعیف قوای تولیدی کشور، تقلیل صادرات و احتیاج به موارد کردن ضروریات اولیه زندگانی از خارجه و تأمین آمدن قوه خرید واحد پول و بالا رفتن هزینه زندگانی و افزایش فقر و بیکاری گردیده است.

عظمت این بحران به حدی است که وسایل و قوای انفرادی و ابتکار اشخاص و مؤسسات خصوصی و حتی اقدامات پراکنده مؤسسات دولتی قادر به رفع آن نمی‌باشد و تنها راه علاج این است که دولت طبق نقشه جامع معینی پیشقدم اصلاحات شود و کمک و مشارکت عموم افراد کشور را در اجرای این نقشه جلب نماید و تمام قوای تولیدی و وسایل مالی و فنی قابل استفاده کشور را به تناسب مقام و اهمیت و درجه فوریت بین رشته‌ها و دستگاه‌های مختلف پخش کند.

پس قدم اول و شرط اساسی براصلاح تهیه و تصویب نقشه یا برنامه عمل می‌باشد. برنامه هفت‌ساله‌ای که از طرف دولت تهیه و لایحه آن به مجلس تقدیم شده، این منظور را تأمین می‌کند.

۲. حوائج ایران برای تکمیل نواقص دستگاه‌های اقتصادی خود و جبران تأخیری که نسبت به کشورهای مترقی جهان دارد از حیث پول و وسایل فنی و کارشناس تقریباً لایتناهی است، ولی متأسفانه وسایلی که دولت در اختیار دارد در مقابل این احتیاجات اندک است و بدین جهت بسیاری از اصلاحات باید به دوره هفت ساله بعد موکول شود، معهذا کوشش شده است حداکثر فعالیتی که امکان‌پذیر می‌باشد در مدت هفت سال تأمین و از حداکثر توانایی مالی کشور در اجرای برنامه استفاده شود.

حداکثر مبلغی که ممکن بود برای برنامه تخصیص داده شود، به میزان ۲۱ میلیارد ریال برآورد شده و برنامه در حدود همین مبلغ تنظیم گردیده است. اگر برنامه از این مبلغ کمتر تنظیم می‌شد، بیم آن می‌رفت که ملت ایران تمام قوای خود را در راه بهبود اوضاع اقتصادی به‌کار نبرد و اگر از این مبلغ تجاوز می‌شد برنامه جنبه عملی خود را از دست می‌داد و یک قسمت از محتویات آن جنبه آمال و آرزو پیدا می‌کرد.

۳. چون از یک طرف توانایی و استعداد کشور به اصلاحات محدود و از طرف دیگر احتیاجات آن تقریباً لایتناهی تشخیص داده شده است، لازم بود در تنظیم برنامه انواع احتیاجات طبقه‌بندی شود و آنچه فوریت بیشتری دارد مقدم بر دیگران قرار گیرد. در این مورد ممکن بود دو راه حل یا دو سیاست متضاد اتخاذ گردد: یا تمام وسایل صرف تکمیل یک رشته مثلاً کشاورزی شود و اصلاح سایر رشته‌ها موکول به بعد گردد یا برعکس به هر رشته از قبیل کشاورزی و صنایع و معادن و ارتباطات سهمی داده شود و هیچ رشته فدای رشته دیگری نگردد ولو ترقی هر رشته محدود باشد و هیچ‌کدام به حد اکمل نرسد.

از لحاظ تقسیمات ارضی نیز ممکن بود تمام اعتبارات و وسایل موجود صرف آبادی یک یا چند استان شود و سایر استان‌ها محروم گردند. همچنین ممکن بود تمام وسایل بین تمام استان‌ها سرشکن شود و در هر استانی قدم‌هایی ولو کوتاه باشد در راه آبادی برداشته شود. نویسندگان برنامه چنین تشخیص داده‌اند که سلامتی و اعتدال اقتصادی کشور ایجاب می‌کند که سرمایه و وسایل کار

موجود بین تمام رشته‌های اقتصادی تقسیم و در تمام استان‌های ایران بدون ترجیح دادن یکی بردیگری مصرف شود.

این سیاست مورد قبول و تصویب کمیسیون قرار گرفته و به قسمی که در لایحه (ماده ۴) ملاحظه خواهد گردید، از مجموع ۲۱ میلیارد ریال اعتبار سهم معتنابهی برای هر یک از رشته‌های کشاورزی و صنایع و معادن و ارتباطات تخصیص داده شده و برای هر استان حداقل اعتباری به مبلغ یک هزار میلیون ریال درمدت هفت سال معین شده و ضمناً برای تأمین نظر آقایان و سایر نمایندگان محترم شهرستان‌ها مذاکره شد که حداقل برای هر شهرستان با رعایت استعداد و احتیاجات هر محل به طور متناسب یک صد میلیون ریال در مدت هفت سال در نظر گرفته شود.

۴. با اینکه این برنامه صرفاً جنبه عمرانی و اقتصادی دارد، حقاً چنین تشخیص داده شده ترقی سطح زندگانی و سطح بهداشت و سطح معلومات افراد و توانایی آنها در انجام مشاغل فنی لازمه ترقی اقتصاد کشور می‌باشد.

جا دارد دولت پس از فراغت از تنظیم و تهیه مقدمات اجرای برنامه عمرانی درصدد تهیه برنامه دیگری برای اصلاحات اجتماعی و کشوری برآید و برنامه مزبور مکمل برنامه کنونی قرار داده شود:

مع‌هذا با تصور اینکه شاید تهیه و اجرای برنامه کشوری و اجتماعی مدتی به‌طول انجامد و اصلاحات اقتصادی فلج شود. در برنامه کنونی فصولی راجع به اصلاح امور بهداشت عمومی و اصلاح وضع معیشت مردم مخصوصاً از حیث مسکن و آب خوراکی و راجع به تربیت کارشناسان و پیشه‌وران گنجانده شد.

اعتباراتی که برای این رشته‌ها منظور شده همین‌قدر است که بالفرض دولت تا مدتی قادر به اجرای برنامه جداگانه اصلاحات امور کشوری و اجتماعی نگردید. انجام اصلاحات اقتصادی به واسطه عدم هماهنگی در ترقی سایر رشته‌های اجتماعی متوقف نخواهد ماند.

۵. در برنامه مورد بحث یک ربع از اعتبارات تخصیص به کشاورزی و آبیاری داده شده است. شاید از نظر بعضی این اعتبار غیرکافی و در نظر برخی دیگر افزون بر احتیاج باشد، ولی پس از مطالعه کمیسیون معتقد گردیده که در تعیین این تناسب رعایت حد اعتدال شده و با صرف ۵۲۵۰ میلیون ریال احتیاجات مهم کشور در قسمت کشاورزی و آبیاری و حفاظت ثروت‌های ملی تأمین خواهد گردید.

طبق عقیده متخصصین آنچه بیش از همه باعث فقر و ناراحتی طبقه کشاورزان شده از یک طرف مقدار محصول کمی است که از زمین می‌روید و از طرف دیگر آفاتی است که قسمت مهمی از آن محصول را تخریب می‌نماید و دام‌های کشاورزان را تلف می‌کند. پس اگر اقداماتی شود از قبیل اصلاح بذر و استعمال کود و ماشین‌آلات و تقلید از طرز کار و استفاده از تجربیات دیگران مقدار محصولی که برداشته شود، هر تخمی چند تخم افزایش خواهد یافت و اگر به وسیله عملیات دفع آفات محصولی که از زمین روییده، از شر آفات و گاو و گوسفند زارع از امراض محفوظ بماند، درآمدی که برای او باقی می‌ماند آنقدر خواهد بود که به او اجازه دهد زندگانی قابل تحملی برای خود و خانواده خود تأمین و با انواع مصیبت‌هایی که امروز دچار آن است، مبارزه کند.

پس قسمت اعظم برنامه کشاورزی برای تأمین این دو مقصود تخصیص داده شده است. در امر کشاورزی حصول ترقی از طریق همکاری بین دولت و مالکین و کشاورزان میسر می‌باشد و هیچ‌کدام از این سه طبقه به تنهایی و بدون کمک دیگران نمی‌توانند کار مهمی از پیش برند. وظیفه دولت در این قسمت عبارت خواهد بود از: تهیه وسایل دفع آفات حیوانی و نباتی و تهیه آب و ماشین و بذر و نهال و کمک به زارعین برای تحصیل اعتبار به شرایط آسان و هدایت آنها در قسمت‌های فنی و علمی و آزمایشی. وظیفه مالکین و زارعین این خواهد بود که از تمام وسایل و کمک‌های دولت برای افزایش فعالیت و اصلاح طرز کار و حصول بهترین نتیجه استفاده نمایند. برای اینکه این همکاری امکان یابد شرکت‌های تعاونی تشکیل خواهد شد که برای زارعین از بانک کشاورزی تحصیل اعتبار نماید و مایحتاج کشاورزان اعم از مواد خوراکی و پوشاکی و بذر و لوازم فلاحتی را به شرایط مناسبی در دسترس آنها بگذارد و برای محصولات آنها بازار فروش فراهم کند و آنها را از تعدی ایادی طفیلی نجات دهد.

هدف برنامه کشاورزی روی اساس توضیحات بالا عبارت خواهد بود از افزایش محصول مواد خوراکی که در داخله کشور مصرف می‌شود، از قبیل: غلات و سبزیجات و میوه‌جات و لبنیات و گوشت و مواد روغنی و چربی و چای و توتون و علوفه حیوانات و افزایش مواد اولیه که برای توسعه صنایع کشور لازم باشد، از قبیل: پنبه و پشم و ابریشم و کتان و کنف و چغندر قند و افزایش محصولات زمینی قابل صدور به خارجه و اصلاح جنس و افزایش مرغوبیت آنها و اصلاح نژاد حیوانات اهلی و

افزایش تعداد آنها و ادخال زراعت‌های جدید و تشویق زارعین به درختکاری مخصوصاً درخت‌های زیتون و مرکبات و تشویق و توسعه صنایع روستایی و اصلاح طرز کشاورزی به وسیله تعمیم استعمال ماشین‌ها و کودهای شیمیایی و ادخال طرز عملی زراعت و امثال آنها.

وزارت کشاورزی برای کمک به زارعین در مراکز مختلف کشور دستگاه‌های هواشناسی و خاک‌شناسی و دارالتجزیه‌ها و مزارع آزمایشی و نمونه و مزارع برای تهیه بذر و نهال و برای تعلیم به کشاورزان تأسیس و برای عموم وسیله استفاده از خدمات این دستگاه‌ها را فراهم خواهد کرد.

در برنامه توجه مخصوص به موضوع حفاظت ثروت‌های ملی ایران مخصوصاً جنگل‌ها و مراتع شده است، در اثر بی‌مبالاتی که مخصوصاً در این نسل اخیر به‌عمل آمده، قسمت مهمی از جنگل‌های ایران از بین رفته و اگر وضع فعلی ادامه یابد در آینده نزدیکی چیزی از جنگل‌ها باقی نخواهد ماند. و همچنین مراتع ایران به واسطه کثرت استعمال و عدم مراقبت بی‌اندازه فقیر شده است. در برنامه اعتبارات کافی برای ایجاد سازمانی منظور شده که در این هفت ساله ابتدا از تخریب بیشتر جنگل‌ها جلوگیری نماید و تا حدی وضع فعلی مراتع را اصلاح کند. بعداً که این وظیفه انجام گرفت و گشایش بیشتری پیدا شد، برای احیای جنگل‌های از بین رفته نیز اقدام خواهد شد.

در موضوع برنامه آبیاری لازم است تذکر داده شود که در اغلب نقاط ایران توسعه کشاورزی با افزایش مقدار آب بستگی کامل دارد، ولی اجباراً تهیه آب از طریق سدبندی روی رودخانه‌ها انجام نخواهد گرفت. قبل از شروع به ساختن سدهای بزرگ باید چندین سال راجع به مقدار آب رودخانه‌ها در فصول مختلف و وضعیت آب و هوای حوزه‌ای که آب آن به رودخانه می‌ریزد مطالعات دقیقی بشود. چون این مطالعات نشده، قسمت اول دوره برنامه باید صرف این مطالعات بشود و آغاز عملیات ساختمانی به سال چهارم یا پنجم برنامه موکول گردد. در انتظار اینکه وسیله آغاز عملیات ساختمانی سدهای بزرگ فراهم شود، برای تهیه آب به اقدامات کوچک‌تری با عطف به مقتضیات هر محل دست زده خواهد شد. مثلاً در یک نقطه سد کوچکی احداث خواهد شد، در نقطه دیگری از رودخانه‌ها نهر منشعب خواهد گردید، در نقطه دیگری چاه عمیق حفر خواهد شد و یا در اصلاح وضع موجود قنوات بر خواهد آمد.

به عبارت آخری سعی خواهد شد در هر استان و هر شهرستانی که احتیاج بـه آب دارد از امکانـات طبیعی استفاده به‌عمل آید و مقدار آبی که رعیت لازم دارد در محل فراهم شود بدون اینکه آن رعیـت مجبور شود از محل سکنای خود کوچ کند و به استان یا شهرستان دیگری در جست‌وجـوی آب بـرود. از بین هفده طرح سدهای بزرگ که در برنامه در نظر گرفته شده انتخاب شش یا هفت طرح که مقـدم بر دیگران اجرا خواهد شد، موکول به موقعی خواهد گردید که مطالعات کافی لااقل در ظرف دو سـال نسبت به هریک به عمل آمده باشد.

۶ـ در قسمت صنایع اعتباری که در برنامه منظور شده ۳۰۰۰ میلیون ریال است. شاید در نظـر اول با مقایسه به اعتبارات کشاورزی و ارتباطات این رقم به نظر ناچیز آید، ولی با مطالعه دقیق‌تـری معلـوم خواهد شد که این مبلغ برای توسعه‌ای که در مدت هفت سال در صنایع کشور امکان‌پـذیر مـی‌باشـد، کافی خواهد بود.

نباید فراموش کرد که در قسمت صنایع مانند کشاورزی باید حتی‌المقدور برای ابتکـار و سـرمایه و فعالیت اشخاص سهمی قایل شد و نباید دولت تصدی صنایع را به خود منحصر نماید. شاید در بعضـی موارد عظمت سرمایه مورد احتیاج یا اشکالات فنی یا مشکوک بودن نتیجه عمل بـه قـدری در اذهـان مؤثر باشد که افراد و مؤسسات خصوصی جرأت نکنند پیشـقدم عملیـات صـنعتی شـوند. در آن مـوارد حتماً دولت باید ابتکار را به عهده بگیرد، ولی اگر نوع عملیات طوری سهل باشـد کـه افـراد بـا انـدک تشویق از طرف دولت بتوانند خدمتی را به طور رضایت‌بخش عهده‌دار شوند باید حتمـاً دولـت بـه آنهـا آزادی عمل دهد و وسایل و قوای خود را برای کارهای مشکل‌تری ذخیره نماید.

روی این اصل انتظار می‌رود در دوره اجرای برنامه سرمایه‌های بیکار در جست‌وجوی معامله که در دست عده زیادی فعلاً تمرکز یافته و به واسطه نبودن فعالیت سـالم و مولـدی اکنـون در پـی خریـد و فروش زمین و سفته‌بازی و سایر معاملات عقیم می‌روند، در کارهای صنعتی وارد شوند و رشـته‌هـای مهمی را در دست گیرند. اگر این سرمایه‌ها به میزان اعتباری که برای صـنایع در برنامـه منظـور شـده افزوده گردد، مبلغ معتنابهی را تشکیل خواهد داد که برای احتیاجات صنعتی ایران در هفت سال آینـده کافی خواهد بود. بدین‌طریق ملاحظه می‌شود که صنعت فدای کشاورزی یا هیچ رشـته دیگـر فعالیـت اقتصادی نشده است.

در برنامه صنعتی وظایفی که به عهده دولت قرار داده شده چند چیز است:

اولاً، دولت مؤسسه ذوب آهن کرج را که سرمایه زیادی قبل از جنگ صرف آن شده، به رسم آزمایش تا میزانی که یک کوره آن قابل بهره‌برداری باشد تکمیل خواهد نمود.

اگر از این آزمایش نتیجه خوب گرفته شد و توسعه صنعت ذوب‌آهن مقرون به صرفه تشخیص داده شد، برای احداث کوره دوم نیز اقدام خواهد شد و برنامه وسیع‌تری تنظیم خواهد گردید که در دوره برنامه بعدی به موقع اجرا گذارده شود.

ثانیاً، دولت کارخانجات موجودی را که در اختیار دارد تکمیل و برای بهره‌برداری که بیشتر منطبق با اصول اقتصادی باشد آماده خواهد کرد، به قسمی که در نتیجه فعالیت هر فرد محصول بیشتری به‌دست آید و بهای تمام محصول آنها با قیمت‌های بین‌المللی تطبیق نماید.

ثالثاً، دولت کوشش خواهد کرد وسایل تهیه دو قلم مایحتاج عمده ایران را که عبارت از قند و قماش نخی باشد، در داخله فراهم کند، به قسمی که ایران احتیاج نداشته باشد برای تأمین مصرف این نوع کالا از کشورهای خارجه چیزی خریداری نماید. در قسمت قند پس از آزمایش‌هایی که لازم و مقدم هر اقدامی است، اگر نتیجه مثبت بود در استان‌های جنوب مخصوصاً در خوزستان تولید قند از نیشکر تشویق خواهد شد.

رابعاً، توسعه سیمان را تا میزانی که تمام احتیاجات ساختمانی کشور در داخله فراهم شود تعقیب خواهد نمود. در سایر رشته‌های صنعتی مانند صنایع شیمیایی و کاغذسازی و شیشه و چینی‌سازی و ابزارسازی و کارخانجات تعمیرات و صنایع دیگری که مرتبط یا لازم و ملزوم صنایع اساسی است، هرکجا فعالیت انفرادی را فلج یا غیرکافی دید درصدد ایجاد یا تکمیل صنایع جدید برخواهد آمد. علاوه برکارخانجاتی که دولت ایجاد یا تکمیل خواهد نمود، طبق برنامه اعتبارات نقدی در نظر گرفته شده که برای تکمیل سرمایه‌های خصوصی با شرایط سهل در اختیار افراد و مؤسسات گذارده شود. علاوه برکمک‌های نقدی به صورت وام‌های طویل‌المدت دفتر فنی سازمان برنامه از طریق تهیه نقشه و طرح‌ها و راهنمایی‌های فنی و تبلیغات و ایجاد رابطه بین مؤسسات داخلی و خارجی و تدوین مقرراتی برای حمایت صاحبان صنایع در مقابل رقابت‌های نامشروع و همچنین برای حمایت سرمایه‌هایی که در امور صنعتی به کار انداخته می‌شود، موجبات تشویق سرمایه‌های خصوصی را در ایجاد و توسعه صنایع ملی فراهم خواهد آورد.

۷. طبق تفحصاتی که در سابق به عمل آمده، مسلم است که ثروت معدنی و زیرزمینی ایران فوق‌العاده شایان اهمیت می‌باشد و در آینده استخراج معادن به منظور تهیه مواد اولیه برای صنایع داخلی و یا به منظور صدور مواد خام به خارجه یکی از رشته‌های مهم فعالیت پرسود کشور خواهد بود. مع‌هذا اعتباری که در برنامه برای معادن پیش‌بینی شده با مقایسه به سایر اقلام ناچیز می‌باشد.

علت این است که قبل از بهره‌برداری معادن لازم است اقداماتی برای اکتشاف و تعیین استعداد آنها به‌عمل آید تا از سرمایه‌ای که در این رشته به مصرف می‌رسد بهترین نتیجه حاصل شود. اکتشاف معادن در کشور پهناوری مثل ایران که بسیاری از نقاط معدن‌خیز آن فاقد راه و وسایل زندگانی است، طول مدت می‌خواهد و تصور نمی‌رود عملیات وسیعی که در این رشته بایستی آغاز شود قبل از چند سال به نتیجه نهایی برسد. بدین جهت اعتباری که در برنامه برای معادن گنجانیده شده اکثراً به منظور مطالعات زمین‌شناسی و عملیات اکتشافی و تهیه فهرست ثروت‌های معدنی ایران می‌باشد. در ضمن برای استخراج معادنی که وابسته به صنایع ملی می‌باشد در حدود احتیاجات آنها وسایل توسعه بهره‌برداری در نظر گرفته شده است از قبیل: معادن زغال سنگ و آهن و امثال آنها. پس از اینکه عملیات اکتشافی خاتمه یافت بتدریجی که ضرورت ایجاب کند اعتباراتی برای استخراج معدن در نظر گرفته خواهد شد، ولی در این مرحله هر اعتباری منظور شود چون به مصرف نخواهد رسید، جنبه عاطل گذاردن سرمایه‌ای را خواهد داشت که ممکن است به مصارف مفیدتری برسد. این نکته نیز تذکر داده می‌شود که عملیاتی در برنامه در بعضی فصول دیگر پیشنهاد شده که با امور مربوط به معادن ارتباط دارد و بنابراین برای اینکه به مجموع اعتباراتی که در قسمت معادن مصرف می‌شود پی برده شود، باید آن اعتبارات را نیز به اعتبارات معدنی اضافه نمود. مثلاً اولین قدم برای مطالعات زمین‌شناسی و اکتشاف معادن تهیه نقشه جامع و مفصل ایران است که اعتبار آن در فصل دیگری منظور شده است. همچنین برای اجرای برنامه نفت و برنامه آبیاری به عملیات معرفت الارضی و چاه‌کنی و ژئوفیزیکی مبادرت خواهد شد که برنامه معادن نیز از آن استفاده خواهد نمود. بالأخره برای استخراج معادن محتاج به راه و وسایل نقلیه و تأسیسات بندری خواهد بود که هرکدام موضوع برنامه خاصی می‌باشد. بدین‌طریق اگر مجموع عملیاتی که مآلا منتهی به بهره‌برداری معادن می‌گردد در نظر گرفته شود، ملاحظه خواهد شد که مجموع اعتبارات آنها مبلغ معتنابهی را تشکیل خواهد داد.

۸ صنعت فرش یکی از مفاخر قدیمی ایران و به واسطه آن ایرانی همیشه در سایر کشورهای جهان به داشتن ذوق و قریحه در هنرهای زیبا شهرت بسزایی داشته است. متأسفانه صنعت فرش در این سال‌های اخیر بحرانی را طی می‌کند که اگر از طرف دولت جلوگیری نشود، باعث محکومیت آن به زوال خواهد بود و صرف‌نظر از زبان معنوی که دامنگیر کشور خواهد گردید، نان عده کثیری اشخاص مخصوصاً زن‌ها و کودکان روستایی و ایلیاتی که از این راه ارتزاق می‌کنند، قطع خواهد شد.

در برنامه عمرانی لازم بود اقداماتی برای ادامه حیات و احیای رونق صنعت فرش منظور شود. این وظیفه از نظر دور نشده و طبق برنامه اقداماتی برای بهبود وضع معاش قالیبافان و ترقی نوع فرش از حیث بافت و رنگ‌آمیزی و مرغوبیت نقشه‌ها به عمل خواهد آمد. مخصوصاً در نظر است کارخانجات برای رنگ کردن پشم دائر شود و پشم مرغوب بین بافندگان به شرایط سهل توزیع شود. به‌وسیله شرکت‌های تعاونی که ایجاد خواهد شد در مدتی که بافنده مشغول کار است به اعتبار فرش روی کار مساعده‌های نقدی برای تأمین معاش دریافت دارد. و پس از ختم کار کالای او بدون مداخله ایادی طفیلی به قیمت مناسب از او خریداری شود.

امید است در اثر اجرای این برنامه صنعت فرش مجدداً رونق بگیرد و وضع مادی اشخاصی که به این حرفه اشتغال دارند به طرز فاحشی بهبودی یابد.

۹. ایران کشور پهناوری است که به اندازه احتیاج راه و وسیله ارتباط ندارد. توسعه کشاورزی و صنایع و بهره‌برداری معادن و تأمین ارزاق عمومی و امنیت و رونق تجارت بدون تکمیل وسایل ارتباطات اعم از راه و راه‌آهن و بنادر و خطوط هوایی میسر نخواهد بود. احتیاجات کشور در این رشته به‌قدری زیاد است که اگر برنامه‌ای برای ارتباطات معادل مجموع برنامه عمرانی تنظیم می‌شد، باز تمام احتیاجات در این رشته تأمین نمی‌گردید. در کشوری که از یک سرحد به سرحد دیگر دو هزار کیلومتر و از یک دریا به دریای دیگر هزار و پانصد کیلومتر فاصله دارد، فقط بیست و پنج هزار کیلومتر جاده ایجاد شده که از آن فقط سه هزار کیلومتر شوسه حقیقی است و جزء یک خط شمال و جنوبی و یک خط شرق و غربی که فقط نصف آن ساخته شده راه‌آهن وجود ندارد. پس لازم بود در برنامه عمرانی اهمیت مخصوصی به قسمت ارتباطات داده شود.

متأسفانه به واسطه کافی نبودن وسایل مالی و فنی آنچه در برنامه گنجانده شده مقدار قلیلی از احتیاجات است. طبق این برنامه راه‌آهن‌های نیم تمام تهران به تبریز و تهران به مشهد و تهران به یزد خاتمه خواهد یافت و در صورتی که اعتباری باقی بماند به امتداد راه‌آهن تبریز تا مرز ترکیه و راه‌آهن تهران به اندیمشک تا مرز عراق و انشعاب خط تهران به یزد تا اصفهان اقدام خواهد شد و در همین مدت عملیات نقشه‌کشی خط یزد به کرمان و زاهدان و کرمان به بندرعباس انجام خواهد گرفت.

در قسمت راهسازی سعی خواهد شد از راه‌های موجود در حدود چهار هزار کیلومتر به‌طور اساسی ساخته شود و روی شاهراه‌های مورد آمد و رفت زیاد آسفالت‌ریزی شود و چهار هزار کیلومتر جاده جدید مخصوصاً راه اصفهان به اهواز و کرمانشاه به تبریز و زاهدان به چاه‌بهار و سایر راه‌های مهمی که یک استان را به دیگری متصل می‌نماید، احداث گردد.

در قسمت بنادر در نظر است تأسیسات دو بندر مهم جنوب که انتهای راه‌آهن سراسری می‌باشد، یعنی خرمشهر و بندر شاهپور تکمیل، و وسایل بارگیری و تخلیه و انبار کردن کالا به میزان احتیاجات بازرگانی ایران با کشورهای خارجه فراهم شود و برای اشخاصی که مجبور به اقامت و انجام وظیفه در این بنادر می‌باشند وسایل زندگانی مهیا گردد. علاوه بر این دو بندر، در نظر است در بندر بوشهر و بندرعباس و چاه‌بهار نیز اصلاحاتی متناسب با احتیاجات روز به عمل آید و این بنادر قادر باشند با وضع بهتری کشتی‌های کوچک و بزرگ حامل مسافر و کالایی را که در خلیج فارس آمد و رفت دارند یا باربری ساحلی بین بنادر را انجام می‌دهند، بپذیرند و در مواقع توفانی آنها را در پناه خود گیرند.

برای تسهیل مسافرت و باربری با هواپیما که در کشور وسیع و فاقد راه‌ها و راه‌آهن‌های کافی مانند ایران ضرورت دارد، در نظر است در مدت برنامه عده کافی فرودگاه مجهز با وسایل لازم ایجاد شود. از این فرودگاه‌ها، فرودگاه تهران و آبادان جنبه بین‌المللی داشته و برای پرواز بزرگ‌ترین هواپیماها مجهز خواهد بود. چهارده فرودگاه درجه اول برای رفع حوائج مملکتی و یک عده فرودگاه‌های درجه دوم برای آمد و رفت‌های محلی احداث خواهد شد.

۱۰. تأسیسات موجود در کشور برای رفع حوائج مردم در امور پست و تلگراف و تلفن بی‌اندازه ناقص و لازم بود در طی برنامه اقداماتی به‌عمل آید. برای اینکه در این رشته نیز ترقیاتی متناسب با

ترقیات سایر رشته‌ها حاصل شود، برنامه پست و تلگراف طوری تنظیم شده که پس از اجرا در اغلب نقاط ایران حتی در مراکز بلوکات دفاتر یا صندوق‌های پستی و در مراکز بخش‌ها و آبادی‌های مهم دفاتر تلگرافی ایجاد خواهد گردید و بین شهرهای مهم سیم تلفن دائر خواهد شد و ایرانیان می‌توانند به‌وسیله بی‌سیم و رادیو با سایر نقاط جهان و همچنین با مراکز دوردست کشور مخابرات سریع نمایند.

۱۱. در خصوص نفت ایران احتیاج به توضیح زیادی نیست، زیرا آقایان نمایندگان بهتر از هر کس واقف به جنبه‌های سیاسی و بین‌المللی و بازرگانی آن می‌باشد. برای اینکه موضوع نفت ایران جنبه بین‌المللی خود را از دست بدهد، بهترین طریقه این خواهد بود که ترتیب استخراج و فروش مواد نفتی در شمال و سایر نقاطی که خارج از حوزه امتیاز شرکت نفت انگلیس و ایران است به دست خود ایرانی‌ها داده شود.

در برنامه پیشنهاد شده که شرکتی به سرمایه یک هزار میلیون ریال تأسیس و تمام سرمایه آن از طرف دولت ایران تعهد شود و امتیاز تمام نواحی نفت‌خیز ایران به این شرکت واگذار شود. این شرکت با کمک کارشناسان خارجی که برای رشته‌های مختلف استخدام خواهد نمود بلادرنگ عملیات اکتشافی را آغاز، و به محض اینکه این مطالعات به نتیجه قطعی رسید و وجود نفت به میزان قابل استخراج تجارتی مسلم گردید، شروع به چاه‌کنی و بهره‌برداری خواهد نمود. آنچه از قرائن استنباط می‌شود در ایران معادن نفت هم در شمال و هم در مرکز و هم در جنوب یافت می‌شود. اگر مطالعات دقیقی این قرائن را تأیید نماید، معادنی که در هر یک از این سه منطقه کشف شود حائز جنبه مخصوصی خواهد بود. نفت معادن شمال که در مجاورت خاک شوروی قرار گرفته برای صدور به آن کشور مناسب خواهد بود، زیرا موضوع حمل و نقل آن به اشکالی مصادف نخواهد شد و به شرکت صاحب امتیاز اجازه داده خواهد شد با اولیای دولت شوروی داخل مذاکره شود و در حدودی که آنها مایل باشند با عطف به ظرفیت و امکان استخراج معادن قرارداد فروش نفت خام یا مواد تصفیه شده با آنها منعقد نماید. نفت نواحی مرکزی برای تصفیه و پخش در داخل ایران استعمال خواهد شد و اگر در قسمت‌های جنوب مثلاً در بلوچستان یا سواحل خلیج فارس و بحر عمان نفت پیدا شود، این نفت برای صدور به بازارهای بین‌المللی موقعیت ممتازی خواهد داشت. احتیاجات شرکت نفت از حیث سرمایه فعلاً غیرمعلوم و منوط به نتیجه کاوش‌ها و تحقیقاتی خواهد بود که در طی دو سال اول برنامه انجام خواهد گرفت.

آنچه مسلم می‌باشد در مدت هفت سال برنامه با فرض اینکه نتیجه کاوش صد درصد مثبت باشد، احتیاج به پول از یک هزار میلیون ریال تجاوز نخواهد کرد.

۱۲. علاوه بر اقدامات تولیدی که در بندهای گذشته شرح داده شد، در برنامه یک سلسله عملیاتی پیش‌بینی شده که اگر مستقیماً در امر تولید دخالت ندارد به واسطه بالا بردن سطح زندگانی افراد و ترقی دادن سطح بهداشت عمومی و افزایش نفوس و اصلاح امور شهرها و آماده کردن مردم برای اشتغال به کسب و صنعت و استقبال آنها از کارهای فنی، کمک مؤثری در ایجاد فعالیت اقتصادی و تولیدی خواهد بود.

یک قسمت عمده از این اعتبارات صرف ساختن خانه‌های ارزان خواهد شد که با شرایط سهل و ساده و به اقساط طویل‌المدت به کارگران و طبقاتی که استطاعت مالی آنها ضعیف است فروخته خواهد شد و یا با اجاره بهای نازل به تصرف آنها داده خواهد شد.

آقایان نمایندگان تصدیق خواهند فرمود که شرط اول تشکیل عائله و ایجاد علایق خانوادگی و تربیت اطفال سالم و تزریق اصول اخلاقی و احساسات وطن‌پرستی به آنها و به عبارت آخری، شرط اول ایجاد جامعه سلامت و نیرومند این است که اشخاص در منازل تمیز و سالمی زندگانی کنند و به آن خانه انس و الفت پیدا کنند.

از شخصی که در کنج خرابه یا بیغوله زندگانی می‌کند، نمی‌توان انتظار داشت که عضو مفیدی برای جامعه باشد و فرزندان خود را اگر به محض تولد یا در سال‌های اول عمر از خطر مرگ نجات یافتند، در راه راست تربیت کند. کشور ایران متأسفانه از حیث وسایل سکنی برای ساکنین خود خیلی عقب‌مانده و شاید بسیاری از مصایب اجتماعی ما ناشی از این عقب‌ماندگی است. جا داشت در این برنامه اقداماتی نیز در این رشته توأم با سایر رشته‌ها آغاز شود. مبلغ یک هزار و پانصد میلیون ریال که برای ساختن تقریباً سی هزار خانه در شهرهای بزرگ و متوسط پیش‌بینی شده، قدم بزرگی خواهد بود که در راه رسیدن به هدف برداشته شده است. در ضمن اصلاح وضع سکنای اهالی برنامه هفت ساله اعتباراتی برای لوله‌کشی آب نوشیدنی و برق و سایر اصلاحات شهرهایی جز تهران منظور داشته است که به طریق وام به شهرداری‌ها یا شرکت‌هایی که برای انجام این نوع خدمات عام‌المنفعه

تشکیل می‌شوند، داده خواهد شد. استهلاک اصل و فرع وام از محل حق اشتراک یا سایر پرداخت‌های ساکنین شهرها و مصرف‌کنندگان تأمین خواهد شد.

در قسمت بهداشت در برنامه هفت‌ساله آنچه منظور شده منحصراً برای تأمین عملیات پروفیلاکسی یعنی مبارزه با امراض واگیردار یا امراضی است که متأسفانه جنبه آفت ملی پیدا کرده است، مانند مالاریا و حصبه و تیفوس و سل و سیفلیس و تراخم و وبا و طاعون و امثال آنها. برنامه هفت ساله کمتر به معالجه مرضی توجه دارد تا به قلع و قمع کردن ریشه مرض. وظیفه معالجه به‌عهده وزارت بهداری و شهرداری‌ها و سازمان‌های معاونت اجتماعی خواهد بود.

۱۳. ***در کمیسیون برنامه توجه خاصی نسبت به موضوع مبارزه با استعمال تریاک به عمل آمد. در نتیجه مذاکرات مفصل تبصره‌ای در لایحه گنجانده شد که به موجب آن دولت ملزم باشد در طی برنامه نقشه عملی برای منع کشت و تجارت و مصرف تریاک طرح و اجرا نماید.*** البته کافی نیست قانون یا مقرراتی وضع شود که به موجب آن کشت یا مصرف تریاک ممنوع گردد. این نوع مقررات وقتی عملاً قابل اجرا می‌شود که وسایل کار آماده باشد. در مورد کشت تریاک جنبه اجتماعی قضیه کاملاً با جنبه اقتصادی آن آمیخته است و بدون طرح نقشه‌هایی که از زیان کشاورزان جلوگیری کند و به آنها وسیله دهد، به‌جای زراعت تریاک به نوع فعالیت دیگری که با وضع زندگانی و حرفه کشاورزان تطبیق دهد اشتغال ورزند. تصور نمی‌رود مقررات قانونی قابل اجرا باشد ولو تخلف از آنها مستوجب مجازات شدید قرار داده شود.

۱۴. موضوع دیگری که در مورد برنامه توجه کمیسیون را به خود جلب نمود و دقیقاً تحت شور درآمد، طرز تهیه ۲۱ میلیارد ریال وجهی است که برای انجام عملیاتی که در بندهای فوق به تفصیل توضیح داده شده بایستی تهیه شود. در لایحه دولت چند منبع برای تهیه این مبلغ در نظر گرفته شده است به شرح ذیل:

اولاً — تخصیص تمام پرداخت‌های شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران در تمام مدت برنامه برای انجام برنامه و پس از آن برای استهلاک دیونی که برای اجرای برنامه تحصیل شده است.

ثانیاً — تخصیص درآمدهای خالص حاصله از اجرای برنامه برای تکمیل آن.

ثالثاً — گرفتن مبلغ چهار هزار و پانصد میلیون ریال وام از بانک ملی ایران در مدت هفت‌سال.

رابعاً – تحصیل وام از بانک بین‌المللی عمران و آبادی (ترمیم و توسعه) به میزان حداکثر دویست و پنجاه میلیون دلار.

خامساً – مشارکت دادن سرمایه‌های خصوصی داخلی و خارجی برای انجام عملیاتی که جزء برنامه قرار داده شده است. در این قسمت لازم است اولاً، توضیح داده شود که در نظر نویسندگان برنامه تهیه تمام مبلغ بیست و یک میلیارد ریالی که برای اجرای برنامه در نظر گرفته شده از محل درآمدهای دولتی و حتی از محل وجوه قابل تهیه در کشور امکان‌پذیر نیست و دولت نمی‌تواند بیش از سهمی از این مبلغ را راه بیندارد و برای بقیه بناچار به استمداد از سرمایه‌های داخلی و خارجی است که بایستی به صورت وام تهیه شود. اگر دولت بخواهد تمام مبلغ برنامه را از محل درآمدهای خود تهیه کند، ناچار است یا مالیات‌های جدیدی وضع کند که بنیه ضعیف اقتصادی کشور امروزه طاقت تحمل آن را ندارد و یا از بودجه هزینه کشور به میزان معتنابهی بکاهد و آن هم غیر مقدور است، زیرا با بالا رفتن هزینه زندگانی به‌طور طاقت‌فرسا در این سنوات اخیر نمی‌توان از میزان حقوق‌ها و مبلغ هزینه‌های اداری کم کرد و مادام که برنامه به راه نیفتاده و به اقتصاد کشور تکانی داده نشده، نمی‌توان از تعداد کارمندان دولتی کاست. حداکثر توقعی که می‌توان از دولت داشت، این است که درآمدهای خود را از شرکت نفت به قسمی که قبل از شهریور ۱۳۲۰ نیز معمول بوده از بودجه جاری کشور حذف کند و برای کارهای تولیدی در اختیار سازمان بگذارد. پس امر دایر بود بر اینکه یا از میزان عملیات برنامه کاسته شود تا جمع هزینه‌ها مطابق با درآمد دولت از محل شرکت نفت بشود، یعنی در هفت سال فقط در حدود شصت میلیون لیره خرج شود یا اینکه تفاوت بین این مبلغ و مجموع احتیاجات که در هفت سال به ۲۱ میلیارد ریال برآورد شده از محل وام از داخله یا خارجه تحصیل شود. چون به قسمی که در مقدمه این گزارش توضیح داده شد تقلیل برنامه به حداقل به مصلحت کشور نبود، ناچار چنین پیشنهاد شده که تفاوت بین آنچه از نفت عاید دولت می‌شود و آنچه برای برنامه لازم است، قسمتی از بانک ملی ایران و قسمتی از بانک بین‌المللی وام گرفته شود.

مبالغی که از بانک ملی ایران گرفته می‌شود توسط بانک کشاورزی و سایر بانک‌ها و شرکت‌های تعاونی و یا شرکت‌های دیگری که تأسیس خواهند شد و یا مستقیماً به معرفی سازمان برنامه به اشخاص یا مؤسساتی که عهده‌دار عملیات عمرانی می‌شود وام داده خواهد شد و ترتیب استهلاک و

اقساط طوری خواهد بود که پرداخت آنها از محل درآمد عملیاتی که به وسیله وام انجام گرفته تأمین شود.

برای اینکه دریافت وام از بانک ملی ایران تولید تورم نکند و بانک برای وام دادن محتاج نشود اسکناس بیش از میزانی که از لحاظ اقتصادی مجاز است انتشار دهد در برنامه تدابیر چندی در نظر گرفته شده است. اولاً در هیچ یک از سنوات هفتگانه مبلغ وام مورد تقاضا از بانک ملی ایران از ۷۵۰ میلیون ریال تجاوز نخواهد کرد و بانک ملی ایران می‌تواند مخصوصاً در سال اول و دوم اجرای برنامه این مبلغ را از وجوهی که در اختیار دارد بپردازد، بدون اینکه اجباراً محتاج به انتشار اسکناس شود. ثانیاً، در برنامه توسعه عملیات تدریجاً انجام می‌گیرد و حق اولویت برای عملیاتی قایل گردیده که درآمد آنها فوری و یا در مدت کوتاهی حاصل می‌شود. به قسمی که بالفرض اسکناس بیشتری منتشر شود این اضافه یا مقایسه به افزایش ثروت تولیدی مخصوصاً مواد مصرفی و مواد خواربار در سطح قیمت‌ها یا در قوه خرید اهالی تأثیر نخواهد داشت. راجع به وامی که از بانک بین‌المللی تقاضا خواهد شد، مادام که بانک مزبور وضعیت اقتصادی این کشور و برنامه‌ای که مورد نظر است تحت مطالعه دقیق قرار نداده تصریحاً نخواهد گفت که چه مبلغ و برای چه نوع عملیاتی وام خواهد داد و برای اینکه مذاکرات به‌طور رسمی با بانک آغاز شود لازم است قانون برنامه از تصویب مجلس بگذرد. عجالتاً در لایحه قانون مبلغ دویست و پنجاه میلیون دلار در نظر گرفته شده که از بانک وام گرفته شود. هر مبلغی که از این محل تحصیل شود، به مصرف عملیاتی خواهد رسید که مورد موافقت بانک مزبور قرار خواهد گرفت.

۱۵. موضوع مهم دیگری که در کمیسیون دقیقاً رسیدگی شد این بود که این برنامه به وسیله چه مقاماتی اجرا و پول به دست چه اشخاصی خرج شود. در این مورد دو راه حل افراطی وجود داشت. یکی اینکه برای اجرای برنامه دستگاه مخصوصی ایجاد شود که از سازمان‌های دولتی کنونی به‌کلی مجزا باشد. دیگر آنکه برنامه به دست وزارتخانه‌ها و ادارات موجود اجرا شود، و سازمان جدیدی تأسیس نگردد. هر یک از این دو طریق افراطی دارای معایبی بود که می‌بایست با اختلاط و امتزاج دو رویه اصلاح شود. از یک طرف اجرای برنامه که با تمام شئون اجتماعی ایران تماس دارد باید با کمک و همکاری ادارات و بنگاه‌های دولتی و یا سازمان‌های وابسته به دولت

انجام گیرد و اگر قرار باشد سازمان مستقلی به تنهایی و بدون رابطه با مقامات دولتی مأمور اجرای آن گردد، دائماً با مقامات و سازمان‌هایی که عملیات متشابه انجام می‌دهند اصطکاک پیدا می‌کند و کارش فلج می‌شود. از طرف دیگر، اگر عملیات موضوع برنامه هم ضمیمه کار وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی می‌شد، منظور اساسی از اجرای برنامه که تکان دادن به اقتصاد کشور باشد حاصل نمی‌گردید و این عملیات هم مانند سایر عملیات زیر بار مقررات و فرمالیته‌ها و کاغذپرانی‌ها و لوث بودن مسئولیت دچار کندی می‌شد و بدون رعایت شرایط زمان و مکان به‌طور متفرق و پراکنده قسمتی انجام می‌گرفت و قسمتی از دایره نقشه و نوشته روی کاغذ تجاوز نمی‌کرد.

بنابراین، منطق کمیسیون با موافقت دولت که به نقص مندرجات لایحه پیشنهادی کابینه سابق پی برده و متن جدیدی پیشنهاد کرده بود، رویه میانه‌روی را اتخاذ کرده و مقرراتی تصویب نموده که به موجب آن اجرای برنامه از طریق همکاری بین دوایر دولتی و سازمان‌های وابسته به دولت از یک طرف، و سازمان مخصوصی به نام سازمان برنامه انجام خواهد گرفت. اصولاً وظیفه اجرای برنامه در قسمتی که مربوط به دولت می‌باشد به عهده وزارتخانه‌ها و ادارات و بنگاه‌هایی محول خواهد بود که وظایف مشابهی انجام می‌دهند، مثلاً ساختمان راه به عهده وزارت راه و ساختمان، سد به عهده بنگاه کل آبیاری و اعطای وام به کشاورزان به عهده بانک کشاورزی خواهد بود. اما در کلیه اموری که جزء برنامه قرار داده شده، سازمان مخصوصی مأمور تهیه نقشه‌ها و طرح‌ها و برنامه کار و تدوین مقررات و تعیین تاریخ آغاز به عمل و پس از اجرا مأمور نظارت در عمل از لحاظ فنی و مالی خواهد بود و کلیه پرداخت‌ها و محاسبات تحت نظارت آن انجام خواهد گرفت. این سازمان دارای شخصیت حقوقی و استقلال مالی خواهد بود و می‌تواند در حدود اعتباراتی که به آن داده شده و طبق برنامه نهایی که به تصویب کمیسیون برنامه مجلس رسیده باشد، با رعایت قوانین و نظامات مربوطه سیاست اجرای برنامه را به بهترین طریقی که مقرون به مصلحت بداند انجام دهد. این سازمان دارای یک مدیر عامل و دفتر فنی خواهد بود که کلیه طرح‌ها را با همکاری متخصصین وزارتخانه‌ها و بنگاه‌های دولتی تهیه و به یک شورای عالی مرکب از هفت نفر اشخاص متخصص و بصیر و مطلع در رشته های مختلف امور اقتصادی پیشنهاد می‌کند. شورای عالی پس از رسیدگی اجازه اجرای طرح را می‌دهد و طرح مزبور با نظارت دفتر فنی سازمان به وسیله دستگاه‌های دولتی به موقع اجرا گذارده می‌شود و هزینه آن از طرف سازمان پرداخته می‌شود.

یک هیئت نظارتی که از طرف مجلس شورای ملی انتخاب خواهد شد، هم مأمور خواهد بود در طرز کار و انجام وظایف سازمان برنامه مراقبت نماید و هم به حساب‌ها و طرز عمل دستگاه‌های اجرایی رسیدگی کند.

ترازنامه عمل سازمان برنامه اجباراً به تصدیق این سازمان خواهد رسید. در تمام مراحل هیئت وزیران مأمور ایجاد همکاری بین سازمان برنامه و بنگاه‌های دولتی خواهد بود و هر مورد تخلفی از یک طرف مشاهده کند یا به اختلاف نظر یا اصطکاکی مواجه شود، برای تأمین حسن جریان کار مداخله خواهد نمود.

گزارش سازمان برنامه هر سه ماه یک مرتبه منتشر می‌شود و بدین طریق عامه مردم از پیشرفت کار و نقشه‌های اصلاحی آگاه می‌شوند و می‌توانند در اموری که لازمه انجام آنها همکاری سرمایه‌ها و فعالیت‌های خصوصی است اشتراک نمایند.

امید است با این طریقه میانه‌روی و تدابیری که برای همکاری و هماهنگی فعالیت‌های سازمان برنامه و مقامات دولتی و عامه مردم اتخاذ شده اجرای برنامه از لحاظ اداری به اشکالی مصادف نشود.

۱۶. در لایحه‌ای که در کمیسیون تصویب گردیده شرط شده است که دولت در مدت چهار ماه برنامه عملی که حاوی فهرست عملیاتی که جزء برنامه قرار داده شده باشد، تنظیم و قبل از شروع به کار به تصویب کمیسیون برنامه مجلس برساند. بدیهی است تهیه چنین برنامه در مدت چهارماه اگر مطالعات قبلی هیئت عالی برنامه نبود امکان پیدا نمی‌کرد، ولی مطالعاتی که در آن هیئت به عمل آمده به دولت اجازه خواهد داد در مدت چهار ماه پس از اینکه نظر قطعی مجلس راجع به میزان اعتبارات و طریق تهیه پول و طرز کار و حدود اختیارات سازمان برنامه معلوم گردید، برنامه نسبتاً جامعی که مخصوصاً اصلاحات مورد نظر در هر شهرستان در آن منعکس باشد، تهیه گردد. چون از لحاظ پیشرفت کار امکان نداشت که چنین برنامه مبسوطی در جلسه عمومی مجلس در مدت کوتاهی طرح و تصویب شود، پیشنهاد شد که تصویب آن در کمیسیون برنامه مجلس به عمل آید.

۱۷. این بود به طور خلاصه توضیحاتی در اطراف لایحه برنامه و عللی که کمیسیون برنامه را به موافقت با آن برانگیخت. در نتیجه مذاکرات مبسوطی که در کمیسیون به عمل آمده واضح گردیده که این طرح کاملاً مفید و به صلاح کشور و اجرای آن وسیله مؤثر اصلاح بسیاری از نواقص اجتماعی و

اقتصادی است که بارها در اطراف وجود آنها بحث شده، ولی هیچ وقت این مباحث به نتیجه منتهی نشده است. با ایمان به اینکه این لایحه مفید و برای احیای کشور حیاتی است اعضای کمیسیون برنامه آن را به مجلس پیشنهاد و تصویب آن را در اسرع اوقات از همکاران محترم خود تقاضا دارند.

مخبر کمیسیون برنامه – شهاب خسروانی

پیوست ۱۴.مقررات گزارش شماره ۱ مورخه ۱۳۲۷/۶/۴ کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی

ماده ۱– به منظور افزایش تولید و تکثیر صادرات و تهیه مایحتاج مردم در داخله کشور و ترقی کشاورزی و صنایع و اکتشاف و بهره‌برداری معادن و ثروت‌های زیرزمینی مخصوصاً نفت و اصلاح و تکمیل وسایل ارتباط و اصلاح امور بهداشت عمومی و انجام هر نوع عملیاتی برای عمران کشور و بالا بردن سطح معلومات و زندگی افراد و بهبود وضع معیشت عمومی و تنزل دادن هزینه زندگانی دولت مکلف است در ظرف مدت هفت سال از تاریخ تصویب این قانون عملیاتی را، که مجموع آنها برنامه هفت ساله عمرانی کشور نامیده می‌شود، به انجام برساند.

ماده ۲ – برای اجرای برنامه هفت ساله عمرانی کشور وجوهی که اختصاص داده می‌شود در هر یک از رشته‌های مختلف امور اقتصادی و اجتماعی به قرار ذیل به‌کار خواهد رفت.

فصل اول – کشاورزی

۱. مطالعات و تأسیسات علمی	۳۰۰ میلیون ریال
۲. دفع آفات نباتی و امراض حیوانی و دامپروری	۱۱۰۰ میلیون ریال
۳. حفظ ثروت‌های ملی از قبیل جنگل‌ها و مراتع و غیره	۴۵۰ میلیون ریال
۴. توسعه محصولات و اصلاحات کشاورزی	۴۵۰ میلیون ریال
۵. آبیاری و سدسازی	۱۸۵۰ میلیون‌ریال
پرداخت به بانک کشاورزی برای مقاصد زیر:	
۶. ازدیاد سرمایه سهامی بانک	۱۵۰ میلیون ریال
۷. اعتبار وام به کشاورزان	۴۰۰ میلیون ریال
۸. مشارکت در سرمایه شرکت‌های تعاونی	۲۵۰ میلیون ریال
۹. ماشین‌آلات کشاورزی و کودهای شیمیایی	۳۰۰ میلیون ریال
جمع فصل اول	۵۲۵۰ میلیون ریال

فصل دوم – راه‌های شوسه و راه‌آهن و بنادر و فرودگاه‌ها

راه‌آهن	۲۵۰۰ میلیون ریال
ساختمان و آسفالت راه‌های شوسه	۱۸۵۰ میلیون ریال
بنادر	۲۵۰ میلیون ریال
فرودگاه‌ها	۴۰۰ میلیون ریال
جمع فصل دوم	۵۰۰۰ میلیون ریال

فصل سوم – صنایع و معادن

صنایع نساجی	۱۲۰۰ میلیون ریال
قند	۴۵۰ میلیون ریال
ذوب آهن	۴۵۰ میلیون ریال
صنایع شیمیایی	۲۵۰ میلیون ریال
صنایع سفالی	۱۵۰ میلیون ریال
صنعت فرش و صنایع متفرقه	۲۵۰ میلیون ریال
معادن	۲۵۰ میلیون ریال
جمع فصل سوم	۳۰۰۰ میلیون ریال

فصل چهارم – نفت

سرمایه برای ایجاد شرکت سهامی نفت ایران	۱۰۰۰ میلیون ریال
جمع فصل چهارم	۱۰۰۰ میلیون ریال

فصل پنجم – پست و تلگراف و تلفن

تکمیل دستگاه‌های پست	۲۵۰ میلیون ریال
تکمیل دستگاه‌های تلگراف بی‌سیم و پخش صدا و تلفن	۵۰۰ میلیون ریال
جمع فصل پنجم	۷۵۰ میلیون ریال

فصل ششم - اصلاحات اجتماعی و شهری

ساختمان خانه‌های ارزان	۱۵۰۰ میلیون ریال
وام به‌شهرها برای لوله‌کشی و استفاده از آب‌های معدنی و ایجاد دستگاه‌های برق	۱۰۰۰ میلیون ریال
عملیات پروفیلاکسی به منظور ترقی دادن سطح بهداشت عمومی	۱۵۰۰ میلیون ریال
کمک به مؤسسات فنی به منظور تربیت کارمندان فنی و اشتغال بیکاران به کارهای مفید و بالا بردن سطح معلومات فنی صنعتگران و کشاورزان	۱۰۰۰ میلیون ریال
نقشه‌کشی و آمار	۳۰۰ میلیون ریال
ساختمان زندان در شهرها	۲۰۰ میلیون ریال
سایر عملیات عام‌المنفعه	۵۰۰ میلیون ریال
جمع فصل ششم	۶۰۰۰ میلیون ریال
جمع فصول ششگانه	۲۱۰۰۰ میلیون ریال

وجوهی که در این ماده به فصول مختلف تخصیص داده شده، صرفاً به مصرف همان عملیات خواهد رسید. هرگاه رقم اعتباری که برای فصلی پیش‌بینی شده کفاف احتیاجات را ندهد و یا علاوه بر احتیاجات باشد، دولت می‌تواند بنابر پیشنهاد سازمان برنامه تا میزان ده درصد آنها را افزایش یا تقلیل دهد. دولت مکلف است در مدت چهار ماه از تاریخ تصویب این قانون برنامه عمل هفت ساله را در حدود مبالغ اعتباری که در هر سال و برای هر رشته طبق این قانون منظور شده، به وسیله سازمان برنامه تهیه و به تصویب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی برساند.

تبصره - دولت مکلف است در ضمن برنامه تفصیلی اولاً، تدابیری برای تبدیل زراعت تریاک به زراعت‌های مفید و منع کشت و مصرف تریاک اتخاذ کند و ترتیب اجرای آنها را بدهد. ثانیاً، برای ساختن مهمانخانه و جلب سیاحان خارجی و تأمین آسایش آنها در مدت توقف در ایران نقش مفیدی طرح و اجرا کند.

ماده ۳ – وجود مذکور در ماده ۲ به طریق ذیل فیمابین سنوات هفتگانه تقسیم خواهد شد:

نیمه آخر سال ۱۳۲۷	۱۰۰۰ میلیون ریال
سال ۱۳۲۸	۲۰۰۰ میلیون ریال
سال ۱۳۲۹	۲۸۰۰ میلیون ریال
سال ۱۳۳۰	۳۲۰۰ میلیون ریال
سال ۱۳۳۱	۳۵۰۰ میلیون ریال
سال ۱۳۳۲	۳۶۰۰ میلیون ریال
سال ۱۳۳۳	۳۶۰۰ میلیون ریال
نیمه اول سال ۱۳۳۴	۱۳۰۰ میلیون ریال
جمع	۲۱۰۰۰ میلیون ریال

دولت مجاز است عنداللزوم بنا به پیشنهاد سازمان برنامه تا میزان ده درصد از اعتبارات یک سال کسر، و به همان میزان به اعتبارات سنوات دیگر علاوه نماید.

هر مبلغ از اعتبارات یک سال که به مصرف نرسیده به اعتبارات سال بعد افزوده خواهد شد.

ماده ۴ – وجوه مذکور در ماده ۲ با رعایت استعداد و احتیاجات هر محل به طور متناسب فیمابین شهرستان‌های مختلف کشور تقسیم خواهد شد، به نحوی که حصه مجموع شهرستان‌های هر یک از استان‌ها در ظرف هفت سال از یک هزار میلیون ریال کمتر نباشد.

ماده ۵– در سال ۱۳۲۷ ششصد میلیون ریال و در سنوات بعد تا انتهای دوره هفت ساله کلیه درآمدهای دولت از محل پرداخت‌های شرکت سهامی نفت ایران و انگلیس به اجرای برنامه تخصیص داده خواهد شد. پس از انقضای دوره هفت ساله درآمدهای مشروح در این ماده جهت پرداخت بهره و استهلاک وام‌هایی که به موجب قانون برای اجرای برنامه‌ها اخذ می‌شود، تخصیص داده خواهد شد.

ماده ۶ – برای تکمیل وجوهی که به جهت اجرای برنامه ضرورت دارد، دولت مجاز است در صورتی که در اول هر سال نتواند آن مبالغ را نیز از وجوهی که در اختیار خود خواهد داشت، تأمین نماید.

اولاً – تا میزان چهار هزار و پانصد میلیون ریال در مدت هفت سال با بهره صدی دو در سال از بانک ملی ایران استقراض نماید. مبلغ این قرضه در هیچ سالی از هفتصد و پنجاه میلیون ریال تجاوز نخواهد کرد.

ثانیاً – با بانک بین‌المللی توسعه و ترمیم داخل مذاکره شود، به منظور اینکه برای انجام عملیاتی که مستقیماً مولد درآمد باشد حداکثر دویست و پنجاه میلیون دلار به اقساط و شرایطی که مورد موافقت طرفین باشد دریافت دارد. لکن قطعیت هر قراردادی که در این باب تنظیم می‌شود، موکول به تصویب مجلس شورای ملی خواهد بود.

ثالثاً – از مؤسسات داخلی غیردولتی یا مؤسسات تجارتی خارجی به منظور تکمیل وسایل مالی این برنامه تحصیل اعتبار نماید.

ماده ۷ – عوایدی که بتدریج از انجام عملیات مذکور در برنامه به دست می‌آید، بدواً از بابت وجوهی که برای اجرای برنامه در نظر گرفته شده است، محسوب خواهد شد و پس از انجام برنامه تا وقتی که قروض دولت از این بابت به کلی مستهلک نشده باشد فقط به این مصرف خواهد رسید.

ماده ۸ – نظارت و مراقبت در اجرای برنامه به وسیله سازمان مخصوصی که به اسم سازمان برنامه تأسیس می‌شود، انجام خواهد گرفت.

وظایف سازمان برنامه عبارت خواهد بود از:

اول – تهیه نقشه‌ها و طرح‌ها و بودجه‌های تفصیلی و آیین‌نامه‌ها و مقررات اجرایی طبق برنامه عملی که قبلاً به تصویب کمیسیون برنامه مجلس رسیده باشد و نظارت در اجرای عملیاتی که جزو برنامه قرار داده شده از لحاظ فنی و مالی و مراقبت در هماهنگی و همکاری بین دستگاه‌های اجراکننده.

دوم – تمرکز وجوهی که تخصیص به برنامه داده شده و پرداخت هزینه‌هایی که از محل بودجه برنامه انجام می‌گیرد و تنظیم ترازنامه عمل هر سال.

عملیات اجرایی برنامه تا آنجا که مربوط به دولت است با رعایت وظایف سازمان برنامه به وسیله وزارتخانه‌ها یا ادارات یا بنگاه‌ها یا شرکت‌های دولتی انجام خواهد گرفت.

در اموری که اجرای برنامه به وسیله افراد و مؤسسات خصوصی بیشتر به مصلحت باشد، سازمان برنامه با موافقت هیئت دولت از طریق تهیه طرح‌ها و فراهم کردن اعتبارهای لازم و راهنمایی‌ها و سایر کمک‌های فنی موجبات تشویق آنها و به‌کار افتادن سرمایه‌های خصوصی را در این قبیل امور فراهم خواهد آورد.

ماده ۹ – سازمان برنامه مرکب خواهد بود از: یک شورای عالی، یک هیئت نظارت، و یک مدیرعامل.

شورای عالی مرکب از هفت نفر عضو خواهد بود که برای مدت برنامه برحسب پیشنهاد دولت به موجب فرمان همایونی منصوب می‌شود. در صورت فوت یا استعفا و یا احراز عدم صلاحیت هریک از اعضای شورای عالی، جانشین او به پیشنهاد دولت و فرمان همایونی منصوب خواهد شد.

این شورای عهده‌دار تصویب نقشه‌ها و طرح‌ها و بودجه‌ها در حدود برنامه عملی که به تصویب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی رسیده باشد و نیز عهده‌دار تدوین آیین‌نامه‌ها و تصویب قراردادها و به طور کلی مأمور مراقبت در انجام کلیه وظایفی است که به عهده سازمان برنامه قرار داده شده است.

هیئت نظارت مرکب از شش نفر عضو خواهد بود که مجلس شورای ملی از میان فهرست هیجده نفری که از طرف دولت به مجلس پیشنهاد شده به طریقی که قانون برای انتخاب مستشاران دیوان محاسبات مقرر داشته برای مدت دو سال انتخاب خواهد نمود.

هیئت نظارت حق رابطه مستقیم با هیئت دولت دارد و مکلف است در اموری که از طرف هیئت دولت به آن مراجعه می‌شود رسیدگی نموده و نتیجه تحقیقات خود را مستقیماً گزارش دهد.

مدیر عامل برحسب پیشنهاد دولت به موجب فرمان همایونی برای سه سال منصوب می‌شود و پس از ختم دوره مأموریت ممکن است مجدداً به همان سمت تعیین شود.

در صورت فوت یا استعفا و یا احراز از عدم صلاحیت مدیر عامل قبل از انقضای دوره مأموریت جانشین او به پیشنهاد هیئت دولت و فرمان همایونی منصوب خواهد شد.

مدیر عامل بر دفتر فنی و ادارات تابعه سازمان برنامه ریاست دارد و در مقابل هیئت دولت و وزارتخانه‌ها از طرف سازمان نمایندگی خواهد داشت و به طور کلی مسئول حسن اجرای وظایفی که به عهده سازمان برنامه قرار داده شده خواهد بود.

اعضای شورای عالی و هیئت نظارت و مدیر عامل موظفاً انجام خدمت خواهند کرد و جز انجام وظیفه هیچ‌گونه شغل عمومی یا اجتماعی یا آزاد دیگری را مجاز نیستند دارا باشند.

سازمان برنامه دارای شخصیت حقوقی و استقلال مالی خواهد بود طرز کار و حدود وظایف آن به موجب اساسنامه‌ای خواهد بود که با موافقت هیئت دولت تنظیم می‌شود و به تصویب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی خواهد رسید.

ماده ۱۰ — اجرای برنامه از لحاظ امور مالی و محاسباتی و معاملاتی ارزی و طرز عقد قرارداد تابع آیین‌نامه‌ها و مقررات خاصی خواهد بود که شورای عالی سازمان پس از شور با هیئت نظارت به‌منظور حداکثر سرعت در کار و صرفه‌جویی در خرج و تحصیل بهترین نتیجه تدوین می‌نماید. این آیین‌نامه‌ها و مقررات پس از تصویب هیئت وزیران به موقع اجرا گذارده خواهد شد.

ماده ۱۱ — وزارتخانه‌ها و ادارات و بنگاه‌های دولتی مکلفند وظایفی را که در اجرای برنامه به عهده آنها قرار داده شده، مطابق شرایط و دستورالعمل‌هایی که از طرف سازمان برنامه تهیه شده اجرا نمایند. در صورت تأخیر و تخلف از شرایط یا مسامحه در کار، سازمان برنامه مراتب را به هیئت دولت گزارش خواهد داد و هیئت دولت مکلف است در مدت ۱۵ روز از تاریخ دریافت گزارش سازمان برنامه اقدامات مقتضی به عمل آورد، به نحوی که موضوع ایراد و شکایت مرتفع شود.

وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های دولتی مکلفند کلیه اوراق و اسناد خرج و دفاتر مربوط به اجرای برنامه‌ای که به عهده آنها قرار داده شده، در اختیار سازمان برنامه بگذارد و وسایل نظارت و رسیدگی دقیق سازمان را از هر حیث فراهم کنند.

ماده ۱۲ — سازمان برنامه مکلف است در پایان هر سه ماه گزارش کامل عملیات اجرایی سه ماهه و در آخر هر سال ترازنامه عمل یک ساله را از حیث درآمد و هزینه و افزایشی که در نتیجه اجرای برنامه در امر تولید و درآمد ملی حاصل شده تنظیم نماید.

هیئت نظارت این ترازنامه را در مورد رسیدگی قرار داده و در صورتی که ایرادی به آن وارد ندید، برای تصویب تسلیم هیئت دولت خواهد نمود. تصویب هیئت دولت به منزله مفاصای دوره عمل تلقی خواهد شد. سازمان برنامه گزارش سه ماهه و ترازنامه سالیانه مصوب را برای اطلاع عموم منتشر خواهد نمود.

ماده ۱۳ – سازمان برنامه برای تهیه طرح‌ها و نظارت فنی و مالی و انجام سایر وظایف محوله به‌قدر احتیاج متخصص و کارمند در اختیار خواهد داشت و مخارج آن در ضمن بودجه اداری برنامه که با موافقت هیئت وزیران تنظیم می‌شود، منظور و به تصویب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی خواهد رسید. کلیه اعضا و کسانی که برای اجرای برنامه و همچنین برای انجام مرجوعات سازمان برنامه مورد احتیاج باشند، در درجه اول از میان مستخدمین فعلی و منتظرین خدمت دولت دعوت خواهند شد، مگر اینکه عده کافی مستخدمین فنی و متخصص در میان کارمندان دولت یافت نشود.

سازمان برنامه می‌تواند کارشناسان خارجی را برای مدتی که بیش از یک سال از انقضای دوره اجرای برنامه تجاوز نکند، استخدام نماید. استخدام این کارشناسان با تصویب هیئت دولت و در حدود تعداد و فهرست مشاغلی خواهد بود که قبلاً به تصویب کمیسیون برنامه مجلس رسیده است.

ماده ۱۴– شرکت‌های تعاونی که به تجویز سازمان برنامه و برای انجام بعضی عملیات عام‌المنفعه مذکور در برنامه تأسیس می‌شوند، به پیشنهاد سازمان برنامه و تصویب هیئت وزیران از پرداخت حق‌الثبت و عوارض تمبر و مالیات بر درآمد در مدت پنج سال از تاریخ تأسیس معاف خواهند بود.

ماده ۱۵ – این قانون به فاصله یک هفته پس از تصویب برنامه عمل در کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی به ترتیب مقرر در ماده ۲ به موقع اجرا گذارده خواهد شد.

پیوست ۱۵. متن‌قسمتی از گزارش شرکت مشاوره ماوراء دریاها (ماوراء بحار)

در تاریخ ۷ اکتبر ۱۹۴۸ شرکت مشاوره ماوراء دریاها قراردادی به نام «قرارداد خدمات تخصصی» با دولت ایران منعقد ساخت که به موجب آن در برنامه‌ای که مورد نظر دولت برای بهبود اوضاع اقتصادی و اجتماعی می‌باشد، مطالعات بدوی به عمل آورد.

ما اعتقاد داریم که دولت ایران واقف است بر اینکه کوتاهی مدتی که برای این مطالعات مقدماتی در دست بود، ناگزیر مجال مطالعات مشروح در برنامه هفت ساله و تقسیم‌بندی اعتبارات مندرج در طرحی را که اینک به مجلس شورای ملی تقدیم شده محدود ساخته بود و نظریاتی که در مورد مسائل اساسی مندرج در قرارداد اتخاذ شده به طریق ذیل تحصیل و به اتکای آنها اظهار عقیده شده است.

۱. تحصیل اطلاعات نسبتاً جامع راجع به اصول کلی اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران به وسیله مسافرت و مشاهدت محلی.
۲. ملاقات و مذاکره با اشخاص صلاحیت‌دار برای به دست آوردن قضاوت مطلعانه و بی‌طرفانه آنها در مسائل کلی راجع به اوضاع ایران.
۳. بررسی و مطالعه دقیق در آمار رسمی و اطلاعات موجود راجع به کشور ایران.
۴. مطالعه کامل در قسمت‌های مختلف برنامه هفت ساله از نظر علمی و نه از نظر فنی محض.

پر واضح است که اگر اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران کاملاً رضایت‌بخش بود، نه احتیاجی به برنامه هفت ساله بود و نه این گزارش فعلی ضرورت پیدا می‌کرد. برای تحکیم نظریاتی که در این گزارش اظهار داریم لازم است بعضی از وضعیاتی را که بدون تردید موجب پیشنهاد برنامه هفت ساله شده است، به طور خلاصه اظهار داریم. این خلاصه را نباید به عنوان یک نوع انتقادی تلقی کرد که عده‌ای از افراد کشور بیگانه از کشور دیگر نموده باشند، بلکه باید آن را نموداری از مساعی ما دانست که خواسته‌ایم با کمال دقت احتیاجات ایران را تشخیص دهیم. بعضی از خصوصیات بسیار بارز اوضاع

فعلی ایران کاملاً ظاهر و قابل تشخیص است و از میان آنها آنچه مربوط به این گزارش می‌شود، به شرح زیر می‌باشد:

۱. با آنکه دولت ایران مبلغی قرض داخلی و خارجی دارد، به عقیده ما این قروض نسبت به وضعیت مالی دولت مهم نیست.

۲. منابع و درآمد کشور می‌توانند بهبود و توسعه پیدا کند.

۳. اقتصاد ایران خیلی از مرحله اقتصاد آزاد دور است، زیرا:

الف) قسمت عمده‌ای از دستگاه‌های اقتصادی مهم ایران متعلق به دولت و تحت اداره آن است و وجود چنین وضع در هر کشور که باشد موجب سوء اداره می‌شود و وجود مؤسسات بازرگانی یا صنعتی متعلق به دولت‌ها معمولاً منجر به این می‌شود که بتدریج رقبای خصوصی از میدان عمل بیرون رانده شوند.

ب) رشته راه‌آهن‌های ایران نیز متعلق به دولت و تحت اداره آن است و میزان نگاهداری آن محدود می‌باشد و این وضع منجر به این شده است که هرروز از حسن عمل آن کاسته می‌شود.

ج) اداره امور دولت در تهران تمرکز و تراکم یافته است و این وضع هم در مورد کار خود دولت و هم در مورد بنگاه‌ها و کارخانه‌های دولتی صدق می‌کند و در نتیجه در ایران مدیران با کفایت برای اداره امور تمام کشور و همچنین کسانی که بتوانند در نقاط خارج از مرکز امور را اداره کنند، تربیت نمی‌شوند و این وضع برای کشور خطرناک است، زیرا امور یک مملکت بزرگ را نمی‌توان به نحو وافی و طرز مؤثر به وسیله تمرکز اختیارات در مرکز اداره کرد و تمام اختیارات راجع به اخذ تصمیم‌هایی که برای شهرهای مختلف و استان‌ها اهمیت مخصوص دارد در یک شهر جمع نمود.

۴. در طبقات اجتماعی ایران جمع اضداد مشاهده می‌شود. از یک طرف یک طبقه حاکمه کم‌جمعیتی موجود است که به طور کلی حس مسئولیت اجماعی در آنان پرورش نیافته است. طبقه متوسط از حیث تعداد نفرات و نفوذ دارای اهمیت نمی‌باشد و توده بزرگ مردم که بقیه جمعیت کشور را تشکیل می‌دهد، عموماً فاقد غذای کافی و مبتلا به ناخوشی و گرفتار فقر و احتیاج، و بیسوادی می‌باشند.

۵. سطح بهداشت عمومی فوق‌العاده پست است و علت آن اوضاع و احوالی است که بدبختانه عمومیت دارد، مانند:

الف) غذای بد و غیرمکفی

ب) بدی مسکن چه در شهرها و چه در خارج از شهرها

ج) نبودن لوله‌کشی آب در خانه‌ها

د) کافی نبودن سازمان جلوگیری و رفع امراض بومی

هـ) موجود نبودن وسایل لوله‌کشی برای فاضلاب شهرها و دفع فضولات به طور کلی

و) به طور کلی موجود نبودن ساده‌ترین وسایل بهداشت برای عامه و فقدان یک نقشه عمومی برای تربیت و تهیه پزشک و پرستار و کارمند لازم جهت بهداشت عمومی و نبودن وسایل لازم کار این قبیل اشخاص.

۶. دستگاه فرهنگی ایران از هر حیث و در تمام مراحل چه در قسمت آموزش عمومی و چه در قسمت‌های فنی و اختصاصی ناقص و غیرکافی است.

۷. ترتیب ملوک‌الطوایفی که به شکل مالکیت یک نفر نسبت به تمامی یک قریه دیده می‌شود، هنوز در ایران به‌شدت حکمفرماست.

۸. دستگاه تهیه آمار ملی رضایت‌بخش و قابل اطمینان نیست.

۹. سطح مبانی اخلاقی عمال دولت در اداره امور کشور عالی نیست.

۱۰. سرویس حمل و نقل و باربری به مناسبت اینکه برحسب تصادف بارکش‌های موتوری و شاسی اتوبوس از باقیمانده ذخایر جنگ موجود بوده است، فعلاً دارای وضع خوبی است و وسایل نقلیه به حد کافی پیدا می‌شود، ولی این وسایل در جاده‌هایی آمد و رفت می‌نمایند که به طرز صحیح نگاهداری و مرمت نمی‌شود و بالنتیجه کسر قیمت و فرسودگی وسایل نقلیه خیلی زیاد است.

۱۱. خصوصیات طبیعی و اوضاع جغرافیایی این کشور توسعه و عمران کافی آن را دشوار می‌سازد، ولی البته غیر ممکن نخواهد بود. منابع آب کشور نسبتاً زیاد است ولی طرز استفاده و مصرف آن خیلی بدوی است و از آنچه موجود است به طور غیرکافی استفاده می‌شود. منابع معدنی هم احتمالاً زیاد می‌باشد ولی جز در مورد نفت تقریباً استفاده و استخراج نمی‌شود و نسبت به آنها تحقیقات معرفه‌الارضی نشده است.

۱۲. طرز فلاحت و دامپروری و گله‌داری بسیار بدوی است. محصول کشاورزی از لحاظ جنس به طور کلی خیلی پست‌تر از جنسی است که باید در ایران به دست آید و تغییر نکند. موضوع از بین رفتن خاک در نتیجه سابیدگی به وسیله آبیاری و عوامل طبیعی دیگر و از میان رفتن منابع چوب کشور، آینده این کشور و بهبود وضع افراد آن را تهدید می‌کند.

۱۳. هیچ کشوری نمی‌تواند آباد شود و ترقی نماید، مگر اینکه رویه نسبتاً صحیح و کاملی برای جمع‌آوری و ذخیره و تقسیم و توزیع محصول اضافی خود داشته باشد. ایران به طور کلی محصول کشاورزی اضافی علاوه برآنچه به حداقل برای اعاشه اهل محل لازم است ندارد و در جاهایی هم که چنین اضافه محصولی موجود باشد، وسایل کافی برای جمع‌آوری و حمل و نقل و پخش آن در نقاطی که احتیاج دارند و باید احتیاجات محلی آنها از جای دیگر تکمیل شود، وجود ندارد و این نکته دارای نهایت اهمیت می‌باشد.

۱۴. اصلاح وضع مالیات بسیار ضروری و مهم است. ترتیبی که فعلاً در وضع مالیات و تقسیم‌بندی و وصول آن به کار می‌رود، مانع پیشرفت امور در ایران می‌باشد.

در آنچه به طور اختصار در بالا ذکر شد، بعضی از خصوصیات مهم اقتصادی ایران را ذکر نموده‌ایم ولی سعی نکرده‌ایم که این خلاصه از همه حیث کامل باشد.

البته باید متذکر شد که ما نه فقط خصوصیات ایران را بررسی نموده‌ایم بلکه توجه زیادی نیز به مواد لایحه برنامه هفت ساله که تقدیم مجلس شده معطوف داشته‌ایم و نیز گزارش مقدماتی مورخ ۱۰ آذر ۱۳۲۶ آقای دکتر نفیسی را راجع به برنامه هفت ساله با کمال دقت مورد بررسی قرار داده‌ایم.

در نتیجه این مطالعات اکنون نظر خود را در باب طرح‌های پیشنهادی در برنامه هفت ساله اظهار می‌داریم و این نکته را کاملاً در نظر داشته‌ایم که پیشرفت این برنامه تنها به وسیله پیشنهادهایی که در لایحه قانونی مندرج گردیده است تأمین نخواهد شد، بلکه موفقیت در این امر بیشتر مربوط به مهارت و بصیرت و صلاحیتی خواهد بود که در اداره امور و استفاده از تسهیلات پیش‌بینی شده در لایحه مزبور موجود باشد.

بنابر مراتب فوق اشعار می‌داریم که نظر ما که مبنی بر این مطالعه مقدماتی می‌باشد این است که هرگاه لایحه پیشنهادی مزبور به صورت فعلی تصویب گردیده جنبه قانونی پیدا نماید و مقررات و

تسهیلات پیش‌بینی شده آن کاملاً با درستی و امانت و وحدت منظور برای رسیدن به کمال مطلوب یعنی بهبود و رفاه و سعادت مردم ایران اجرا و مورد استفاده واقع گردد و درست اداره شود. در آن صورت منابع طبیعی و نیروی کارگر ایران بایستی بتواند بار این برنامه را به دوش گرفته و آن را تحمل نماید.

این نکته را باید در نظر داشت که اقتصاد ملی هیچ کشوری از اوضاعی که سایر ملل جهان دارند، کاملاً مجزا و مستقل نیست و اقتصادیات ایران نیز بالطبع تحت تأثیر اوضاع و احوالی که در همان زمان در کشورهای دیگر موجود است، واقع خواهد بود.

در دنیای امروز نمی‌توان اوضاع ثابت و تغییرناپذیری را برای مدت هفت سال و یا حتی هفت ماه در هیچ نقطه‌ای از نقاط گیتی انتظار داشت. با وصف این بی‌ثباتی‌های جهانی، نظر و قضاوت ما این است که لایحه برنامه هفت ساله را باید به تصویب رسانیده و بدان جنبه قانونی داد تا دولت بتواند بدون تأخیر بیشتری به کارهای مثبت و اساسی مندرج در برنامه مبادرت نماید.

خصوصیات اوضاع فعلی که در بالا به آنها اشاره شد، برای اینکه برنامه عمرانی فوراً شروع شود دلایل قاطعی است و هرگاه این برنامه هفت ساله فوراً صورت قانونی پیدا کند، ملت ایران قطع خواهد کرد که دولت عزم دارد مفاسد اجتماعی و اقتصادی آنها را به وسیله برنامه درست و جامع‌الاطرافی از میان بردارد.

به علاوه باید اظهار داریم که به نظر ما ترتیب تخصیص اعتبارات کلی برای عملیات مختلف به طوری که فعلاً پیش‌بینی و مقرر شده است، رضایت‌بخش می‌باشد. به عقیده ما تخصیص اعتبارات چه از نظر تقسیم‌بندی و چه از نظر قدمت و تأخیر هر طرح و چه از حیث تقسیمات جغرافیایی یعنی تعیین نقاط و قسمت‌های معین برای پروژه‌های مختلف، به اندازه کافی قابل انعطاف می‌باشد و می‌توان بعضی از قسمت‌ها را از لحاظ فوریت بر سایر قسمت‌ها مقدم داشت.

در ضمن این اظهاراتی که مبنی بر موافقت می‌نماییم مایلیم این نکته را تأکید کنیم که لازم است اقدامات اشخاص برجسته و صلاحیتداری که تاکنون امر برنامه هفت ساله را به عهده داشته‌اند، از طرف دولت تقویت شده و مورد پشتیبانی کامل قرار گیرد و با تهیه گروهی از کارشناسان لایق و مجرب که در قسمت‌های عملیات پیش‌بینی شده در برنامه تخصص داشته و از حیث عده کافی

باشند، به آنها کمک بشود تا قسمت عمده عملیاتی که باید در آینده بشود، درست برطبق دلخواه انجام‌پذیر گردد.

راجع به اجرای برنامه هفت ساله پس از آنکه از تصویب مجلس گذشت، ما نظریاتی کلی داریم که اکنون ذکر می‌نماییم:

نکته مهم این است که باید مسئله توسعه و عمران را که در لایحه تفسیر گردیده، یک برنامه وسیعی دانسته و تصور ننمود که حتماً باید برنامه هفت ساله در آن قالب ریخته شده و هیچ‌گونه تغییری در آن داده نشود، زیرا هیچ وقت بنای مهمی ساخته نشده است مگر آنکه در اثنای کار بعضی از جزئیات آن تغییر یافته باشد و البته این اصل نسبت به یک کار مهمی مانند برنامه هفت ساله نیز صدق می‌کند، زیرا یقیناً در طی اجرای نقشه کلی برنامه مواردی پیش خواهد آمد که باید تغییراتی در آن داده شود.

پیشنهاد دیگر ما راجع به اداره سازمان برنامه است و در این زمینه ما تجربیات زیادی داریم و توصیه‌های خود را از روی آن تجربیات نموده‌ایم.

شک نیست که اجرای برنامه با کندی و اشکال پیشرفت خواهد کرد، مگر آنکه طرز اجرای آن به طور وضوح مشخص و به عهده شخص لایقی محول گردد که دارای قدرت و اختیارات و مسئولیت باشد و اگر شخص مزبور دارای چنین صفاتی نباشد بدون شک در نتیجه اختلاف آرا با دیگر مصادر امور که تحت تأثیر منافع مخصوص خواهند بود مواجه با اشکالات می‌گردد. به طوری که قبلاً توضیح داده شده عقیده ما مبنی بر اینکه اقتصادیات ایران می‌تواند بار اجرای برنامه را تحمل کند، در صورتی صدق می‌کند که اجرای برنامه به وسیله اشخاص لایق و درستکار انجام گیرد و انجام این کار وقتی میسر خواهد شد که به یک هیئت برنامه مقتدر با کفایت و لایق و امین اختیارات تامی داده شود و آنها را کاملاً مسئول عملیات ناشی از آن اختیارات بدانند.»

پیوست ۱۶. قانون و مقررات برنامه هفت ساله

با تأییدات خداوند متعال ما ایران

محل صحه مبارک

نظر به اصل بیست و هفتم متمم قانون اساسی مقرر می‌داریم :

ماده اول – قانون اجازه اجرای مقررات گزارش کمیسیون برنامه مجلس شورای‌عالی به انضمام متن گزارش کمیسیون برنامه که در جلسه ۲۶ بهمن ماه یک هزار و سیصد و بیست و هفت به تصویب مجلس شورای ملی رسیده و منضم به این دستخط است، به موقع اجرا گذاشته شود.

ماده دوم – هیئت دولت مأمور اجرای این قانون هستند.

به تاریخ سوم اسفند ماه ۱۳۲۷

پیوست ۱۷. اساسنامه سازمان برنامه

شماره ۱۵۰۰۲ مورخ ۱۳۳۱/۶/۲۵

هیئت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۳۱/۶/۹ اساسنامه سازمان برنامه را که مشتمل بر چهار فصل و نه ماده به شرح ضمیمه است، برطبق قسمت اخیر ماده (۹) قانون سازمان برنامه مورد تصویب قرار داد.

تصویب‌نامه در دفتر نخست‌وزیر است.

نخست‌وزیر

شماره ۳۴۴۱۶ مورخه ۱۳۳۱/۱۱/۲

سازمان برنامه

اساسنامه سازمان برنامه هفت ساله که طبق قسمت اخیر ماده ۹ قانون برنامه تنظیم و در تاریخ ۳۱/۶/۲۵ به آن سازمان ابلاغ شده بود و طی نامه شماره ۳۱/۶/۳۰۱۱۹۳۲ آن سازمان برای اصلاح به مجلس شورای ملی فرستاده شده است، در تاریخ ۱۳۳۱/۹/۲۵ با اصلاحاتی به تصویب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی رسیده است و ضمن نامه شماره ۹۲۶۲ مورخ ۳۱/۱۰/۱۷ مجلس شورای ملی به نخست‌وزیری فرستاده‌اند، اینک رونوشت آن برای اصلاح و اجرا به پیوست ارسال می‌گردد.

نخست‌وزیر – دکتر محمدمصدق

اساسنامه سازمان برنامه

فصل اول – شورای عالی

ماده ۱ - الف) وظایف شورای‌عالی

۱. مراقبت در انجام یافتن وظایفی که قانوناً برعهده سازمان قرار داده شده است.

۲. تصویب نقشه‌ها و طرح‌ها و بودجه‌ها و هزینه‌های اجرایی در حدود برنامه عملی که به تصویب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی رسیده است.

۳. تصویب قراردادها طبق آیین‌نامه مربوط.

۴. تدوین آیین‌نامه‌های مذکور در مواد ۹ و۱۰ قانون سازمان.

۵. مراقبت در تهیه گزارش عملیات اجرایی سه ماهه و ترازنامه عمل سالیانه سازمان که از طرف مدیر عامل تهیه می‌شود.

۶. شرکت در مجمع عمومی صاحبان سهام شرکت‌های تابعه سازمان به منظور تصویب ترازنامه شرکت‌ها (حداکثر تا ۳۱ مرداد ماه) و تصویب برنامه عملیات بهره‌برداری و بودجه آنها (حداکثر تا ۳۱ فروردین ماه سال بعد) و سایر مسائلی که جزو دستور باشد.

ب) طرز کار شورای‌عالی

۱. جلسات شورا مرتباً همه روزه در ساعات اداری برای رسیدگی به کلیه پیشنهادات و اموری که توسط مدیر عامل با ذکر درجه اهمیت به شورای عالی احاله شده تشکیل می‌گردد و به ترتیب تقدم تاریخ و اهمیت کار کلیه امور را یکی پس از دیگری مطرح و اتخاذ تصمیم خواهند نمود و در هیچ مورد اظهار نظر نسبت به پیشنهادات و امور محوله بیش از یک ماه نباید به تعویق افتد. در صورتی که اظهارنظر شورای عالی یک ماه بیشتر به طول انجامد، مدیر عامل سازمان موظف است مراتب را به کمیسیون برنامه گزارش نماید.

۲. خلاصه مذاکرات و تصمیمات شورا در دفتر مخصوص ثبت و ضبط خواهد شد.

۳. شورای عالی با حضور لااقل چهار نفر از اعضا رسمیت می‌یابد و در هرحال هیچ تصمیمی که لااقل چهار نفر از اعضای حاضر در جلسه با آن موافقت نکرده باشند، قطعی نیست و کلیه تصمیمات در سه نسخه تهیه و یک نسخه آن برای اجرا نزد مدیر عامل و یک نسخه برای هیئت نظارت ارسال و نسخه سوم در بایگانی شورا خواهد ماند.

۴. شورای عالی یک نفر از اعضای خود را جهت اداره جلسات برای مدت یک سال به ریاست انتخاب می‌کند و صورت مذاکرات هر جلسه در اول جلسه بعد باید قرائت و به تصویب و امضا اعضای حاضر شورا برسد.

۵. شورای عالی دارای یک نفر دبیر و تعدادی اعضا و دبیرخانه خواهد بود که از میان کارمندان از طرف مدیرعامل سازمان برنامه انتخاب خواهد شد.

۶. دبیر شورای عالی باید ذیل کلیه صورت جلسات را امضا نماید.

فصل دوم – هیئت نظارت

ماده دوم الف – وظایف

۱. هیئت نظارت، نظارت به عمل خواهد آورد که مخارج و مصارف برطبق قانون و طرح‌ها و بودجه‌ها و مصوبات کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی و شورای عالی و آیین‌نامه‌های سازمان برنامه به عمل آید و موارد اعتراض را به مدیر عامل کتباً اطلاع دهند.

۲. تصمیمات اساسی سازمان و آیین‌نامه‌ها و مقرراتی که باید در شورای عالی به تصویب برسد، قبلاً توسط مدیرعامل برای کسب نظر به اطلاع هیئت نظارت خواهد رسید. هیئت موظف است که در ظرف پنج روز نظریات خود را نسبت به امور مرجوعه مدیرعامل برای مشارالیه ارسال دارد. در صورت عدم وصول جواب در ظرف مدت فوق حاکی است که هیئت نظارت نظری ندارد.

۳. هیئت نظارت حق رابطه مستقیم با دولت دارد و مکلف است در اموری که از طرف دولت به آن مراجعه می‌شود رسیدگی نموده و نتیجه تحقیقات خود را مستقیماً گزارش دهد.

۴. هیئت نظارت می‌تواند نسبت به مصارف وجوه و عواید سازمان و شرکت‌های تابعه هر نوع اطلاع و مدارک و اسناد و حسابی را که لازم بداند بخواهد.

۵. هرگاه هیئت نظارت در ضمن رسیدگی مشاهده نماید که عملی برخلاف مقررات و به‌طور غیرعادی واقع شده، مراتب را به مدیر عامل با ذکر دلایل اعلام خواهد نمود تا در صورت وقوع تخلف یا جرم، ترتیب تعقیب از طرف مدیر عامل داده شود. در مواردی که عدول از مقررات برحسب دستور مدیرعامل باشد و عملی انجام شده یا بعد از تذکر رفع اشکال نشود، مراتب را هیئت نظارت به دولت گزارش خواهد داد و رونوشت آن را به کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی و شورای عالی ارسال خواهد داشت.

۶. هیئت نظارت گزارش عملیات یکساله و ترازنامه سازمان برنامه را که طبق ماده ۱۲ قانون به آن تسلیم می شود، از حیث درآمد و هزینه و افزایشی که در نتیجه اجرای برنامه در امر تولید و درآمد حاصل شده مورد رسیدگی قرار داده و اگر ایراداتی به آن داشته باشد به مدیر عامل تذکر داده و پس از رفع این ایرادات، گزارش و ترازنامه مزبور را برای تصویب به هیئت دولت ارسال خواهد داشت.

۷. شرکت در مجمع عمومی صاحبان سهام شرکت‌های تابعه سازمان به‌منظور تصویب ترازنامه شرکت‌ها (حداکثر تا ۳۱ مرداد ماه) و تصویب برنامه عملیات بهره‌برداری و بودجه آنها (حداکثر تا ۳۱ فروردین ماه سال بعد) و سایر مسائلی که جزو دستور باشد.

ب) طرز کار

۱. هیئت نظارت با حضور لااقل ۴ نفر از اعضا رسمیت می‌یابد و در هر حال هیچ تصمیمی که لااقل ۴ نفر از اعضا حاضر در جلسه با آن موافقت نکرده باشند قطعی نیست.

۲. هیئت نظارت یک نفر از اعضای خود را برای اداره کردن جلسات به ریاست انتخاب می‌کند و صورت مذاکرات هر جلسه باید در اول جلسه بعد قرائت و به تصویب و امضای حضار برسد.

۳. هیئت نظارت دارای دبیرخانه‌ای خواهد بود که اعضای آن از بین کارمندان سازمان برنامه انتخاب خواهند شد.

فصل سوم – مدیر عامل

ماده ۳ – مدیر عامل بر ادارات و شرکتها و مؤسسات تابعه و دفتر فنی سازمان ریاست داشته و در مقابل هیئت دولت و وزارتخانه‌ها از طرف سازمان نمایندگی دارد. به طور کلی مسئول حسن اجرای وظایفی است که برعهده سازمان قرار دارد.

ماده ۴– مدیر عامل در مقابل محاکم، مراجع قانونی، دولتی و هر شخص حقوقی و یا حقیقی دیگر نماینده سازمان برنامه بوده و می‌تواند وکیل با حق توکیل غیر انتخاب نماید.

ماده ۵ – وظایف مدیرعامل عبارت است از :

۱. تهیه بودجه و تعیین تشکیلات اداری سازمان و تغییر آن با تصویب شورای عالی.
۲. استخدام و عزل و نصب و ترفیع و تنزل رتبه کارمندان برنامه طبق آیین‌نامه استخدامی که پس از کسب نظر مشورتی هیئت نظارت به تصویب شورای عالی سازمان رسیده باشد.
۳. تمرکز وجوه برنامه و پرداخت هزینه‌های عملیات اجرایی طبق برنامه‌ها و بودجه‌های تفصیلی مصوبه.
۴. امضای اسناد و اوراق بهادار و نامه‌های صادره از طرف سازمان.
۵. امضای قراردادها به نام سازمان برنامه برطبق آیین‌نامه معاملات سازمان برنامه.
۶. تدوین برنامه‌های عملی و تهیه نقشه‌ها و طرح‌ها و تنظیم بودجه‌های تفصیلی عمرانی و اداری برای پیشنهاد به شورای عالی برنامه و هیئت وزیران و کمیسیون برنامه.
۷. تدوین آیین‌نامه و همچنین مقررات اجرایی و نظارت‌های فنی و مالی و ارسال آن پس از جلب نظر هیئت نظارت به شورای عالی برای تصویب.
۸. تدوین طرح‌ها و فراهم نمودن اعتبارهای لازم و پیشنهاد طرق و راهنمایی و کمک فنی به افراد و یا مؤسسات خصوصی به منظور به‌کار انداختن سرمایه‌های خصوصی آنها و تسلیم آن به شورای عالی و هیئت دولت برای تصویب.
۹. تنظیم گزارش سه ماهه عملیات اجرایی.

۱۰. تنظیم ترازنامه عملیات سالیانه برای تسلیم به هیئت نظارت، مدیر عامل گزارش سه ماهه و ترازنامه مصوب سالیانه را برای اطلاع عموم منتشر خواهد نمود.

۱۱. تعقیب اداری کارکنان متخلف و در صورتی که تخلف جنبه جزایی داشته باشد ارجاع امر به محاکم صالحه.

۱۲. ارسال رونوشت کلیه طرح‌های اجرایی و بودجه‌های تفصیلی و بودجه‌های اداری و قراردادها و صورت حساب‌های ماهیانه به هیئت نظارت.

۱۳. حضور در جلسات هیئت وزیران.

۱۴. مواردی که طبق ماده ۱۰ قانون سازمان برنامه باید با جلب نظر و مشورت هیئت نظارت اقدام گردد، قبلاً از طرف مدیرعامل موضوع به هیئت نظارت ارجاع و سپس برای تصویب در شورای عالی مطرح خواهد شد.

۱۵. مدیرعامل وسایل اجرای وظایف هیئت نظارت را فراهم خواهد نمود.

۱۶. مدیر عامل به طور کلی مسئول حسن جریان امور شرکت‌های تابعه سازمان برنامه بوده و مراقبت در اجرای دستورات مجامع عمومی صاحبان سهام توسط شرکت‌ها و یا بنگاه‌ها نیز به‌عهده مدیر عامل است و می‌تواند مجمع عمومی فوق‌العاده صاحبان سهام را نیز دعوت نماید.

۱۷. ارجاع کلیه گزارشات سالیانه و ترازنامه عملیات و بهره‌برداری و اعتبارات مالی و بودجه‌های اداری شرکت‌ها و بنگاه‌های تابعه آن برای اظهار نظر صریح مجمع عمومی صاحبان سهام (حداکثر تا یک ماه از تاریخ وصول).

۱۸. روش عمومی اقتصادی و برنامه و بودجه و پیشنهادات مدیران عامل و بازرس‌های شرکت‌ها یا بنگاه‌های تابعه و طرز مصرف سود ویژه آنها را به مجمع عمومی صاحبان سهام برای تصویب پیشنهاد می‌نماید.

۱۹. مدیر عامل می‌تواند بعضی یا کلیه اختیارات اداری و فنی و مالی خود را به هر یک از معاونین یا رؤسای ادارات و یا مدیران و یا بازرسان شرکت‌های تابعه تفویض نماید.

تفویض این اختیارات باید کتبی باشد و مدیر عامل می‌تواند هر وقت که مایل باشد، اختیارات تفویض شده را استرداد نماید.

فصل چهارم – کلیات

ماده ۶ – مجمع عمومی صاحبان سهام شرکت‌های تابعه سازمان از اجتماع مدیریت عامل سازمان و شورای عالی و هیئت نظارت تشکیل شده و هریک صاحب یک رأی خواهند بود.

برای سهولت و تسریع در کارها شورای عالی و هیئت نظارت می‌تواند هر یک نماینده مجاز با حق رأی تعیین نموده که به جای خود در مجمع عمومی صاحبان سهام حاضر شوند.

ریاست این جلسات به عهده مدیر عامل سازمان بوده و پیشنهادات مدیر عامل مطرح خواهد شد.

ماده ۷ – در مورد شرکت‌ها و بنگاه‌های تابعه، حدود و وظایف و اختیارات هر سه رکن سازمان به همان نحوی است که در قانون برنامه و این اساسنامه پیش‌بینی شده است.

ماده ۸ – در مواردی که اساسنامه شرکت‌ها و بنگاه‌های تابعه با مفاد این اساسنامه مغایرت پیدا نماید، اساسنامه‌های شرکت‌ها و بنگاه‌ها بایستی برطبق مفاد این اساسنامه اصلاح گردد.

این اساسنامه که مشتمل برچهار فصل و هشت ماده است، در جلسه مورخه سه شنبه ۲۵ آذر ماه ۱۳۳۱ به تصویب کمیسیون برنامه مجلس شورای ملی رسید.

رئیس کمیسیون برنامه – خسرو قشقایی

اساسنامه سازمان برنامه هفت ساله مشتمل بر چهار فصل و هشت ماده که طبق قسمت اخیر ماده ۹ قانون برنامه در تاریخ ۳۱/۹/۲۵ به تصویب کمیسیون سازمان برنامه مجلس شورای ملی رسیده، قابل اجرا می‌باشد.

نایب رئیس مجلس شورای ملی

محمد ذوالفقاری

فهرست اعلام